

ZESZYTY NAUKOWE
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

EKONOMIKA
i ORGANIZACJA
GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ

NR 67 (2008)

Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2008

KOMITET REDAKCYJNY

Zbigniew Adamowski, Wojciech Ciechomski, Janusz Lewandowski, Henryk Runowski, Janina Sawicka, Izabella Sikorska-Wolak, Maria Zajączkowska – redaktor naczelna, Hanna Banasiuk, Ewa Mossakowska – sekretarze Komitetu Redakcyjnego

RECENZENCI

Stanisław Bagieński, Bogdan Klepacki, Edward Majewski, Henryk Runowski, Wojciech Ziętara

Tłumaczenie streszczeń – Mariusz Maciejczak

Redaktor techniczny – Krystyna Piotrowska

ISBN 978-83-7244-967-2

Wydawnictwo SGGW

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. (0 22) 593 55 20 (-22 – sprzedaż), fax (0 22) 593 55 21

e-mail: wydawnictwo@sggw.pl

www.wydawnictwosggw.pl

Druk: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk, www.grzeg.com.pl

Spis treści

Wacław Laskowski Zmiany poziomu spożycia żywności w Polsce	5
Marian Woźniak Dywersyfikacja szansą rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce	15
Agata Marcysiak, Adam Marcysiak Zakres zróżnicowania poziomu dochodów z gospodarstwa rolnego w układzie regionalnym	25
Dariusz Kusz Inwestycje rzeczowe w wybranych gospodarstwach rolniczych o różnych kierunkach gospodarczych	33
Piotr Bórawski Wielkość ekonomiczna jako czynnik różnicujący wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw rolnych w regionie Pomorza i Mazur	45
Tomasz Wojewodziec Strategie dostosowawcze gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą	57
Piotr Sulewski Bariery i możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w opiniach ich właścicieli	67
Zofia Kołoszko-Chomentowska Wykształcenie ludności rolniczej jako determinanta rozwoju rolnictwa	79
Grażyna Karmowska Kierunki zmian w indywidualnych gospodarstwach rolnych województwa zachodniopomorskiego w latach 2004–2006	87
Tomasz Kondraszuk Rolniczy kalendarz rachunkowy (RKR) jako narzędzie ewidencji, planowania i kontroli w gospodarstwie wiejskim	97
Tomasz Rokicki Uwarunkowania rozwoju produkcji owczarskiej w Polsce	109
Sylwia Dziejciec Społeczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych	117
Sylwia Dziejciec, Leszek Woźniak Techniczno-technologiczne uwarunkowania rozwoju bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych	127

Wacław Laskowski

Katedra Organizacji i Ekonomiki Konsumpcji

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zmiany poziomu spożycia żywności w Polsce

Wstęp

W okresie ostatnich kilkunastu lat spożycie żywności w Polsce uległo zasadniczym przemianom ilościowym jak i jakościowym; w przyszłości będzie podlegało zapewne dalszym zmianom. Wywołują one różnorodne konsekwencje. Po pierwsze, wpływają na gospodarkę kraju, a po drugie, nie są obojętne dla zdrowia człowieka.

Największy sektor gospodarczy – jakim jest gospodarka żywnościowa – ulega ewolucji nie tylko pod wpływem decyzji konsumentów na rynku, ale sam je inspiruje, promując na różne sposoby określone produkty czy też oddziałując na sposób żywienia. Trzeba jednak uwzględnić to, że żywność jest dobrem szczególnym, wraz z żywieniem w zasadniczy sposób warunkują zdrowie i dobrostan człowieka. Obserwuje się wiele dietozależnych zaburzeń zdrowia. Uznaje się, że styl życia wraz z główną składową, którą jest sposób odżywiania, warunkuje aż 50% zdrowia człowieka (Narodowy Program Zdrowia na lata 2007–2015 – Załącznik do Uchwały Nr 90/2007 Rady Ministrów z dnia 15 maja 2007 r.).

Zasadne jest zatem traktowanie wspólnie żywności i żywienia jako głównych priorytetów w działaniach na rzecz poprawy stanu zdrowia i w celu ograniczenia zagrożeń zdrowia. Odzwierciedleniem tego jest spotykane hasło w działaniach UE: „Żywność dla życia”.

Monitorowanie w tej sytuacji spożycia żywności, tj. poziomu, struktury oraz zachodzących i możliwych dalszych zmian, a następnie odnoszenie tego do aktualnych zaleceń żywieniowych, jest aktem poznawczym ważnym zarówno z makroekonomicznego, jak i zdrowotnego punktu widzenia.

Założenia metodyczne

Ocenę poziomu i tendencji zmian w zakresie spożycia żywności w Polsce wykonano w oparciu o dane pochodzące z reprezentatywnych Badań Budże-

tów Gospodarstw Domowych za lata 1988–2006. Badania te prowadzi GUS już od 50 lat. Do roku 1991 wylosowane gospodarstwa domowe uczestniczyły w badaniu przez rok lub dłużej. W 1992 roku okresem uczestnictwa był kwartał, natomiast od 1993 roku podstawowym okresem uczestnictwa jest jeden miesiąc. W ostatnich latach w badaniu uczestniczy corocznie ponad 30 tysięcy gospodarstw domowych, reprezentujących różne miejscowości, grupy: społeczne, zawodowe, ekonomiczne, grupy pod względem wykształcenia, wieku głowy itp.

Pomimo zmian w metodyce Badanie Budżetów Gospodarstw Domowych stanowi jedno z lepszych źródeł danych o konsumpcji, w tym o jej zmianach. Stanowi ono podstawowe źródło informacji o przychodach, rozchodach, spożyciu, warunkach zamieszkania ludności oraz o innych cechach warunków bytu ludności. Alternatywnym źródłem danych o spożyciu dla całego kraju mogą być jedynie tzw. dane bilansowe (dane sprawozdawcze).

Z zakresu żywienia badanie GUS dostarcza danych o kształtowaniu się faktycznego ilościowego spożycia żywności w samych gospodarstwach domowych, jak i o wielkości wydatków ponoszonych na żywienie pozadomowe (w barach, restauracjach, stołówkach itp.). Nie rejestruje się w tym badaniu ilościowego spożycia pozadomowego i ilości spożycia niektórych wyrobów garmażeryjnych.

Dla potrzeb niniejszej analizy dokonano korekty źródłowych danych o spożyciu żywności pochodzących z badań budżetów, czyli skorygowano je przez pomnożenie przez oszacowane współczynniki. Oszacowań dokonano na podstawie danych tzw. osobodni żywienia poza domem – liczba ta jest rejestrowana w badaniach budżetowych. Ponadto uwzględniono kształtowanie się proporcji w wydatkach, a w szczególności udziału wydatków na żywienie pozadomowe i wydatków na wyroby garmażeryjne w sumie wydatków na żywność. Uzyskano w ten sposób dane odzwierciedlające w przybliżeniu pełne spożycie żywności.

Skorygowane wielkości spożycia przedstawia tabela 1. Zawiera ona wielkości zagregowanych produktów. Do agregacji niektórych z nich przyjęto typowe receptury wyrobów (cukru w przetworach, wyrobach ciastkarskich i napojach; owoców i warzyw w przetworach; tłuszczu w wyrobach ciastkarskich).

Spożycie żywności w Polsce w latach 1988–2006

Spożycie żywności w Polsce w latach 1988–2006 ulegało dość dużym zmianom, mają one charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy. Statystyczne poziomy spożycia poszczególnych grup produktów żywnościowych czy poszczególnych produktów w ujęciu na osobę częściej zmniejszały się, tylko nieliczne grupy żywności lub poszczególne produkty zachowały tradycyjne poziomy spożycia, a zupełnie nielicznych produktów spożycie wzrosło (tab. 1).

Tabela 1

Spżycie żywności w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 1988 i 2006 w kg (szt.) na osobę rocznie

Rok	Zbożowe w prz. na wyroby mączne	Ziem- niaki	Warzy- wa*	Owo- ce*	Mięso, podroby i tłuszcze zw.	Ryby	Ma- sło	Tłu- szcze roślin- ne*	Mleko i napoje mlecz.	Śmieta- na	Sery w szt.*	Jaja w szt.*	Cukier*	Masa spożytej żywności
1988	129	116	84	38	73	6	10	7	121	10	13	237	46	668
1989	127	117	78	37	75	6	9	7	118	9	13	234	42	654
1990	125	121	81	37	74	5	9	7	113	8	11	215	39	644
1991	127	118	83	41	75	5	8	8	107	8	11	200	41	646
1992	127	121	82	42	72	6	6	10	100	7	10	199	39	634
1993	130	119	83	52	72	6	6	12	96	7	10	192	38	642
1994	122	108	79	43	66	6	5	12	93	7	10	187	37	602
1995	122	110	80	45	67	6	4	13	89	7	10	193	36	601
1996	122	107	79	45	68	6	4	13	87	7	10	189	37	598
1997	120	105	79	47	68	6	4	14	85	6	11	191	38	595
1998	121	108	80	45	71	6	4	15	83	6	11	198	39	603
1999	117	100	79	44	72	6	4	14	80	6	11	200	40	586
2000	114	100	77	48	71	6	4	15	74	6	11	194	39	577
2001	113	96	76	47	69	5	4	15	71	6	11	197	38	565
2002	111	96	78	47	70	5	4	15	68	6	11	201	38	562
2003	108	91	77	55	71	5	5	14	67	5	11	198	38	561
2004	108	89	77	57	70	5	4	15	65	6	11	200	34	555
2005	105	86	81	54	71	5	4	15	62	6	11	203	33	548
2006	99	74	76	53	71	5	4	14	59	5	12	189	34	519

*z uwzględnieniem zawartości w przetworach

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników badań budżetów domowych (Budżety gospodarstw domowych, GUS).

Ogólną tendencją jest zmniejszanie się wolumenu spożywanej żywności, pod koniec lat 80-tych łączna masa spożywanej żywności – wg rejestracji prowadzonej przez GUS – kształtowała się na poziomie przekraczającym znacznie 600 kg na osobę rocznie, podczas gdy obecnie niewiele przekracza 500 kg. Doszło zatem do spadku spożycia aż o średnio ponad 100 kg na osobę w okresie zaledwie 20 lat, spadek ten stanowi blisko 20% poziomu z początku okresu obserwacji.

Łączna masa spożywanej żywności na osobę jest miarą bardzo zgrubną, choć dobrze odzwierciedla podstawową tendencję. Składają się na nią głównie zmniejszające się spożycia kilku grup żywności. W największym stopniu zmniejszyło się spożycie mleka i jego przetworów. Zmniejszenie spożycia samego mleka i napojów mlecznych nastąpiło z poziomu około 120 litrów na osobę rocznie w latach 80-siątych do poziomu obecnie około 60 litrów, czyli zmniejszenie o połowę. Podobny spadek spożycia dotyczy także śmietany i masła; jedynie spożycie serów nie zmniejszyło się w tak dużym stopniu jak samego mleka. Kolejnymi produktami o dużej spadkowej tendencji spożycia są zbożowe i ziemniaki, w latach odleglejszych spożycia tych produktów przekraczały poziom 120 kg na osobę rocznie podczas gdy obecnie spożycia tych produktów są na poziomie poniżej 100 kg. Obserwujemy także spadek spożycia warzyw, chociaż jest on już mniejszy i mniej konsekwentny.

Wszystkie te spadki, ze zdrowotnego punktu widzenia, są postrzegane jako spadki mogące prowadzić lub prowadzące wprost do podwyższenia ryzyka nieprawidłowego żywienia, chociaż w wielu okolicznościach mogą być uzasadnione. Produkty te należą raczej do wysokoenergetycznych, zatem przy zmniejszaniu się obecnie zapotrzebowania na energię zmniejszenie spożycia tych produktów może być uzasadnione. Trzeba jednak zauważyć, że zdecydowana większość produktów stanowi dla organizmu nie tylko wartość energetyczną ale jest także źródłem zwykle wielu składników odżywczych, tj. składników mineralnych, witamin, aminokwasów a także źródłem pożądanego w pożywieniu błonnika. Tymczasem, mające miejsce w obecnych czasach zmniejszanie się aktywności fizycznej w związku np. z podejmowaniem pracy fizycznie lżejszej czy korzystaniem z indywidualnych środków komunikacji, zmniejsza zapotrzebowanie na energię przy niezmiennym lub niewiele zmieniającym się zapotrzebowaniu na składniki odżywcze. Pojawia się w tej sytuacji zdrowotna pułapka, jeśli żywienie nie będzie na bieżąco racjonalizowane z uwzględnieniem zasad żywienia to paradoksalnie stawać się będzie większym zagrożeniem dla zdrowia polegającym na pogłębieniu niebilansowania dostawy składników z ich zapotrzebowaniem wraz z prostym obniżaniem wielkości racji.

Tymczasem analizując ogół zmian dochodzimy do przekonania, że rzeczywiście doszło raczej do prostego zmniejszenia wielkości racji, a zmiany struk-

turalne wynikają jedynie z różnej skali spadków wielkości spożycia oraz ze zdecydowanego wzrostu spożycia tłuszczów roślinnych i mniej zdecydowanego wzrostu poziomu spożycia owoców. Zmiany te mają jednak kompensacyjne znaczenie w odniesieniu przede wszystkim do energii.

Mniejsze i zwykle nie tak konsekwentne spadki spożycia dotyczą takich produktów jak: cukier, wyroby mięsne i jaja. Zmniejszenie spożycia cukru postrzegane jest jednoznacznie jako zjawisko pozytywne, jest zgodne z zaleceniami żywieniowymi, cukier przedstawia dla organizmu tylko wartość energetyczną (tab. 1).

Natomiast zdecydowany i duży wzrost spożycia tłuszczów roślinnych obejmuje wzrost z poziomu około 7 kg na początku badanego okresu do około 14 kg przy końcu okresu. Doszło zatem do podwojenia spożycia. Spożycie owoców wzrosło w stopniu mniejszym niż się oczekuje, z poziomu poniżej 40 kg na osobę rocznie do poziomu nieco ponad 50 kg. Zasadniczo nie zmienia się poziom spożycia ryb.

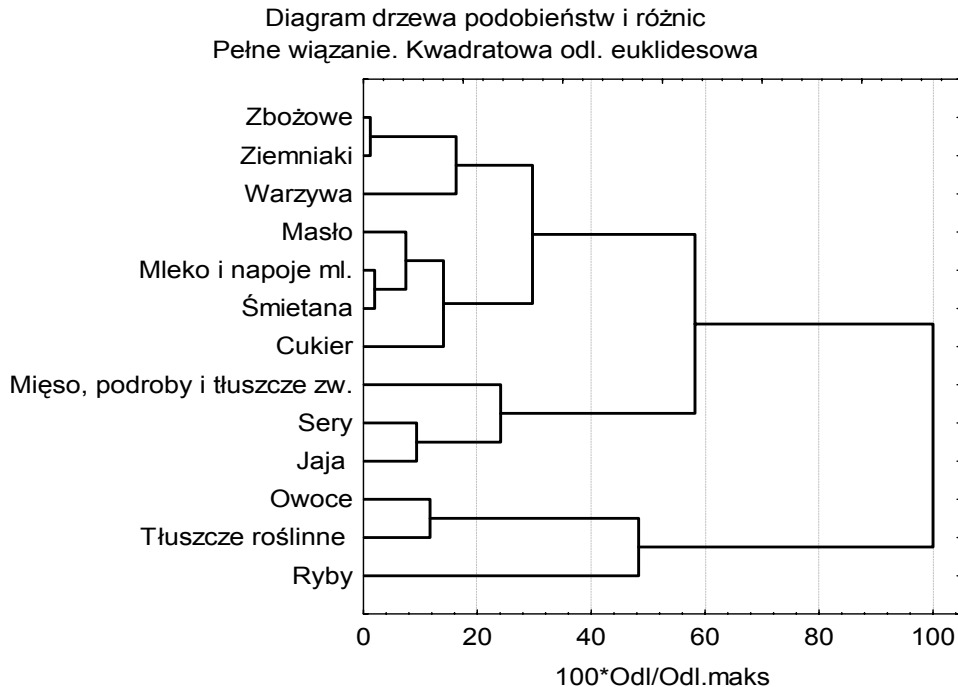
Porównanie danych o spożyciu żywności pochodzących z badań gospodarstw domowych z danymi bilansowymi daje podstawę do wniosku o brakach zasadniczych różnic w kierunkach zmian, natomiast poziom spożycia oceniany na podstawie danych bilansowych wypada na wyższym poziomie, dotyczy to w szczególności spożycia warzyw. Różnice te jednak daje się wyjaśnić, chociażby stratami w sferze produkcji, a zwłaszcza dystrybucji, ponadto pewna część żywności przeznaczana jest jako karma dla zwierząt domowych. Straty jak i karma zawierają się w danych bilansowych a pominięte są w rejestracji spożycia żywności w samym gospodarstwie domowym.

Wnioski zatem z analizy wieloletnich danych bilansowych o spożyciu żywności są zasadniczo zbieżne z wnioskami wyciąganymi z analiz danych pochodzących z badań budżetów gospodarstw domowych [patrz: Świetlik 2007].

Porównując ze sobą zmiany spożycia poszczególnych grup produktów w okresie ostatnich prawie 20-stu lat można stwierdzić, że przebiegały one według kilku ogólnych schematów. Zostały one wyłonione przy posilkowaniu się metodami statystycznymi (rys. 1 i uzupełniająco tab. 2)

Zmiany w spożyciu zbożowych, ziemniaków i – chociaż w mniejszym stopniu – warzyw polegały na dość konsekwentnych i raczej duży spadkach spożycia wraz z upływem kolejnych lat obserwowanego okresu. Spadki te statystycznie reprezentują tendencje o dość trwałym charakterze i jest w związku z tym prawdopodobne utrzymywanie się dalszych spadków spożycia tych produktów w następnych latach, zwłaszcza zbożowych i ziemniaków.

Spożycie masła, mleka, śmietany i cukru także zmniejszało się znacząco z upływem każdego roku, ale zdecydowana tendencja spadkowa uległa zatrzy-

Rysunek 1

Wielowymiarowe porównanie przebiegów zmian w okresie 1988–2006 w poziomie spożycia podstawowych grup żywności

Źródło: Jak tab. 1.

manii. Możliwa jest zatem w przyszłości stabilizacja poziomu spożycia tych produktów lub nawet pewien wzrost.

Z kolei spożycie mięsa, tłuszczów zwierzęcych, serów i jaj po spadkach w początkowym okresie obserwacji wykazuje w dalszych latach stabilizację lub już wyraźny trend wzrostowy.

I ostatni model zmian, tym razem zdecydowanie wzrostowy, dotyczy tłuszczów roślinnych i owoców, pewne oznaki tego typu zmian obserwujemy w odniesieniu do spożycia ryb. W badanym okresie doszło do podwojenia spożycia tłuszczów roślinnych, obecnie jednak obserwujemy już przyhamowanie tendencji wzrostowej spożycia tych tłuszczów, można zakładać, że osiągnęty jest pułap możliwości spożycia, nie należy zatem spodziewać się w przyszłości dalszych większych wzrostów. Pod naciskiem zaleceń żywieniowych pewnemu zwiększeniu może ulec spożycie owoców, a także ryb.

Przedstawione wyżej zmiany w spożyciu dotyczą w większości grup produktów. W składzie niektórych z nich są takie produkty, które podlegały i podlegają szczególnie dynamicznym zmianom. Należą do nich mięso wołowe

i smalec (słonina), których spożycie wyraźnie zmniejszało się w całym badanym okresie, oraz drób, którego spożycie wyraźnie i dynamicznie wzrastało. Wydaje się, że zmiany te osiągnęły fazę stabilizacji, nie można jednak wykluczyć dalszych zmian w ich spożyciu na wskutek nieprzewidywalnych zdarzeń, np. chorób. Tego typu zdarzenia jak, i inne, jeśli nawet tylko hipotetycznie pogarszają jakość zdrowotną żywności, to bardzo wpływają na poziom spożycia produktów, których dotyczą, a pośrednio (na zasadzie kompensacji) na poziomy spożycia innych wyrobów. Spadek spożycia mięsa wołowego uznać można za kompensowany wzrostem spożycia mięsa drobiowego, a masło w znacznej części zastąpione zostało tłuszczem roślinnym. Nie można jednak z żywieniowego punktu widzenia uznawać tych substytucji za w pełni obojętne (tab. 2).

Tabela 2

Dynamika zmian spożycia żywności w wybranych okresach

Wyszczególnienie	Procentowe relacje średniego spożycia w wybranych 3-letnich okresach	
	$\frac{1994 - 1996}{1988 - 1990} \cdot 100$	$\frac{2004 - 2006}{1994 - 1996} \cdot 100$
Zbożowe w przel. wyroby mączne, kasze	96	85
w t. m. pieczywo	97	80
Ziemniaki	92	77
Warzywa (też w przetworach.)	98	98
Owoce	119	123
Mięso, podroby i tłuszcze zwierzęce	91	105
w t. m. wieprzowe	80	123
w t. m. wołowe i ciel.	78	45
w t. drób	106	143
w t. smalec, słonina	64	68
Ryby	109	95
Masło	43	102
Tłuszcze roślinne (też w wyr. ciastk.)	185	114
Mleko i napoje mleczne	77	69
Śmietana	74	82
Sery	82	114
Jaja (też w wyrobach)	83	104
Cukier (też w wyrobach)	87	92
Masa spożywanej żywności	92	90

Źródło: Jak tab. 1.

Podsumowanie

Nie jest w tym miejscu możliwe gruntowne przedstawienie czynników sprawczych przedstawionych wyżej zmian, niemniej należy brać pod uwagę złożoność uwarunkowań decyzji nabywczych jak i motywów postępowania człowieka na rynku żywności jak i w domu przy organizowaniu posiłków i ich spożywaniu.

Bardzo ważnym wyjaśniającym i jednocześnie niepokojącym tłem zmian w spożyciu żywności jest zmniejszanie się poziomu aktywności fizycznej. Coraz mniej ludzi wykonuje pracę fizyczną, zwłaszcza ciężką, a ponadto towarzyszy nam coraz więcej wygód (samochód, publiczna komunikacja itp.), a także pokus do siedzącego trybu życia (telewizor, komputer). Składa się to na znaczny spadek zapotrzebowania na energię przy niezmiennym lub niewiele zmienionym zapotrzebowaniu na składniki odżywcze (z wyjątkiem tłuszczów i węglowodanów).

Warto wobec tego zwrócić uwagę na konsekwencje żywieniowe owych zmian. Szczególnie duży niepokój budzi spadek spożycia mleka i jego wyrobów. Mleko jest źródłem wielu ważnych składników odżywczych, jednym z nich jest wapń. Spożycie samego mleka zmniejszyło się z 121 litrów w 1988 roku do zaledwie 59 litrów w 2006 roku – spadek o 62 litry (na 1 osobę). Spożycie na poziomie około 120 litrów zabezpiecza dostawę do organizmu około 400 mg wapnia dziennie. Potrzeby dorosłego człowieka zawierają się w przedziale 800–1200 mg. Spożycie mleka na poziomie sprzed 20 lat zabezpieczało zatem niemal połowę potrzeb, obecne spożycie zabezpiecza mniej niż czwartą część potrzeb (około 200 mg). Konsekwencją obniżenia spożycia mleka o połowę jest więc niebezpiecznie niskie zabezpieczenie potrzeby na wapń. W tej sytuacji zwiększyło się radykalnie statystyczne prawdopodobieństwo niedoboru wapnia w organizmach ludzkich. Spostrzeżenie to umacniane jest tym, że nie odnotowujemy w zasadzie wzrostu spożycia innych produktów, których skład kompensował by ubytek wapnia.

Na wysoką rangę mleka w dostawie wapnia do organizmu człowieka wskazuje korelacja między poziomem spożycia mleka a pobraniem wapnia w całodziennej racji, wyliczona na podstawie danych z badania budżetów za rok 2001, korelacja ta wynosi aż 0,8, a więc potwierdza dużą konsekwencję przekładania się spadku spożycia mleka na pobranie wapnia (obliczenia własne autora).

Inne analizy własne autora pobrania poszczególnych składników w całodziennych racjach Polaków pokazują, że deficytowymi składnikami w racjach, oprócz wapnia, są często żelazo, cynk, miedź, witaminy grupy B oraz błonnik. Natomiast składnik występujące w racjach Polaków bardzo często w ilościach nadwyżkowych to tłuszcz, co potwierdza, że nadal potrzebne jest zmniejszenie

wartości energetycznej racji żywnościowej, a to oznacza możliwość dalszego pogłębienia wad żywienia.

Badania IŻŻ jak i inne także pokazują to, że sposób żywienia ludności Polski jest pod wieloma względami niezadowolający. Ujawnia się w nich to, że skład diet większości badanych nie jest prawidłowo zbilansowany pod względem energii i składników odżywczych (np. Badania indywidualnego spożycia żywności i stanu odżywienia w gospodarstwach domowych, 2003 IŻŻ). Sytuacja ta podwyższa ryzyka pogorszenia zdrowia lub kondycji osób i utrudnia redukcję chorób tzw. cywilizacyjnych. Wśród osób szczególnie zagrożonych wymienia się dzieci.

Często analizuje się skład żywności pod kątem ewentualnej zawartości składników czy substancji szkodliwych lub trujących, mamy prawo żywnościowe, które ma zabezpieczać rynek przed oferowaniem żywności nieodpowiedniej jakości. Okazuje się jednak, że zmiana trybu życia bez racjonalnej zmiany sposobu żywienia może być równie albo nawet większym zagrożeniem dla zdrowia człowieka jak sam skład żywności.

Dokonując z kolei porównań polskiego wzorca konsumpcji żywności z wzorcami w krajach UE spostrzega się generalnie niskie spożycie produktów pochodzenia zwierzęcego, owoców, olejów roślinnych oraz ryb i owoców morza w Polsce. Wzorce w krajach UE ukształtowane zostały między innymi poprzez oczekiwanie ze strony konsumenta żywności wygodnej, a więc łatwej i szybkiej w przyrządzeniu. Taki postulat łatwiej daje się realizować w odniesieniu do produktów zwierzęcych. Dążenie do wygody w zakresie odżywiania jest także ważnym czynnikiem zmian spożycia w Polsce, zwłaszcza od rozpoczęcia procesu integracji Polski ze strukturami europejskimi [Kowrygo 2000].

Wnioski

Zmiany w zakresie spożycia żywności ostatnich kilkunastu lat, polegające w przewadze na znacznych spadkach spożycia wielu produktów, spowodowały obniżenie wartości energetycznej jak i odżywczej przeciętnej racji pokarmowej. O ile obniżenie wartości energetycznej może być uzasadnione mniejszym wysiłkiem fizycznym, towarzyszącym człowiekowi obecnie w porównaniu z poziomem wysiłku poprzedniego pokolenia, o tyle obniżenie wartości odżywczej nie znajduje uzasadnienia, wręcz przeciwnie, budzi niepokój o stan zdrowia. Można mówić o pojawianiu się swoistej zdrowotnej pułapki, jeśli żywienie nie będzie na bieżąco racjonalizowane z uwzględnieniem zasad żywienia, to paradoksalnie stawać się będzie coraz większym zagrożeniem dla zdrowia. Zagrożenie to polega na możliwości pogłębienia się niezbilansowania dostawy składników z ich zapotrzebowaniem wraz z prostym obniżaniem wielkości racji. Bardzo znamien-

nym przykładem skutków biernego obniżania wielkości racji jest rozmijanie się pobrania wapnia w pokarmie z potrzebami, pobranie to jest statystycznie wysoce niewystarczające, co prowadzi do schorzeń kości jak i innych powikłań.

Literatura

- GLÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY: *Budżety gospodarstw domowych w... (1988, 1989 ..., 2006)*. Wydawnictwo GUS, Warszawa.
- INSTYTUT ŻYWNOŚCI I ŻYWIENIA: *Badania indywidualnego spożycia żywności i stanu odżywienia w gospodarstwach domowych*. Wydawnictwo IŻŻ, Warszawa 2003.
- KOWRYGO B.: *Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000.
- LASKOWSKI W.: *Studium realizacji potrzeb żywnościowych ludności Polski na tle wielowymiarowych klasyfikacji i analiz gospodarstw domowych*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.
- ŚWIETLIK K.: *Popyt na żywność latach 2004–2007*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 3, Warszawa 2007, s. 42–60.

THE CHANGES OF THE LEVEL OF FOOD CONSUMPTION IN POLAND

Abstract

The total amount of consumed food decreased in Poland. It is observed the decrease of consumption of cereals, potatoes, milk and butter. The changes are observed within the structure of food consumption as well. Beef consumption decreases, and poultry and plant fat consumption increases. In the future there are expected lower changes of consumption. There is observed the decrease of energy and nutritious value of daily food rations, what is justified. The change of nutritious value causes a lot of hazards to health. The most dangerous effect is the drastically decrease of calcium intake in the period of 20 years.

Marian Woźniak

Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności
Politechnika Rzeszowska

Dywersyfikacja szansą rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce

Wstęp

Obszary wiejskie na początku XXI wieku, stoją w obliczu istotnych zmian strukturalnych wynikających z ich niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, a ich rozwój i żywotność jest ściśle powiązana z rozwojem gospodarczym i społecznym.

Jak stwierdza G. Spychalski [2005, s. 49–50], obszary wiejskie zajmują dominującą część przestrzeni społeczno-ekonomicznej, której podstawą jest wiejskie gospodarstwo domowe. Gospodarstwo to cechują głównie:

- lokalizacja poza granicami terenów miejskich,
- zasoby rzeczowe i ludzkie zaangażowane są jednocześnie w aktywności komercyjne i konsumpcyjne w celu zaspokojenia własnych potrzeb,
- silny związek z ziemią,
- znaczna część wytwarzanej produkcji przeznaczona jest na samozaopatrzenie.

Prawa wolnego rynku i wolnej konkurencji sprawiły, że regiony, które utrzymywały się wyłącznie z rolnictwa, które miało znaczący udział w zakresie zatrudnienia, szczególnie mocno zaczęły odczuwać problemy rozwojowe związane z nieefektywnym wykorzystaniem zasobów, głównie zasobów ziemi i siły roboczej. Skutkiem tego są: rosnące bezrobocie, niskie dochody ludności, pogłębiające się nierówności społeczne oraz rosnące zagrożenie marginalizacją dużej części obszarów wiejskich. Rolnictwo jest już utożsamiane z głównym motorem zmian zachodzących na obszarach wiejskich. Obecnie wielu ekonomistów rolnych twierdzi, że istotnym czynnikiem warunkującym rozwój ekonomiczny i społeczny wsi jest jej wielofunkcyjność.

Według T. Fullera [Spychalski 2005, s. 50] indywidualne gospodarstwa rolne uzyskują dochody z:

- typowej produkcji rolnej,
- specjalnej produkcji rolnej, np. ogrodnictwo, pszczelarstwo,

- dochodów kredytowych i pożyczkowych,
- gospodarczej działalności pozarolniczej, np. agroturystyka, rzemiosło,
- pracy poza gospodarstwem,
- szarej strefy gospodarczej.

Obserwujemy obecnie, jak stwierdza W. Musiał [2007, s. 29–45] dezagrarizację wsi na gruncie ekonomicznym i społecznym, która jest związana z długo-okresowym procesem zmniejszania znaczenia ekonomicznego rolnictwa. W tym aspekcie istotna staje się wielofunkcyjność obszarów wiejskich oraz dywersyfikacja źródeł dochodu gospodarstw rolnych. Wynika to z faktu, że coraz częściej obserwujemy dezagrarizację w wymiarze społeczno-kulturowym dotyczącą:

- zmniejszenia liczby mieszkańców wsi związanych z rolnictwem,
- zamierania etosu pracy rolnika,
- rozwarstwienia społeczno-zawodowego ludności wiejskiej,
- porzucenia pracy w rolnictwie,
- zaniku tradycji pomocy sąsiedzkiej,
- zanikania obrzędowości związanej z rolnictwem.

Specyfika obszarów wiejskich, ich „zaległości rozwojowe” i potrzeba realizacji podstawowej funkcji związanej z produkcją żywności, jak stwierdzają G. Ślusarz i A. Czudec [2004, s. 4–5], wskazują na konieczność rozwijania, obok rolnictwa, również przedsiębiorczości związanej z działalnością pozarolniczą. Szansą rozwojową staje się zatem wielofunkcyjny rozwój wsi, w którym rolnictwo wspomagane będzie dodatkową działalnością, prowadzoną w gospodarstwach rolnych oraz ich otoczeniu. Taki model rozwoju wsi wymaga wsparcia zewnętrznego, ale nade wszystko wyzwolenia aktywności i ducha przedsiębiorczości mieszkańców wsi, a zarazem zrozumienia mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego w warunkach konkurencji globalnej gospodarki rynkowej.

Cel i metodyka badań

Celem artykułu jest ukazanie teoretycznych i praktycznych możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w globalnej gospodarce, na podstawie zasad dywersyfikacji gospodarstw rolnych i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W pracy ukazano wyniki badań ankietowych, przeprowadzonych metodą wywiadów bezpośrednich z 298 mieszkańcami gmin wiejskich województwa podkarpackiego. Badania były zrealizowane w 2007 r., a dla dokładniejszego ukazania ich wyników przedstawiono je w ujęciu ogółem oraz z podziałem na grupy wiekowe i według wykształcenia.

Wielofunkcyjność i dywersyfikacja jako czynnik rozwoju

Obszary wiejskie stoją obecnie przed koniecznością przemian spowodowanych globalizacją gospodarki, a polityka wobec rolnictwa i obszarów wiejskich powinna w większym stopniu dostrzegać pomoc na rzecz modernizacji rolnictwa oraz dywersyfikacji produkcji rolnej i poprawy warunków życia na obszarach wiejskich, które powinny znaleźć się w centrum uwagi, gdyż „rozwinętej Europie potrzebna jest żywotna wieś” [Chmielewska, Mierosławska 2007, s. 85–105]. Cele WPR to obecnie wieloaspektowe podejście do rolnictwa i obszarów wiejskich, wynikające z uwzględnienia strategii wielofunkcyjnego ich rozwoju oraz wyodrębnienia ekologii ekonomicznej. Takie podejście do wsi i rolnictwa spowodowało, że rolnicy w globalnej przestrzeni przestali pełnić już tylko funkcje producentów żywności, a stali się konserwatorami zasobów przyrodniczych i podmiotami zróżnicowanej aktywności gospodarczej [Spychalski 2005, s. 77].

Racjonalne wykorzystanie zasobów czynników wytwórczych, dostosowanie działalności realizowanych na obszarach wiejskich do ich potencjału przyrodniczego, ekonomicznego i społecznego, to wg A.P. Wiatraka [2005, s. 619–620] najważniejsze czynniki wielofunkcyjnego zagospodarowania obszarów wiejskich oraz poprawy warunków pracy i życia na wsi.

Wielofunkcyjność rolnictwa to pojęcie, które upowszechniło się końcem zeszłego wieku w sferze polityki rolnej, jak i środowiskowej. Wielofunkcyjny charakter rolnictwa, z podkreśleniem nierynkowej jego funkcji, był podkreślany na Konwencji z Rio de Janeiro w 1992 roku, jednak jego charakter dotyczył tam głównie ochrony środowiska rolniczego w ramach koncepcji zrównoważonego rozwoju. Formalnie termin ten został użyty w Agendzie 21 odnoszącej się do problematyki ochrony środowiska i od tego czasu występuje w różnych dokumentach programowych dotyczących polityki rolnej [Adamowicz 2005, s. 22–27].

Jak stwierdza G. Ślusarz [2005, s. 125–143], podejście wielofunkcyjne (wielosektorowe, wielopłaszczyznowe) oznacza konieczność uwzględnienia w rozwoju obszarów wiejskich szerokiego aspektu przestrzeni wiejskiej, takich jak: zasoby demograficzne, ekonomiczne, środowiskowe, gdyż rozwój wsi nie jest możliwy bez pozarolniczej działalności gospodarczej związanej z sektorem małej i średniej przedsiębiorczości.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich często jest definiowany i interpretowany na różne sposoby i odnosi się do różnych wymiarów. Dotyczy więc nie tylko sektora rolniczego jako działu produkcji i gospodarki, ale także rolnika i gospodarstwa domowego, często wykracza poza sferę rolnictwa i odnosi się do

gospodarki oraz obszarów wiejskich. Często wielofunkcyjność jest utożsamiana z pojęciem dywersyfikacji, która odnosi się do tworzenia nowych miejsc pracy i produkcji w gospodarstwie rolnym i na wsi i oznacza głównie poszerzenie wachlarza wytwarzanych produktów i usług na sprzedaż. Dywersyfikacja może być utożsamiana z potrzebą lepszego wykorzystania czynników produkcji lub potrzebą ograniczania ryzyka prowadzonej produkcji. Wielofunkcyjność wiąże się z różnymi funkcjami poszczególnych form aktywności społeczności wiejskiej, jest niejako skutkiem tej aktywności [Durand, Van Huylenbroeck 2003, s. 1–16].

Rolnicy nie są wyłącznie wytwórcami rynkowych produktów rolnych, ale także usług mających charakter dóbr publicznych (ochrona i waloryzacja krajobrazu, zachowanie różnorodności przyrodniczej i kulturowej). Zmienia się zatem istotnie zakres i hierarchia celów stawianych przed rolnikami jako producentami rolnymi [Dzun 2007, s. 50–69].

Dywersyfikację definiuje się jako działalność zarobkową gospodarstw rolnych realizowaną poza jego podstawową rolniczą działalnością produkcyjną, jako różne sposoby uzyskiwania dodatkowych dochodów przez rolników z wykorzystaniem wszystkich zasobów gospodarstwa i obszaru, jako „pracę poza swoim gospodarstwem związaną z każdą działalnością zarobkową (w tym również pracę w innym gospodarstwie rolnym czy we własnym gospodarstwie domowym i poza nim, a nie związaną z rolnictwem)” [Podstawy... 2003, s. 83].

Dywersyfikacja jest jedną z istotnych strategii rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych. Jej znaczenie dotyczy faktu, iż znacznie usuwa ona popytowe ograniczenia rozwoju oraz tworzy skuteczną ekonomicznie metodę redukcji negatywnych skutków niepewności rynkowej.

Strategia dywersyfikacji dotyczy głównie przegrupowania zasobów będących w dyspozycji gospodarstwa rolnego na działania odmienne od tych, które prowadzono do tej pory. Dywersyfikacja oznacza wejście na nowe rynki z nowymi produktami i usługami, dzięki czemu obciążona jest dużym stopniem niepewności i ryzyka.

Dywersyfikacja interpretowana z dużą skutecznością stwarza gospodarstwu możliwość efektywnego wykorzystania potencjału finansowego, rzeczowego i ludzkiego, stabilizuje dochody gospodarstwa oraz zapewnia jego wysoki stopień samodzielności finansowej, zapewnia gospodarstwu szansę stałego i zrównoważonego wzrostu, a przede wszystkim przetrwania na rynku.

Dywersyfikacja może dotyczyć:

- 1) produktów (usług) wytwarzanych przez gospodarstwo rolne,
- 2) rynków geograficznych, na których gospodarstwo sprzedaje swoje wyroby (usługi),
- 3) odbiorców na poszczególnych segmentach rynku,

- 4) dostawców,
- 5) środków finansowania,
- 6) technologii.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w różnych regionach świata często jest rozumiany inaczej, w zależności m.in. od poziomu rozwoju gospodarczego kraju, od znaczenia rolnictwa w gospodarce i zatrudnieniu, czy liczby ludności wiejskiej. Rozwój jest interpretowany nie tylko jako wzrost gospodarczy i poprawa sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, ale jako pojęcie znacznie szersze, dotyczące rozwoju demograficznego, ekonomicznego i społecznego. Tak szerokie definiowanie rozwoju wielofunkcyjnego ma szczególnie duże znaczenie w krajach, w których społeczności wiejskie, a zwłaszcza społeczności rolnicze mają niewielki udział w ogólnej liczbie ludności, np. USA. Powszechnie uznaje się, że wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest ideą aktywizacji wsi i dywersyfikacji działalności gospodarczej, zgodnie z którą przyszłe oblicze wsi i ludności wiejskiej jest związane nie tylko z rolnictwem, ale również z innymi działami gospodarki. Dotyczy to przede wszystkim stworzenia nowych miejsc pracy i przezwyciężenia bezrobocia, aktywowania nowych źródeł zarobkowania w zawodach związanych z otoczeniem rolnictwa oraz różnorodności form dochodowego wykorzystania zasobów gospodarstw rolnych i wsi. Koncepcja ta pojawia się także w kontekście dezagraryzacji obszarów wiejskich i zmniejszającej się roli rolnictwa w gospodarce narodowej [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 45–47].

Wielofunkcyjny rozwój dotyczy głównie większego niż dotychczas zróżnicowania lokalnej ekonomii, a więc odejścia od monofunkcyjności, polegającej przede wszystkim na produkcji surowców rolnych [Kłodziński 1996, s. 63]. Model rozwoju monofunkcyjnego terenów wiejskich i lokowania działalności pozarolniczej tylko w miastach okazał się niekorzystny ze względu na narastanie kryzysu mieszkaniowego, wyludnienie niektórych terenów wiejskich i deformacje struktur demograficznych [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 47]. Na obszarach wiejskich coraz większa liczba ludności poszukuje zatrudnienia pozarolniczego. Osoby, które utraciły pracę w mieście powiększyły zasoby pracy gospodarstw indywidualnych i bezrobocie ukryte. Obecnie niemożliwe jest żeby miasta mogły wchłonąć nadwyżkę siły roboczej, jaka znajduje się na terenach wiejskich [Kłodziński 1996, s. 65].

Wieś, jak stwierdzają A. Sznajder i L. Przezbórska [2006, s. 48] przestaje być obszarem zamieszkiwanym przez tradycyjnych chłopów, wytwarzających przede wszystkim surowce do produkcji żywności, ale staje się integralnie powiązaną częścią gospodarki narodowej, miejscem gdzie żyją ludzie bezpośrednio związani zarówno z rolnictwem, jak i pozarolniczą działalnością gospodarczą. Zatrudnienie ludności wiejskiej w działach innych niż rolnictwo jest korzystne,

ponieważ stwarza możliwości wyboru pracy i powoduje jej różnorodność, przyczynia się nie tylko do zwiększenia dochodów ludności, ale także do wzrostu atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi przejawia się m. in. przez realizację różnych form przedsiębiorczości, do których zaliczyć można:

- chałupnictwo i rzemiosło, polegające na łączeniu własnej pracy z miejscowymi surowcami,
- powstawanie drobnych zakładów przemysłowych,
- kooperacja z przedsiębiorstwami zajmującymi się przetwórstwem rolno-spożywczym,
- różnego typu usługi, jak np. turystyka [Duczowska-Piasecka 1996, s. 23].

Ocena warunków do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich

Interpretując zjawisko wielofunkcyjnego rozwoju wsi należy podkreślić, że jest ono ściśle połączone z wykreowaniem różnych form przedsiębiorczości [Łaguna, Radzewicz 1997, s. 185]. Zawiera się w jednoczesnym rozwijaniu rolniczej działalności produkcyjnej, pozarolniczej działalności gospodarczej związanej z rolnictwem oraz pozarolniczej działalności gospodarczej niezwiązanej z rolnictwem [Sznajder, Przezbórska 2006, s. 47]. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich oznacza alternatywne w stosunku do rolnictwa wykorzystanie czynników wytwórczych w działalności gospodarczej zlokalizowanej na wsi, a taki rozwój powinien prowadzić do ożywienia działalności gospodarczej na wsi. Wielofunkcyjność i dywersyfikacja jest koniecznością czasu, gdyż jak stwierdza J. Wilkin [2001, s. 15] w globalnej rywalizacji sukces odniosą jednostki najbardziej aktywne i mobilne, które będą umiały odnaleźć swoje szanse rynkowe.

Wielofunkcyjność wsi może przynosić pozytywne rezultaty tylko wówczas, gdy działalność gospodarcza tam prowadzona nie będzie powodować pogorszenia atrakcyjności wsi jako miejsca zamieszkania i pracy. Jest to możliwe wtedy, gdy cele ekonomiczne, takie jak poprawa sytuacji dochodowej ludności wiejskiej są realizowane wspólnie z celami społecznymi dotyczącymi poprawy stanu infrastruktury technicznej i społecznej na wsi, i celami ekonomicznymi.

Współcześnie mamy do czynienia z dysonansem pomiędzy dwiema dominującymi koncepcjami rozwoju. W jednej, zwanej rozwojem konwencjonalnym dominuje myślenie w skali jednego pokolenia, zasada pełnego urynkowania, a ocena rozwoju dokonywana jest przez pryzmat sukcesu materialnego. Za podstawowy warunek rozwoju gospodarczego i społecznego

powszechnie uważa się wysokie tempo wzrostu gospodarczego. Towarzyszą mu problemy, których nie obejmuje prosty rachunek ekonomiczny, tj. koszty wzrostu gospodarczego w postaci skutków społecznych nierównomiernego podziału dochodów czy następstw ekologicznych ekspansji przemysłowej. Zrodzona na ich bazie koncepcja trwałego zrównoważonego rozwoju w pierwszej kolejności ogniskowała uwagę na zagrożeniach ekologicznych, a następnie na niemniej istotnych problemach społecznych. Za cel trwałego i zrównoważonego rozwoju można uznać wzrost dobrobytu, postrzegany przez pryzmat nie tylko konsumpcji dóbr, ale także ekologicznych warunków życia. Celem trwałego wzrostu jest nie tyle wzrost poziomu, ile wzrost jakości życia. Zdaniem D.C. Northa [2003, s. 137] rozwiązywanie problemów współczesnej cywilizacji wiąże się z przechodzeniem od świata, w którym źródłem niepewności jest świat przyrody do świata, w którym niepewność ta pochodzi ze świata społecznego. Nowoczesna gospodarka rynkowa winna łączyć cechy wolnego rynku wyzwalającego tendencje autoregulacyjne ze świadomymi działaniami w skali poszczególnych państw i w skali międzynarodowej, które osłabiałyby tendencje do autodestrukcji, jako konsekwencji rosnących zagrożeń ekologicznych i społecznych [Sadowski 2006, s. 15].

Wielofunkcyjność powinna być ściśle interpretowana z pozarynkowymi efektami rolnictwa, które jak stwierdza J. Wilkin [2007, s. 8, 14] są niekiedy ważniejsze od tych rynkowych, powiązanie rolnictwa z warunkami przyrodniczymi, kulturowymi i ekonomicznymi w globalnej Europie są szczególnie złożone i bogate, a „funkcjonowanie rolnictwa nie może być pozostawione wyłącznie regulacyjnej sile rynku, gdyż w takim przypadku niemożliwe byłoby realizowanie przez rolnictwo wielu pożytecznych funkcji (wartości) dla społeczeństwa, kultury, gospodarki i przyrody krajów UE”.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich i rolnictwa jest symptomem przemian i postępu cywilizacyjnego, oznacza godzenie różnorodnych ról ekonomicznych, społecznych i środowiskowych [Adamowicz 2004, s. 9–30].

Badania autora wyraźnie akcentują, że społeczność wiejska uważa, że powinno się dążyć do modernizacji polskiego rolnictwa, a jego innowacyjność jest w dużym stopniu skorelowana z wielofunkcyjnym rozwojem rolnictwa (tab. 1).

Blisko 90% respondentów twierdzi, że należy dokonać, często drastycznych, zmian w systemie prowadzenia działalności rolniczej i gospodarstw rolnych. Zaledwie co 10 ankietowany uważa, że należy zostawić rolnictwo w obecnym kształcie. Przeglądając się tej opinii w poszczególnych grupach wiekowych widzimy, że im młodsze osoby tym wyraźniejsza skłonność do modernizacji polskiego rolnictwa. 93,3% respondentów w wieku 18–25 lat twierdzi, że istnieją warunki i konieczność do zmian w rolnictwie i obszarach wiejskich. Procent osób tak uważających wzrasta również wraz ze wzrostem wykształcenia.

Tabela 1

Ocena interpretacji modernizacji polskiego rolnictwa w opinii mieszkańców wsi (w % wypowiedzi)

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy wiekowe				Wykształcenie		
		18–25	26–35	36–50	> 50	podstawowe	średnie	wyższe
Powinno się dążyć do modernizacji	87,7	93,3	90,1	85,7	84,6	85,6	90,9	91,8
Powinno zostać się rolnictwo w obecnym kształcie	12,3	6,7	9,9	14,3	15,4	14,4	9,1	8,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Oceniając warunki do modernizacji, wielofunkcyjnego rozwoju i dywersyfikacji (tab. 2), blisko 45% respondentów uznało, że istnieją sprzyjające warunki do przekształceń wsi i gospodarstw rolnych, 18,4% uważa, że obecnie nie ma takich warunków. Dość duża liczba, bo aż 36,7% nie ma na ten temat zdania. W największym stopniu pozytywnie oceniły takie warunki osoby w wieku 18–35 lat, osoby starsze znacznie krytyczniej ustosunkowały się do możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi. W przypadku wykształcenia, ankietowani z wyższym wykształceniem znacznie lepiej ocenili warunki do rozwoju wsi niż osoby z wykształceniem podstawowym.

Tabela 2

Ocena warunków do wielofunkcyjnego rozwoju wsi i dywersyfikacji indywidualnych gospodarstw rolnych (w % wypowiedzi)

Wyszczególnienie	Ogółem	Grupy wiekowe				Wykształcenie		
		18–25	26–35	36–50	> 50	podstawowe	średnie	wyższe
TAK – istnieją warunki do rozwoju	44,9	53,8	55,5	35,7	35,8	11,3	31,6	66,5
NIE – nie istnieją warunki do rozwoju	18,4	7,7	11,1	14,3	42,9	67,2	15,8	24,8
Nie mam zdania	36,7	38,5	33,4	50,0	21,3	21,5	52,6	8,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Zakończenie

Dezagraryzacja wsi dotycząca wyraźnego zmniejszenia znaczenia rolnictwa w funkcjonowaniu obszarów wiejskich stworzyła konieczność poszukiwania no-

wych wariantów polityki wobec wsi i rolnictwa. Na podstawie przeprowadzonych rozważań można przedstawić następujące wnioski:

- szeroko interpretowanego rozwoju wielofunkcyjności polskiej wsi, który dostrzegałby jej wartości jako producenta żywności, ale także jako producenta przestrzeni i krajobrazu, środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- dywersyfikacji działalności indywidualnych gospodarstw rolnych dotyczącej ich wejścia w nowe, dotąd niezrealizowane funkcje związane lub nie z ich rolniczym charakterem,
- zachowania rolnictwa, które pełni funkcje ekonomiczne, społeczne, kulturowe i środowiskowe,
- ludność wiejska jest pozytywnie nastawiona do przemian koniecznych na wsi i w rolnictwie,
- oceniając warunki do wielofunkcyjnego rozwoju wsi, jej mieszkańcy w znacznym stopniu dostrzegają jednak pewne obawy czy obecnie mają dogodne warunki do takiego rozwoju.

Literatura

- ADAMOWICZ M.: *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we współczesnej polityce rolnej*. [W:] *Zagadnienia ekonomiki rolnej*, nr 1, 2005, s. 22–27.
- DUCZKOWSKA-PIASECKA M.: *Rozwój przedsiębiorczości – szansą na awans społeczno-ekonomiczny obszarów wiejskich*. [W:] *Formy inicjatyw gospodarczych na obszarach wiejskich*. Mat. Konf. Nauk., Polańczyk 1996, s. 23.
- DZUN W.: *Gospodarowanie zasobami ziemi rolnej w Polsce*. *Wieś i Rolnictwo*, nr 2, 2007, s. 50–69.
- ADAMOWICZ M.: *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa przewartościowań w polityce rolnej*. *Wieś i Rolnictwo*, nr 4, 2004, s. 9–30.
- CHMIELEWSKA B., MIEROSŁAWSKA A.: *Krajowa czy regionalna strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich?* *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, 2007, s. 85–105.
- DURAND G., G. VAN HUYLENBROECK: *Multifunctionality and rura l development; a general framework* [in:] *Multifunctional Agriculture. A New Paradigm for Eiropean Agriculture and Rural Development*, ASHGATE 2003, s. 1–16.
- KŁODZIŃSKI M.: *Strategia wielofunkcyjnego rozwoju gmin w Polsce*. [W:] *Zagadnienia doradztwa rolniczego*, nr 2, s. 63.
- ŁAGUNA M., RADZEWICZ A.: *Próba oceny czynników produkcji pozarolniczej w świetle wejścia Polski do Unii Europejskiej*. [W:] *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*. Mat. Konf. Nauk., Trzcínica, 10-12.09.1997, s. 182–183.
- MUSIAŁ W.: *Dezagraryzacja polskiej wsi – problemy ekonomiczne, ekologiczne i społeczne*. *Wieś i Rolnictwo*, nr 3, 2007, s. 29–44.
- NORDH D. C.: *Understanding Economic Change and Economic Growth (Pojmowanie zmian ekonomicznych i wzrostu gospodarczego)*, [w:] *Globalizacja, marginalizacja, rozwój*, red. G.W. Kołodko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2003, s. 137.

- Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce.* Pod red. J. Wilkina, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2003, s. 83.
- SADOWSKI Z.: *Współczesna gospodarka, rola państwa i koncepcja trwałego rozwoju.* Czasopismo Naukowe OLYMPUS, nr. 1/2006, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2006, s. 15.
- SPYCHALSKI G.: *Mezoekonomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich.* IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 49–50.
- ŚLUSARZ G.: *Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożenia marginalizacją na przykładzie województwa podkarpackiego.* Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 125–143.
- ŚLUSARZ G., CZUDEK A.: *Działalność gospodarcza na obszarach wiejskich w dobie globalizacji.* [W:] *Możliwości i bariery rozwoju działalności gospodarczej w obszarach wiejskich.* Rzeszów 2004, s. 4–5.
- WIATRAC A.P.: *Regionalny wymiar rozwoju obszarów wiejskich.* [W:] *Kwestie agrarne w Polsce i na świecie.* Wyd. SGGW, Warszawa 2005, s. 619–620.
- WILKIN J.: *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne* – referat przygotowany na VIII Kongres Ekonomistów Polskich, 29–30.11.2007.
- WILKIN J.: *Polskie rolnictwo wobec procesu globalizacji.* Roczniki Naukowe SERiA, t. 3, z. 1, Warszawa – Białystok 2001, s. 15.

DIVERSIFICATION AS AN OPPORTUNITY FOR DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL AGRICULTURAL FARMS IN GLOBAL ECONOMY

Abstract

Rural areas are facing transformation related to changes in image of third millennium rural areas as well as non-beneficial socio-economic phenomenon which appears on the rural areas. Development of their, is not presently closely connected with food production but with production of high quality food and with necessity to develop effective non-agricultural entrepreneurship next to effective agriculture. More often rural development is an object of interpretation in aspect of its multifunctionality where agriculture is one of many others activities conducted by rural farms. The diversification belongs than to the main behavior strategies of active rural areas and farms which are identified not just with food suppliers.

In the article there were pointed out theoretical problems of multifunctionality in rural areas development as well as importance of farm diversification for maintenance of rural areas liveliness. There were also presented opinions from Podkarpacie rural areas society regarding to the possibility of its development.

Agata Marcysiak

Zakład Agrobiznesu, Akademia Podlaska

Adam Marcysiak

Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa, Akademia Podlaska

Zakres zróżnicowania poziomu dochodów z gospodarstwa rolnego w układzie regionalnym

Wstęp

Główną przyczyną pogarszania się sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa po roku 1989 były niekorzystne relacje cen wzmocnione przez równoczesną stabilizację poziomu produkcji rolniczej. Wskaźnik nożyc cen rolnych w 2006 roku ukształtował się na poziomie 69% w stosunku do roku 1995 [Zegar 2007, s. 60]. Niekorzystne oddziaływanie na dochody rolnicze miała też sytuacja na rynku pracy. Brak alternatywnego zastosowania dla zasobów pracy związanych z rolnictwem powodował wzrost nadwyżek siły roboczej na obszarach wiejskich [Frenkel 2003, s. 137–140]. Czynniki te powodowały wraz z upływem lat pogłębianie się zróżnicowania dochodowego zarówno w obrębie poszczególnych gospodarstw, jak i regionów Polski.

Objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami WPR stworzyło możliwości poprawy sytuacji dochodowej rolnictwa. Wynikało to przede wszystkim z:

- uruchomienia płatności bezpośrednich, wpływających wprost na dochody rolników,
- uruchomienia programów rolno-środowiskowych oddziaływujących bezpośrednio i pośrednio na dochody rolników,
- wsparcia przekształceń i przemian na wsi w ramach polityki regionalnej wpływających pośrednio na poprawę sytuacji dochodowej ludności rolniczej,
- objęcia polskiego rolnictwa regułami wspólnego, jednolitego rynku oddziaływującymi na wielkość i strukturę produkcji rolnej oraz na ceny rolne [Zegar 2005, s. 195].

Rezultatem transferu środków z budżetu UE był wzrost w latach 2004–2005 realnych dochodów w podsektorze gospodarstw domowych rolników o 12,4%. W tym samym okresie dochody sektora ogółu gospodarstw domowych liczone w ramach tzw. rachunków narodowych wzrosły o około 4%. Pozwoliło to cho-

ciaż w niewielkim stopniu zmniejszyć rozbieżność pomiędzy dochodami rodzin rolniczych a dochodami pozostałych grup społecznych. W roku 2006 relacje te ponownie się pogorszyły. Realne dochody rolników wzrosły wówczas o zaledwie 2,4% [Zegar 2007, s. 62]. Zmiany w poziomie dochodów rolników po roku 2004 nie przyczyniały się jednak do zmniejszania zróżnicowania regionalnego.

Metodyczne aspekty opracowania

Celem niniejszego opracowania jest próba ukazania zakresu zróżnicowania sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych w układzie regionalnym.

Materiałem badawczym są dane o gospodarstwach, które prowadziły rachunkowość rolną dla potrzeb Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Analizą objęto rok 2006.

Podstawową kategorią ekonomiczną przyjętą dla potrzeb procesu badawczego był dochód z gospodarstwa rolniczego. Obliczeń tej kategorii dochodu dokonano metodą stosowaną w europejskim systemie rachunkowości rolnej FADN (Farm Accountancy Date Network).

W analizie zostały uwzględnione dwa parametry służące do oceny stopnia zróżnicowania dochodowego, a mianowicie:

- poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w przeliczeniu na 1 gospodarstwo,
- poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w przeliczeniu na 1 jednostkę przeliczeniową pracy (AWU).

Gospodarstwa rolnicze będące przedmiotem badań zostały pogrupowane według regionów FADN. Wyróżniono cztery regiony: Mazowsze i Podlasie, Wielkopolskę i Śląsk, Mazury i Pomorze oraz Małopolskę i Pogórze.

Wyniki produkcyjne gospodarstw w układzie regionalnym

Zbieranie danych rachunkowych do celów określenia dochodów rolnych odbywa się w Polsce według zasad w pełni zharmonizowanych z przepisami UE. Przepisy te ustalają tzw. Wspólną Typologię Gospodarstw Rolnych. W odniesieniu do krajów przyjętych do UE w 2004 roku reguluje to Rozporządzenie Komisji Europejskiej nr 730/2004 z dnia 19 kwietnia 2004 roku.

Poszczególne regiony charakteryzują się dużym zróżnicowaniem wyników produkcyjnych (tab. 1).

Średni obszar gospodarstwa prowadzącego rachunkowość rolną dla potrzeb IERiGŻ w 2006 wynosił 17,8 ha UR. Największe gospodarstwa występowały

Tabela 1

Charakterystyka gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w roku 2006 w układzie regionalnym

Wyszczególnienie	Mazowsze i Podlasie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Małopolska i Pogórze
Liczba gospodarstw w próbie badawczej IERiGŻ	4900	1628	3950	1261
Powierzchnia UR w ha	13,7	38,4	22,0	10,8
Nakłady pracy ogółem w AWU na 1 gospodarstwo	1,71	2,02	1,76	1,68
Plony pszenicy w dt/ha	37,1	46,5	45,7	36,3
Wydajność mleczna krów w litrach	4 229	4574	4 673	3673
Wartość produkcji rolniczej ogółem w zł	66 284	166 197	114 164	65 036
Koszty bezpośrednie w zł	24 650	71 879	51 757	24 719
Koszty ogólnogospodarcze w zł	12 148	31 225	21 768	12 412
Wartość dodana brutto w zł	39 500	90 329	55 621	37 845

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

w regionie Pomorza i Mazur (38,4 ha UR), najmniejsze w regionie Małopolski i Pogórza (10,8 ha UR). Z obszarem gospodarstw ściśle związana była wielkość wyników produkcyjnych.

Gospodarstwa pochodzące z regionu Pomorza i Mazur w 2006 roku osiągnęły produkcję rolniczą wynoszącą 166 197 zł i wartość dodaną brutto 90 329 zł na 1 gospodarstwo. Wielkości te były odpowiednio o 2,5 i 2,3-razy większe od średnich dla gospodarstw regionu Małopolski i Pogórza.

Poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego

Ziemia, praca i kapitał, będąc podstawowymi czynnikami produkcji tworzą potencjał wytwórczy gospodarstwa rolnego. Czynniki te oraz występujące między nimi relacje określają rozmiary możliwej do osiągnięcia produkcji a także w sposób zasadniczy wpływają na wielkość uzyskiwanego przez rolników dochodu [Klepacki 1997, s. 124–126].

Powierzchnia użytków rolnych jest tradycyjnym miernikiem wielkości gospodarstwa rolnego powszechnie uznawanym w literaturze przedmiotu. Zdaniem J.S. Zegara wielkość obszaru gospodarstwa pozostaje nadal podstawowym kryterium jego siły ekonomicznej [Zegar 2000, s. 27]. Obszar gospodarstwa deter-

minuje kształtowanie się podstawowych relacji produkcyjno-ekonomicznych, co w efekcie znajduje odzwierciedlenie w uzyskanych dochodach. Cz. Farkowski stwierdza ponadto, że uprawnione jest posługiwanie się zróżnicowaniem obszarowym gospodarstw jako wiarygodnym wskaźnikiem ich dochodowego zróżnicowania [Farkowski 1991, s. 18].

Oddziaływanie obszaru gospodarstwa na poziom dochodu potwierdzają także dane dotyczące gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną dla potrzeb IERiGŻ. W gospodarstwach regionu Małopolska i Pogórze, gdzie średni obszar wynosił 10,8 ha UR, dochód z gospodarstwa rolniczego kształtował się na poziomie 22 688 zł. W regionie Pomorza i Mazur przy obszarze gospodarstwa 38,4 ha wielkość tej kategorii dochodu w przeliczeniu na 1 gospodarstwo wynosiła 54 670 zł (tab. 2).

Tabela 2

Poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego w roku 2006 w układzie regionalnym

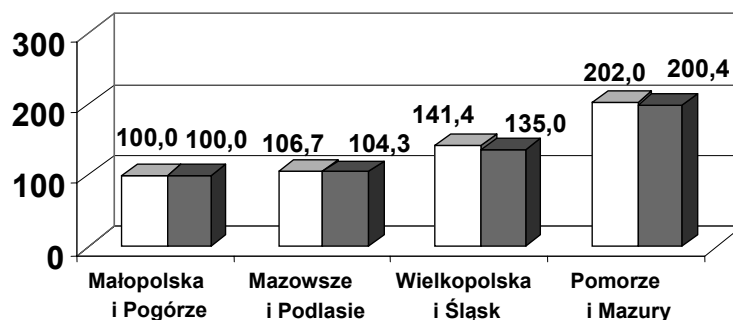
Wyszczególnienie	Polska	Mazowsze i Podlasie	Pomorze i Mazury	Wielkopolska i Śląsk	Małopolska i Pogórze
Dochód z gosp. rolniczego w zł na 1 gospodarstwo	29 014	24 213	54 670	32 076	22 688
Dochód z gosp. rolniczego w zł na 1 AWU	16 579	14 160	27 064	18 225	13 505

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

Porównując zakres zróżnicowania poziomu dochodu z gospodarstwa rolniczego w układzie regionalnym, w przeliczeniu na 1 gospodarstwo było ono większe niż na jednostkę przeliczeniową pracy (AWU). Przyjmując za 100% poziom dochodu w regionie Małopolska i Pogórze w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, w regionie Wielkopolska i Śląsk wyniósł on 141,4%, a w regionie Pomorze i Mazury 202,0% (rys. 1). Skala zróżnicowania odnosząca się do poziomu dochodu w przeliczeniu na jednostkę pracy wyniosła odpowiednio 135,0% i 200,4%.

Zróżnicowanie wielkości ekonomicznej gospodarstw

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego stanowi jedno z kryteriów używanych do charakteryzowania gospodarstw we Wspólnej Typologii Gospodarstw Rolnych UE. Jest ona określana na podstawie sumy wartości standardowych nadwyżek bezpośrednich (SGM) wszystkich działalności występujących w gospodarstwie.

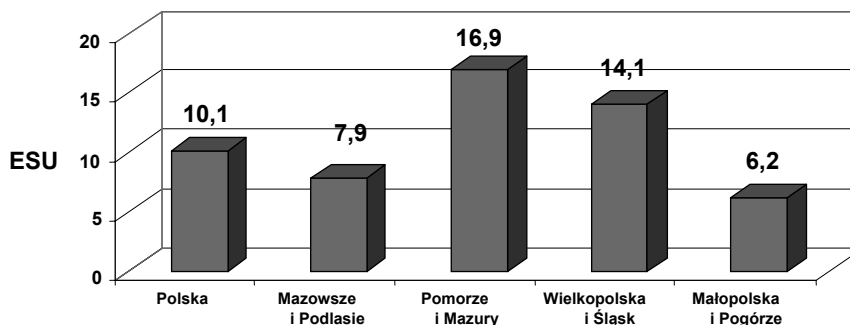
□ Dochód z gosp. roln. w zł na 1 gospodarstwo ■ Dochód z gosp. roln. w zł na 1 AWU

Rysunek 1

Zróżnicowanie poziomu dochodu z gospodarstwa rolniczego w roku 2006 w układzie regionalnym (Małopolska i Pogórze=100%)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

Regionem o najwyższej wielkości ekonomicznej gospodarstw (rys. 2) było Pomorze i Mazury (16,9 ESU). Na drugim miejscu w tak dokonanym zestawieniu znajdował się region Wielkopolska i Śląsk (14,1 ESU). Najniższą średnią wielkością ekonomiczną gospodarstw charakteryzował się region Małopolska i Pogórze (6,2 ESU).

Rysunek 2

Wielkość ekonomiczna gospodarstw w 2006 roku w układzie regionalnym

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

Oddziaływanie typu rolniczego na dochody z produkcji rolniczej

Kolejnym kryterium stosowanym w klasyfikacji gospodarstw w UE jest typ rolniczy gospodarstwa. Określany jest on na podstawie udziału poszczególnych działalności w tworzeniu ogólnej wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) w gospodarstwie [Wyniki standardowe... 2007, s. 11].

Rozpatrując dochód z gospodarstwa rolniczego w przeliczeniu na 1 gospodarstwo według typu rolniczego można stwierdzić, iż najwyższy jego poziom w regionie Mazowsza i Podlasia oraz Wielkopolski i Śląska występował w gospodarstwach ogrodniczych nastawionych na produkcję warzyw i kwiatów (odpowiednio 39 555 zł i 58 325 zł). W regionach Pomorze i Mazury, oraz Małopolska i Pogórze grupą o najwyższym poziomie dochodu z produkcji rolniczej były gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt ziarnożernych (tab. 3). Dochód wynosił tutaj odpowiednio 95 238 zł i 44 530 zł.

Tabela 3

Poziom dochodu z gospodarstwa rolniczego według typu rolniczego w 2006 roku

Regiony FADN	Typ rolniczy						
	uprawy polowe	uprawy ogrodnicze	pozostałe trwałe	bydło mleczne	zwierzęta przeżuwające	zwierzęta ziarnożerne	uprawy i zwierzęta różne
Mazowsze i Podlasie	23 004	39 555	28 820	31 927	38 215	35 396	19 487
Pomorze i Mazury	38 456	26 054	60 187	39 797	46 774	95 283	27 474
Wielkopolska i Śląsk	34 742	58 325	41 815	37 671	42 398	36 735	26 595
Małopolska i Pogórze	26 419	39 157	43 974	24 857	19 395	44 530	16 094

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IERiGŻ.

Wnioski

Reasumując dotychczasowe rozważania można sformułować następujące wnioski:

- W Polsce występuje duże zróżnicowanie struktury agrarnej, wyników produkcyjnych i sytuacji ekonomicznej gospodarstw w układzie regionalnym; potwierdzają to także dane dotyczące gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną metodą FADN dla potrzeb IERiGŻ,
- Największe gospodarstwa w próbie badawczej polskiego FADN występowały w regionie Pomorza i Mazur (38,4 ha UR), najmniejsze w regionie Małopolski i Pogórze (10,8 ha UR).
- Z obszarem gospodarstw ściśle związany jest poziom dochodów z produkcji rolniczej. Przyjmując za 100% poziom dochodu w regionie Małopolska i Pogórze w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, w regionie Wielkopolska

- i Śląsk wyniósł on 141,4% a w regionie Pomorze i Mazury 202,0%. Skala zróżnicowania odnosząca się do poziomu dochodu w przeliczeniu na jednostkę pracy (AWU) wyniosła odpowiednio 135,0% i 200,4%.
- Czynnikiem w sposób istotny różnicującym sytuację dochodową gospodarstw okazał się typ rolniczy; w regionie Mazowsza i Podlasia oraz Wielkopolski i Śląska najwyższy poziom dochodu z produkcji rolniczej osiągnano w gospodarstwach ogrodniczych nastawionych na produkcję warzyw i kwiatów, w pozostałych dwóch regionach FADN były to gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt ziarnożernych.

Literatura

- FARKOWSKI CZ.: *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*. Wyd. SGGW, Warszawa 1991, s. 18.
- FRENKIEL I.: *Ludność zatrudnienie i bezrobocie na wsi*. IRWiR PAN, Warszawa 2003, s. 137–140.
- KLEPACKI B.: *Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania*. Wyd. SGGW, Warszawa 1997, s. 124–126.
- ZEGAR J.S.: *Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji (na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną*. IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 27.
- ZEGAR J.S.: *Integracja europejska a dochody rolników; dylematy wyboru. (w:) Problemy rolnictwa światowego*. Tom XIII, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005, s. 195.
- ZEGAR J.S.: *Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej (w:) Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2006 roku*. Red. A. Woś. IERiGŻ, Warszawa 2007, s. 60–62.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2006 roku*. IERiGŻ, Warszawa 2007, s. 11.

RANGE OF DIFFERENTIATION INCOMES LEVEL OF AN AGRICULTURAL FARM IN REGIONAL SCHEME

Abstract

The aim of the paper is painting differentiation of incomes level of an agricultural farm in regional scheme. The main economic category is farm income. The calculation of that category is done by a method use at European Farm Accountancy Date Network (FADN). The highest level of farm income was gained in Pomorze and Mazury region. Małopolska and Pogórze had the lowest level of farm income. It was a result of the differentiation of the agrarian structure of Polish agriculture.

Dariusz Kusz

Katedra Zarządzania Rozwojem Regionalnym
Politechnika Rzeszowska

Inwestycje rzeczowe w wybranych gospodarstwach rolniczych o różnych kierunkach gospodarczych

Wstęp

Rozwój gospodarstwa rolniczego zasadniczo odbywa się poprzez wdrażanie efektywnych przedsięwzięć inwestycyjnych, mających bezpośrednie przełożenie na jego wzrost, który może mieć charakter ilościowy, jak i jakościowy. Termin „inwestycja”, będący w powszechnym użyciu zarówno w praktyce gospodarczej, jak i życiu codziennym, ma bardzo wiele znaczeń. W literaturze przedmiotu termin inwestycja definiowany bywa jako:

- działalność gospodarcza o odroczonej efektach, mająca na celu poprawę efektywności działania, wzmocnienie pozycji rynkowej, poprawę wyników finansowych w krótkim i długim okresie. Inwestycje wymagają wcześniejszego poniesienia wydatków, aby w późniejszym okresie uzyskać wpływy pieniężne. Służą one osiągnięciu celów firmy, związanych z ich przetrwaniem i rozwojem [Rutkowski 2000, s. 197],
- zaangażowanie środków gospodarczych w przedsięwzięcia gospodarcze mające na celu pomnożenie majątku właściciela przez przysporzenie określonych dochodów [Nowak, Pilichaty, Poszwa 1999, s. 16],
- proces gospodarczy, który angażuje kapitał w nadziei na korzyści, które wystąpią w odpowiednio długim czasie w przyszłości [Dziworska 2000, s. 10].

Na podstawie przedstawionych definicji inwestycji można wyróżnić trzy podstawowe cechy charakterystyczne dla tego pojęcia [Ziarkowski 2004, s. 14]:

- inwestycja wiąże się z zaangażowaniem kapitału kosztem bieżącego wyrzeczenia się konsumpcji, za co inwestor oczekuje stosownego zysku,
- spodziewane korzyści z inwestycji są odroczone w czasie, występują w przyszłości,
- inwestycje nierozzerwalnie związane są z ryzykiem nieosiągnięcia planowanych korzyści.

Inwestowanie kapitału przedsiębiorstwa oznacza lokowanie tego kapitału w celu pozyskania [Henzel 1999, s. 7]:

- rzeczowych składników majątku,
- inwestycji finansowych,
- efektów niematerialnych.

Stąd też podstawowy podział inwestycji, to: inwestycje: rzeczowe, finansowe i niematerialne [Różański 2006, s. 14].

Inwestycje rzeczowe to inwestycje, które wiążą się z wydatkowaniem kapitału na rzeczowy majątek trwały [Różański 1998, s. 43]. Rzeczowe przedsięwzięcia inwestycyjne polegają na tworzeniu nowych środków trwałych lub odtwarzaniu i unowocześnianiu majątku trwałego. Prowadzi się je, w zależności od przyjętej strategii, w celu zwiększenia skali produkcji, dywersyfikacji działalności, zmiany asortymentu, poprawy jakości produkcji, zwiększenia rentowności, poprawy pozycji konkurencyjnej itd. [Kusz 2007, s. 140].

Spotyka się wiele kryteriów klasyfikacji inwestycji rzeczowych. Ze względu na cel inwestowania można wyróżnić [Sierpińska, Jachna 2005, s. 324–325; Ziółkowska 2006, s. 14]:

- inwestycje rozwojowe mające na celu zwiększenie szeroko rozumianego potencjału produkcyjnego przedsiębiorstwa,
- inwestycji odtworzeniowe polegające na zastępowaniu zużytych czy przestarzałych aktywów trwałych nowymi, są to inwestycje najmniej ryzykowne, których celem jest przede wszystkim zapobieżenie wzrostowi kosztów związanych z procesem starzenia się majątku,
- inwestycje modernizacyjne ukierunkowane głównie na zmniejszenie kosztów wytwarzania produktów, przeprowadzane są zazwyczaj z inwestycjami odtworzeniowymi,
- inwestycje strategiczne o charakterze ofensywnym służące umocnieniu pozycji firmy na rynku oraz o charakterze defensywnym zmierzające do ochrony przedsiębiorstwa przed działaniem konkurencji czy niekorzystnymi warunkami narzuconymi przez dostawców,
- inwestycje dotyczące „ustroju społecznego” przedsiębiorstwa zmierzające do poprawy warunków i komfortu pracy osobom zatrudnionym w firmie,
- inwestycje dotyczące interesu publicznego, np. ochrony środowiska naturalnego, mecenat przedsiębiorstwa w zakresie kultury czy edukacji.

Inwestycje w rolnictwie to zwykle produkcyjne inwestycje rzeczowe [Ziółkowska 2006, s. 6], których efektem jest najczęściej wzrost efektywności gospodarowania i potencjału produkcyjnego, jak i też konkurencyjności gospodarstw rolniczych. Potrzeby inwestycyjne w rolnictwie polskim są znaczne, na co wskazuje bardzo wysoki stopień zużycia środków trwałych (70,3% w 2004 roku) [Zwolak 2007, s. 98] oraz malejące techniczne uzbrojenie ziemi oraz techniczne

uzbrojenie pracy [Dzun 2003, s. 65]. Czynnikiem aktywującym i zachęcającym rolników do ponoszenia wydatków inwestycyjnych może być dostęp do funduszy strukturalnych Unii Europejskiej wspierających finansowo działalność inwestycyjną [Sulewski 2005, s. 233].

Celem opracowania jest prezentacja i ocena działalności inwestycyjnej w rzeczowy majątek trwałe w wybranych gospodarstwach rolniczych o różnych kierunkach gospodarczych położonych na terenie województwa podkarpackiego.

Źródła materiałów i metodyka badań

Badania przeprowadzono w gospodarstwach rolniczych z terenu województwa podkarpackiego. Jest to województwo, które charakteryzuje się w kraju najniższą wartością poniesionych nakładów inwestycyjnych na 1 ha użytków rolnych [Rocznik statystyczny... 2006, s. 242]. Przyjęto, że badane gospodarstwa będą spełniać następujące kryteria:

- rolnicy wyrazili zgodę na udzielenie informacji,
- w latach 2004–2006 inwestowały w rzeczowy majątek trwałe,
- w działalności inwestycyjnej korzystały ze wsparcia finansowego z Działania 1.1 „Inwestycje w gospodarstwach rolnych” w ramach SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”,
- miały powierzchnię użytków rolnych powyżej 10 ha,
- generowały wartość produkcji powyżej 50 tys. zł.

Wprowadzenie ograniczeń dotyczących powierzchni i wartości produkcji wynikało z faktu, że w gospodarstwach mniejszych skala produkcji jest zbyt mała, aby generować dochód rolniczy na poziomie mogącym zaspokoić potrzeby konsumpcyjne i akumulacyjne rolnika. Ponadto w mniejszych gospodarstwach rolniczych udział dochodów pozarolniczych w dochodzie dyspozycyjnym może być znaczny, co zniekształca rzeczywiste efekty produkcyjne [Wasilewski 2004, s. 17]. Należy zaznaczyć, że realizowane inwestycje w gospodarstwach o mniejszym potencjale produkcyjnym i sile ekonomicznej mogą głównie służyć uczynieniu pracy łatwiejszą i lżejszą, a nie mieć charakteru prorozwojowego.

Do badań losowo wytypowano 70 gospodarstw rolniczych, spośród 714, które złożyły wnioski o dofinansowanie realizacji projektów inwestycyjnych w ramach Działania 1.1 „Inwestycje w gospodarstwach rolnych”. W wytypowanych gospodarstwach przeprowadzono badania z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu dotyczącego organizacji gospodarstw, uzyskiwanych wyników ekonomicznych oraz oceny dokonywanych procesów inwestycyjnych. Przy czym dane z zakresu organizacji i wyników ekonomicznych dotyczyły roku 2006, zaś działalność inwestycyjną rolników oceniono za lata 2004–2006. Badania prze-

prowadzono w 2007 roku. W dalszym toku postępowania dokonano weryfikacji uzyskanych danych, co do zgodności z przyjętymi kryteriami wyboru. Po szczegółowej analizie, ostatecznie do badań zakwalifikowano 56 gospodarstw. W celu zaprezentowania wyników ekonomicznych badanych gospodarstw wykorzystano rachunek wyników według metodologii Polskiego FADN [Wyniki standardowe... 2006, s. 32].

Na potrzeby analizy działalności inwestycji badane gospodarstwa podzielono na grupy w zależności od kierunku gospodarczego określonego przez obliczenie struktury produkcji końcowej brutto wyrażonej wartościowo według cen bieżących [Manteuffel 1979, s. 175]. Do określenia kierunku gospodarczego wykorzystano system klasyfikacji gospodarstw opracowany przez Z. Wojtaszka [Manteuffel 1979, s. 178].

Próba gospodarstw objętych badaniami nie jest próbą reprezentatywną dla ich populacji w województwie podkarpackim. Mimo swej niereprezentatywności, uzyskane wyniki mogą jednak odzwierciedlać zmienność różnych cech ekonomicznych w gospodarstwach potencjalnie rozwojowych.

Podstawowe dane charakteryzujące badane gospodarstwa zestawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Zasoby ziemi i wyniki ekonomiczne w badanych gospodarstwach rolniczych w 2006 roku

Parametr	Gospodarstwa razem	Grupa gospodarstw			
		trzodowe	mleczne	roślinne	roślinno-mleczne
Liczba badanych gospodarstw	56	7	18	28	3
Powierzchnia użytków rolnych [ha]	61,9	32,3	43,3	76,6	92,3
Produkcja ogółem [zł]	202 061,5	243 157,3	156 964,2	214 342,9	262 130,0
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego [zł]	92 256,2	81 367,6	78 084,0	103 543,3	97 343,3
Dochód dyspozycyjny [zł]	122 086,4	102 471,6	104 422,9	138 936,5	116 566,7

Źródło: Badania własne.

Wyniki badań

Istota inwestycji rzeczowych ma swoje odzwierciedlenie w przyczynach inwestowania. Wybrane przez gospodarstwo motywy stają się celami inwestowania. W badaniach własnych motywy inwestowania podzielono na trzy grupy (tab. 2). W grupie motywów dotyczących dochodów i produkcji rolnicy wskazywali

Tabela 2

Motywy podjęcia działalności inwestycyjnej w badanych gospodarstwach rolniczych [% odpowiedzi rolników]*

Wyszczególnienie	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodowe	mleczne	roślinne	roślinno-mleczne
1	2	3	4	5	6
1. Dotyczące dochodów i produkcji					
– wzrost dochodu rolniczego	64,3	71,4	61,1	64,3	66,7
– wzrost skali produkcji	48,2	71,4	66,7	32,1	33,3
– zmiana kierunku produkcji	5,4	–	5,6	7,1	–
– rozpoczęcie nowej produkcji w celu jej dywersyfikacji	3,6	–	–	7,1	–
– polepszenie jakości produkcji	67,9	85,7	55,6	71,4	66,7
– możliwość uszlachetniania produktów	3,6	–	–	7,1	–
– możliwość sprzedaży produktów w rejonach o wyższych cenach	1,8	–	–	3,6	–
– możliwość sprzedaży produktów w okresach najkorzystniejszych cen	5,4	–	5,6	7,1	–
– obniżenie kosztów produkcji	66,1	85,7	61,1	60,7	100,0
– poprawa organizacji produkcji rolniczej	66,1	85,7	55,6	64,3	100,0
– dostosowanie profilu produkcji do wymagań rynkowych	30,4	42,9	33,3	25,0	33,3
– uwarunkowania prawne	12,5	–	38,9	–	–
2. Związane z rzeczowym majątkiem trwałym					
– wysoki stopień zużycia majątku trwałego	58,9	14,3	50,0	75,0	66,7
– znaczna awaryjność	35,7	28,6	22,2	42,9	66,7
– wymagania BHP	21,4	28,6	16,7	21,4	33,3
– tempo postępu technicznego	69,6	85,7	77,8	57,1	100,0
3. Inne przesłanki inwestowania					
– możliwość uzyskania dotacji do inwestycji	82,1	57,1	83,3	92,9	33,3
– możliwość zagospodarowania dostępnych środków pieniężnych	21,4	28,6	27,8	17,9	–
– działania innych rolników	12,5	28,6	11,1	10,7	–

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
– wzrost wartości gospodarstwa	48,2	85,7	61,1	32,1	33,3
– wzrost prestiżu i zadowolenia z zajmowanej pozycji	28,6	42,9	38,9	21,4	–
– redukcja zatrudnienia	10,7	–	5,6	14,3	33,3
– możliwość uniknięcia szczytowego zapotrzebowania na pracę	25,0	–	27,8	32,1	–
– wprowadzenia automatyzacji i mechanizacji	21,4	14,3	27,8	17,9	33,3
– uczynienie pracy łatwiejszej i lżejszej	85,7	100,0	77,8	85,7	100,0
– ochrona i poprawa środowiska naturalnego	30,4	28,6	44,4	21,4	33,3
– poprawa warunków sanitarno-higienicznych	21,4	14,3	38,9	10,7	33,3
– poprawa dobrostanu zwierząt	26,8	71,4	44,4	3,6	33,3

*rolnik miał możliwość udzielenia kilku odpowiedzi.

Źródło: Badania własne.

najczęściej na polepszenie jakości produkcji, obniżenie kosztów produkcji, poprawę organizacji produkcji oraz wzrost dochodu rolniczego. Daje się zauważyć, że wzrost skali produkcji szczególnie ważny był dla gospodarstw ukierunkowanych na produkcję żywca wieprzowego oraz mleka. Wśród grupy gospodarstw zajmujących się produkcją roślinną czy gospodarstw roślinno-mlecznych tylko ponad 30% realizowało inwestycje z zamiarem powiększenia skali produkcji. W grupie motywów związanych z rzeczowym majątkiem trwałym największe znaczenie miały konieczność dostosowania się do szybko zmieniającego się postępu technicznego oraz wysoki stopień zużycia majątku trwałego. Wyjątkiem są tylko gospodarstwa trzodowe, gdzie zaledwie 14,3% rolników wskazało na wysoki stopień zużycia majątku trwałego jako przyczynę inwestowania. W ostatniej grupie motywów podjęcia działalności inwestycyjnej rolnicy wskazywali na chęć uczynienia pracy łatwiejszej i lżejszej, a także na możliwość uzyskania wsparcia finansowego w ramach funduszy strukturalnych Unii Europejskiej do realizowanych projektów inwestycyjnych.

W badanych gospodarstwach rolniczych średnia wartość zrealizowanych inwestycji za lata 2004–2006 wyniosła 245 779,60 zł (tab. 3). Przy czym największe nakłady inwestycyjne poniesiono w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję mleka (322 013,30 zł) oraz w gospodarstwach roślinnych (226 929,10 zł). W gospodarstwach trzodowych oraz roślinno-mlecznych po-

Tabela 3

Wartość nakładów inwestycyjnych w badanych gospodarstwach rolniczych [zł]

Wyszczególnienie	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodowe	mleczne	roślinne	roślinno- mleczne
Wartość nakładów inwestycyjnych w poszczególnych latach:					
– 2004 rok	46 487,0	58 857,1	53 855,6	39 424,0	39 333,3
– 2005 rok	99 992,7	66 385,7	109 713,3	108 537,5	40 333,3
– 2006 rok	99 299,9	40 171,4	158 444,4	78 967,6	72 166,7
Średnia wartość inwestycji za lata 2004–2006	245 779,6	165 414,3	322 013,3	226 929,1	151 833,3

Źródło: Badania własne.

ziom zrealizowanych nakładów inwestycyjnych był dwukrotnie mniejszy niż w gospodarstwach mlecznych.

Badani rolnicy określili poziom zrealizowanych inwestycji jako średni (tab. 4). Przy czym w grupie gospodarstw mlecznych 55,6% rolników uznała poniesione wydatki inwestycyjne jako wysokie. Z dalszej analizy tabeli 4 wynika też, że 14,3% rolników prowadzących gospodarstwa ukierunkowane na produkcję roślinną określiło poziom zrealizowanych inwestycji jako niski, co może wskazywać na konieczność prowadzenia dalszej aktywnej działalności inwestycyjnej.

Tabela 4

Poziom zrealizowanych inwestycji w opinii badanych rolników za okres 2004–2006 [% odpowiedzi rolników]

Ocena poziomu zrealizowanych inwestycji	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodowe	mleczne	roślinne	roślinno- mleczne
Wysoki	33,9	14,3	55,6	25,0	33,3
Średni	58,9	85,7	44,4	60,7	66,7
Niski	7,2	–	–	14,3	–

Źródło: Badania własne.

Wśród zrealizowanych inwestycji dominowały inwestycje o charakterze modernizacyjnym – przede wszystkim nastawione na redukcję kosztów produkcji i inwestycje rozwojowe realizowane z myślą o powiększeniu potencjału produkcyjnego (tab. 5). Jednak największe znaczenie inwestycje modernizacyjne miały w gospodarstwach trzodowych i roślinnych, zaś w gospodarstwach mlecznych dominowały inwestycje o charakterze rozwojowym. Sytuacja taka może wyni-

Tabela 5

Charakter zrealizowanych inwestycji w badanych gospodarstwach w latach 2004–2006 [% inwestycji]

Charakter inwestycji	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodo- we	mleczne	roślinne	roślinno- -mleczne
Inwestycje modernizacyjne	57,9	73,7	43,9	66,1	41,7
Inwestycje odtworzeniowe	31,6	28,9	28,6	32,2	58,3
Inwestycje rozwojowe	51,9	21,1	63,3	55,9	16,7
Inwestycje innowacyjne	0,8	–	1,0	0,8	–
Inwestycje dotyczące intere- su publicznego	3,4	2,6	3,1	3,4	8,3

Źródło: Badania własne.

kać z faktu, że gospodarstwa mleczne charakteryzowały się najmniejszą wartością uzyskanej produkcji (tab. 1), co może być nadal czynnikiem motywującym do zwiększania skali produkcji. Z kolei inwestycje odtworzeniowe stanowiły 31,6% i ich największy udział wystąpił w gospodarstwach roślinno-mlecznych. Niewielkie znaczenie w badanych gospodarstwach miały inwestycje innowacyjne, które podjęto tylko w gospodarstwach mlecznych oraz inwestycje dotyczące interesu publicznego – z zakresu ochrony środowiska naturalnego.

Analizując zakres rzeczowy zrealizowanych inwestycji ankietowani rolnicy największe wydatki ponieśli na zakup maszyn i urządzeń oraz ciągników (tab. 6). Wyjątek stanowią gospodarstwa ukierunkowane na produkcję mleka, gdzie 36,8% wydatków inwestycyjnych poniesiono na budynki inwentarskie, co wynikało z rosnących wymagań, co do dobrostanu zwierząt, jak też było efektem zwiększania skali produkcji zwierzęcej. W strukturze wydatków inwestycyjnych gospodarstw roślinnych dominowały ciągniki oraz maszyny i urządzenia, co jest związane z przyjętym kierunkiem produkcji. Podobnie też w gospodarstwach trzodowych, jak i też roślinno-mlecznych największy udział w strukturze wydatków inwestycyjnych miały te dwie grupy środków trwałych. Najmniejsze nakłady inwestycyjne rolnicy ponosili w związku z zakupem ziemi, zwierząt stada podstawowego, środków transportu oraz inwestycjami budowlanymi niezwiązanymi z budynkami inwentarskimi. Interesujący może być fakt, że w gospodarstwach ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą, to gospodarstwa mleczne inwestowały w budynki inwentarskie, zwiększając skalę produkcji, zaś w gospodarstwach trzodowych odsetek takich inwestycji wynosił zaledwie 8,6%. Może to być spowodowane tym, że większość badanych gospodarstw trzodowych używała już zadowalający poziom produkcji lub może wynikać z pogorszenia koniunktury na rynku żywca wieprzowego. Jak zauważa Woś [2004, s. 88] skłonność rolników do inwestowania zależy od stanu koniunktury rolniczej, ale tak-

Tabela 6

Struktura nakładów inwestycyjnych zrealizowanych w badanych gospodarstwach w latach 2004–2006 [% wartości nakładów inwestycyjnych]

Rodzaj inwestycji	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodo- we	mleczne	roślinne	roślinno- -mleczne
Ziemia	1,7	1,0	1,2	2,4	–
Budynki inwentarskie	16,2	8,6	36,8	–	–
Pozostałe budynki i budowle	6,5	–	10,2	4,7	–
Maszyny i urządzenia	37,0	43,7	29,0	42,6	41,6
Ciągniki	33,2	45,5	17,9	43,0	58,4
Środki transportu	3,7	–	0,7	7,3	–
Zwierzęta stada podstawowego	1,8	1,1	4,1	–	–

Źródło: Badania własne.

że od postrzegania tej koniunktury przez rolników, a zwłaszcza jej przyszłości. Z tego też względu, na lepsze postrzeganie koniunktury na rynku mleka, gospodarstwa mleczne w większym zakresie inwestują w budynki inwentarskie.

Spośród barier utrudniających działalność inwestycyjną badani rolnicy wskazywali na skomplikowane procedury ubiegania się o fundusze unijne oraz niepewność, co do polityki rolnej (tab. 7). Szczególnie uciążliwość procedur ubiegania się o pomoc finansową Unii Europejskiej była dotkliwa dla gospodarstw trzodowych i roślinno-mlecznych. Do innych przeszkód respondenci zaliczyli czynniki o charakterze ekonomicznym, takie jak: brak własnych środków finansowych czy wysokie oprocentowanie kredytów. Na niską opłacalność produkcji rolniczej wskazało 37,5% rolników i byli to zwłaszcza rolnicy z gospodarstw trzodowych.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie następujących stwierdzeń o charakterze podsumowania i wniosków:

1. Najważniejszymi przyczynami inwestowania w badanych gospodarstwach rolniczych były poprawa jakości produkcji, obniżenie kosztów i poprawa organizacji produkcji, wzrost dochodu rolniczego, a w gospodarstwach trzodowych i mlecznych wzrost skali produkcji. Takie motywy inwestowania mogą świadczyć o potrzebie wzmocnienia pozycji rynkowej jak i poprawie sytuacji finansowej badanych gospodarstw. Ponadto rolnicy jako motywy inwestowania wymieniali konieczność dostosowania się do szybko zmieniającego się postępu technicznego, wysoki stopień zużycia majątku trwałego,

Tabela 7

Bariery utrudniające działalność inwestycyjną w badanych gospodarstwach rolniczych [% odpowiedzi rolników]*

Wyszczególnienie	Razem	Grupa gospodarstw			
		trzodowe	mlecz- ne	roślinne	roślinno- -mleczne
Brak niezbędnych kapitałów własnych	55,4	28,6	61,1	57,1	66,7
Trudności w pozyskaniu kredytów	16,1	14,3	27,8	10,7	–
Wysokie oprocentowanie kredytów	46,4	71,4	38,9	46,4	33,3
Długotrwałe procedury uzyskania zgody na inwestycję	26,8	45,7	38,9	7,1	–
Skomplikowane procedury ubiegania się o fundusze unijne	69,6	100,0	66,7	60,7	100,0
Brak doradztwa i praktycznych wzorców	5,4	–	5,6	7,1	–
Niezadawalające funkcjonowanie systemu informacyjnego	23,2	14,3	11,1	35,7	–
Zbyt duże ryzyko niepowodzenia	12,5	28,6	5,6	14,3	–
Niska opłacalność produkcji	37,5	57,1	33,3	35,7	33,3
Niepewność co do polityki rolnej	62,5	71,4	50,0	75,0	–

*rolnik miał możliwość udzielenia kilku odpowiedzi

Źródło: Badania własne.

możliwość uzyskania dotacji do inwestycji oraz chęć uczynienia pracy łatwiejszą i lżejszą.

2. Zrealizowane inwestycje rzeczowe miały głównie charakter modernizacyjny i rozwojowy, zaś część odtworzeniowy. Taki charakter podejmowanych inwestycji może wskazywać, że głównym celem inwestowania była chęć obniżenia kosztów i wzrost potencjału produkcyjnego. Realizowane w badanych gospodarstwach inwestycje modernizacyjne i odtworzeniowe są inwestycjami o niewielkim poziomie ryzyka. Także inwestycje rozwojowe dotyczyły zwiększania rozmiarów produkcji w dotychczas prowadzonych działalnościach. Ryzyko niepowodzenia w takiej sytuacji jest też mniejsze, gdyż inwestor ma większą, sprawdzoną wiedzę, co do warunków realizacji projektu inwestycyjnego. Charakter zrealizowanych inwestycji świadczyć też może o tym, że badani rolnicy w działalności inwestycyjnej starają się minimalizować ryzyko.

Literatura

- DZIWORSKA K.: Decyzje inwestycyjne przedsiębiorstw. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000, s. 1–172.
- DZUN W.: Nakłady inwestycyjne i bieżące w rolnictwie polskim w świetle dochodów rolników w latach 1990 – 2001. *Więś i Rolnictwo*, nr 3(120)/2003, s. 52–71.
- HENZEL H.: Wybrane problemy optymalizacji działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw. *Studia Ekonomiczne AE w Katowicach nt.: Teoria i praktyka procesów inwestycyjnych.*, Katowice 1999, s. 7–22.
- KUSZ D.: Inwestycje rzeczowe w małych i średnich przedsiębiorstwach województwa podkarpackiego. Jubileuszowa X Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Zarządzanie przedsiębiorstwem. Teoria i praktyka”, Kraków 22–23 listopada 2007, Uczelniane Wydawnictwo Naukowe – Dydaktyczne AGH w Krakowie 2007, s. 139–146.
- MANTEUFFEL R.: *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego.* Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1979, s. 1–661.
- NOWAK E., PIELICHATY E., POSZWA M.: *Rachunek opłacalności inwestowania.* Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1999, s. 1–280.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2006, s. 1–450.
- RÓŻAŃSKI J.: *Inwestycje rzeczowe w procesach rozwojowych przedsiębiorstw.* Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998, s. 1–156.
- RUTKOWSKI A.: *Zarządzanie finansami.* Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000, s. 1–528.
- SULEWSKI P.: *Inwestycje a wyniki ekonomiczne gospodarstw indywidualnych.* *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, Tom VII, zeszyt 1, Warszawa – Poznań 2005, s. 233–238.
- WASILEWSKI M.: *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania gospodarowania zapasami w przedsiębiorstwach rolniczych.* *Rozprawy Naukowe i Monografie*, Wydawnictwo SGGW Warszawa 2004, s. 1–242.
- WOŚ A.: *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa.* IERiGŻ Warszawa 2004, s. 1–162.
- Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2005 roku. Polski FADN, IERiGŻ – PIB Warszawa 2006, s. 1–65.
- ZIÓŁKOWSKA J.: *Metody oceny efektywności projektów inwestycyjnych w agrobiznesie.* *Studia i monografie.* IERiGŻ – PIB, Warszawa 2006, s. 1–91.
- ZWOLAK J.: *Ocena reprodukcji środków trwałych w rolnictwie polskim po 1990 roku.* *Zagadnienia ekonomiki rolnej*, nr 1/2007, s. 96–104.

TANGIBLE INVESTMENTS IN SELECTED FARMS WITH DIFFERENT RANGE OF PRODUCTION

Abstract

This study presents and evaluates investment activity regarding fixed assets in selected farms with different range of production. It has been stated that the main reasons to invest in selected farms were: improvement of production quality, reduction of costs, improvement of organization of production, increase of income and in swine and milk farms – increase of the volume of production. Those reasons of investments may prove the need to strengthen the market position as well as to improve the financial position of examined farms. Realized tangible investments aimed mainly for modernization and development and part of them had reconstructive character. The character of investments together with the investment reasons may show that the main investment targets are: the cost reduction, increase of production capacity and improvement of financial situation.

Piotr Bórawski

Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wielkość ekonomiczna jako czynnik różnicujący wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw rolnych w regionie Pomorza i Mazur

Wstęp

W gospodarstwach rolnych podobnie jak w innych podmiotach gospodarczych istotą działalności jest produkcja, a czynnikiem decydującym o możliwościach rozwoju jest poziom osiąganych wyników ekonomicznych [Pocza, Średzińska, 2007, s. 433]. W ciągu ostatnich czterech lat polskie rolnictwo stało się beneficjentem Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, wśród której za najważniejsze instrumenty uznaje się płatności bezpośrednie, subsydia eksportowe oraz fundusze na modernizację gospodarstw rolnych [Ryś-Jurek 2007, s. 114]. Podobne skutki dochodowe akcesji Polski do UE wyróżnia Zegar [2004, s. 195] dodając do ww. również programy rolno-środowiskowe oraz mechanizmy polityki regionalnej. Działania te spowodowały znaczną poprawę sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych i przyspieszyły ich procesy dostosowawcze do standardów Unii Europejskiej [Chmielewska, 2007, s. 28]. Ponadto integracja Polski z Unią Europejską spowodowała likwidację ograniczeń związanych z obrotem żywności pomiędzy członkami Wspólnoty [Fijałkowska, 2005, s. 40].

Konsekwencją integracji było również wprowadzenie w rolnictwie krajów członkowskich wspólnych zasad rachunkowości rolnej FADN. Dlatego też publikacja ta jest poświęcona analizie organizacji gospodarstw rolnych zintegrowanych w FADN i jej zróżnicowaniu w zależności od nowego podziału według ESU (wielkość ekonomiczna). Wprowadzenie tego podziału wielkości indywidualnych gospodarstw rolnych znacznie ułatwiło proces ich kwalifikacji w ramach PROW. Wielkość ekonomiczna jest również przydatna do mierzenia tzw. żywotności gospodarstw rolnych i powinna ona wynosić co najmniej 4 ESU. Do wyliczenia wielkości ekonomicznej ESU wykorzystuje się „Regionalne współczynniki standardowych nadwyżek bezpośrednich SGM 2000” dla produktów roślinnych i zwierzęcych opracowanych przez IERiGŻ w Warszawie. Wyniki rachunkowości rolnej są obecnie najbardziej wiarygodnym źródłem informacji dotyczącej ekonomii rolnictwa.

Cel i metoda badań

Celem badań było poznanie wyników produkcyjnych i ekonomicznych indywidualnych gospodarstw rolnych z regionu Pomorze i Mazury (785) w zależności od wielkości ekonomicznej (ESU). Badania zostały przeprowadzone przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB) w Warszawie w regionie Pomorze i Mazury, który obejmował następujące województwa: warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie i lubuskie w latach 2004–2006. W pracy zastosowano podział gospodarstw według ESU. W Unii Europejskiej stosuje się 6 klas wielkości gospodarstw: bardzo małe (< 4 ESU), małe ($4 \leq 8$ ESU), średnio-małe ($8 \leq 16$ ESU), średnio-duże ($16 \leq 40$ ESU), duże ($40 \leq 100$ ESU) oraz bardzo duże (≥ 100 ESU). Pod pojęciem wielkości ekonomicznej rozumie się sumę standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności występujących w gospodarstwie rolnym [Poczta, Średzińska, 2007, s. 444].

Wyniki badań

Z badań wynika, że w objętym analizą okresie nastąpiło zwiększenie liczby gospodarstw zintegrowanych w systemie FADN w regionie Pomorze i Mazury (tab.1). Jeżeli chodzi natomiast o średnią wielkość ekonomiczną ESU w grupach gospodarstw poddanych analizie zauważono, że uległa ona zwiększeniu w gospodarstwach mieszczących się w przedziałach średnio-małe i bardzo duże, natomiast zmniejszeniu w grupach bardzo-małe i małe. Sytuacja taka była wynikiem zmian w liczbie gospodarstw w badanych grupach oraz zmiany intensywności produkcji.

Średnia powierzchnia użytków rolnych uległa również zmianie w badanych gospodarstwach. Szczególnie duży wzrost powierzchni użytków rolnych zanotowano w gospodarstwach należących do grup: bardzo duże, bardzo małe, duże. Natomiast w grupach gospodarstw określanych jako małe i średnio-duże odnotowano zmniejszenie powierzchni użytków rolnych. Według Paszkowskiego [2007, s. 110] czynnikiem decydującym o poprawie wyników produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw rolnych oraz o zwiększonej skali powiązań z rynkiem jest zwiększanie się obszaru zasobów ziemi rolniczej.

W przypadku analizy powierzchni zbóż zaobserwowano podobne tendencje zmian. W grupie gospodarstw określanych jako duże nastąpił wzrost powierzchni zbóż, natomiast w grupie małych podmiotów ich spadek. Natomiast w grupie go-

spodarstw określanych jako średnio-duże odnotowano zmniejszenie powierzchni zbóż, a w grupie podmiotów określanych jako bardzo małe ich zwiększenie.

Jeżeli chodzi o pozostałe uprawy polowe to obejmowały one strączkowe na nasiona, ziemniaki, buraki cukrowe, rośliny przyprawowe, oleiste i włókniście łącznie z nasionami, chmiel, tytoń, inne przemysłowe (łącznie z bawełną i trzcina cukrową). Ich powierzchnia uległa zmniejszeniu w latach 2004–2006 w następujących grupach gospodarstw: bardzo małe, małe, średnio-małe i średnio-duże. Tylko w grupie gospodarstw dużych i bardzo dużych odnotowano wzrost powierzchni pozostałych upraw polowych w badanym okresie (tab. 1).

Przedmiotem badań była również osiągnięta wartość produkcji w badanych grupach gospodarstw. W pierwszej kolejności dokonano analizy wartości produkcji ogółem. Ta kategoria ekonomiczna obejmuje sumę wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz pozostałej. W jej skład wchodzi wyrażona wartościowo

Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej w latach 2004–2006

Wyszczególnienie	Lata	Bardzo małe	Małe	Średnio-małe	Średnio-duże	Duże	Bardzo duże
Liczba gospodarstw w próbie	2004	49	185	414	505	149	36
	2005	72	212	476	542	190	40
	2006	76	242	456	557	199	98
Wielkość ekonomiczna ESU	2004	3,2	5,7	11,8	24,9	57,3	139,1
	2005	3,2	5,5	11,9	24,3	57,0	198,4
	2006	3,1	5,4	12,0	24,6	57,9	458,1
Powierzchnia użytków rolnych [ha]	2004	10,9	16,6	28,6	56,4	143,1	302,7
	2005	12,1	16,0	28,4	53,6	127,6	317,6
	2006	12,0	15,7	29,0	54,8	145,4	829,2
Powierzchnia zbóż [ha]	2004	5,36	9,98	18,11	37,00	101,29	192,94
	2005	6,02	8,93	16,99	34,75	85,68	206,03
	2006	6,03	8,78	16,80	35,56	98,25	524,28
Powierzchnia pozostałych upraw polowych [ha]	2004	1,41	1,51	3,13	7,38	26,95	73,12
	2005	0,97	1,09	2,31	6,13	22,53	60,93
	2006	0,78	1,39	2,86	6,99	28,26	205,54
Powierzchnia uprawy pastewnych [ha]	2004	3,9	4,8	7,0	11,5	13,3	28,4
	2005	3,94	4,23	6,47	9,44	13,94	31,29
	2006	4,53	5,08	8,27	11,23	12,15	80,72

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

sprzedaż i zużycie produktów roślinnych, zwierzęcych oraz zmiana stanu zapasów produktów roślinnych i zwierzęcych. Do tych wyników dolicza się również zmianę wartości zwierząt pomniejszoną o zakup zwierząt oraz inne produkty rolnicze [Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005, s. 25]. W większości badanych grup gospodarstw rolnych zaobserwowano zmniejszenie wartości produkcji ogółem w latach 2004–2005 (tab. 2). Było to wynikiem niekorzystnych relacji cenowych produktów rolnych i środków do produkcji dla rolnictwa. Wskaźnik nożyc cen kształtował się odpowiednio w latach 2004–2005 na następującym poziomie: 102,6 i 96,0.

Tabela 2

Produkcja według wielkości ekonomicznej w latach 2004–2006 (zł)

Wyszczególnienie	Lata	Bardzo małe	Małe	Średnio-małe	Średnio-duże	Duże	Bardzo duże
Wartość produkcji ogółem	2004	37 219	75 850	109 517	249 061	619 054	1 484 976
	2005	31 376	61 998	96 686	225 129	559 814	1 655 624
	2006	33 685	61 355	104 555	215 182	562 002	4 804 446
Wartość produkcji roślin i produktów roślinnych	2004	18 546	26 154	47 705	99 720	317 051	830 085
	2005	17 806	20 481	38 285	83 365	248 559	766 411
	2006	17 777	23 664	44 027	97 634	299 853	1 846 196
Wartość produkcji zwierzęcej	2004	16 542	48 851	60 495	148 133	299 997	654 436
	2005	11 553	40 498	56 981	140 004	309 131	878 584
	2006	14 204	36 602	58 633	115 061	256 914	2 901 333
Pozostała produkcja	2004	2 122	845	1 318	1 208	2 006	456
	2005	2 017	1 020	1 419	1 760	2 151	10 629
	2006	1 704	1 089	1 895	2 487	5 235	38 916

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

Jedynie w grupie gospodarstw określanych pod względem wielkości ESU jako bardzo duże zaobserwowano blisko 3,5-krotne zwiększenie wartości produkcji ogółem w badanym okresie. Wynik ten świadczy o znacznym wzroście intensywności produkcji w tej grupie podmiotów. Zaobserwowano również zmiany w kształtowaniu się produkcji roślinnej i zwierzęcej. W latach 2004–2006 wartość produkcji roślinnej liczonej na gospodarstwo wzrosła z 830 085 zł do 1 846 196 zł (wzrost o 222%). Z kolei wartość produkcji zwierzęcej na gospodarstwo w analogicznym okresie wzrosła z 654 436 zł do 2 901 333 zł (wzrost o 443%). Natomiast analizując wartość produkcji roślinnej liczonej na 1 ha UR stwierdzono, że uległa ona zmniejszeniu z 2742 zł do 2227 zł. Z kolei wartość

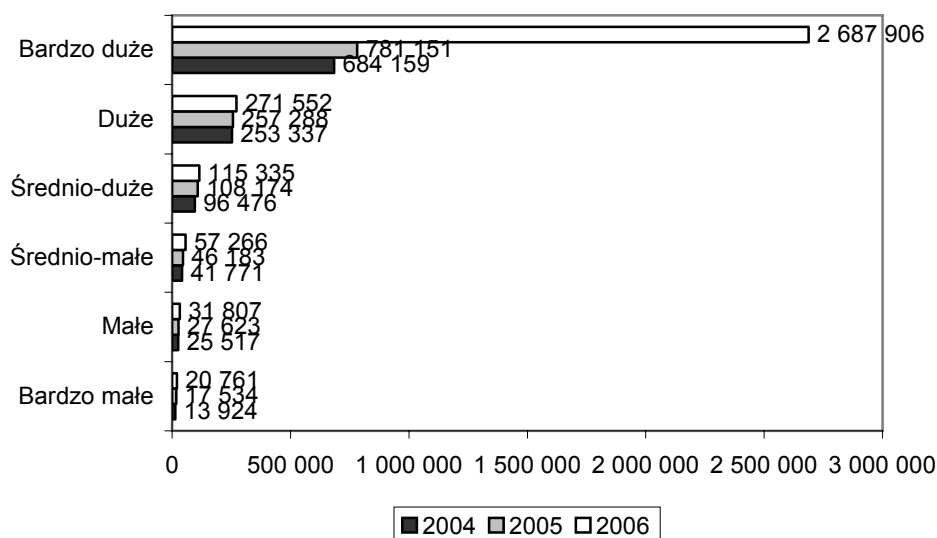
produkcji zwierzęcej liczona na 1 ha UR wzrosła z 2161 zł do 3498 zł (wzrost o 161%). W zakresie analizy liczby krów mlecznych stwierdzono, że uległa ona zwiększeniu z 16,69 sztuk/gospodarstwo w roku 2004 do 40,82 sztuk/gospodarstwo w roku 2006. Trzoda chlewna uległa zwiększeniu z 100,01 sztuk/gospodarstwo w 2004 r. do 653,98 sztuki/gospodarstwo w 2006 r.

W celu bardziej szczegółowej analizy wartości produkcji dokonano jej przeliczenia na 1 ha UR. W wyniku obliczeń ustalono, że najniższą wartość produkcji ogółem liczonej na 1 ha UR w 2006 r. otrzymano w gospodarstwach bardzo małych (2807 zł), a najwyższą w bardzo dużych (5794 zł). Godnym wspomnienia jest fakt, że w latach 2004–2006 odnotowano zmniejszenie produkcji ogółem liczonej na 1 ha UR w następujących grupach gospodarstw: bardzo małe (18%), małe (15%), średnio-duże (11%), duże (11%) i średnio-małe (6%). Wartość produkcji ogółem liczona na 1 ha UR wzrosła o 18% w latach 2004–2006 jedynie w gospodarstwach bardzo dużych.

W dalszym etapie analiz dokonano oceny wartości dodanej brutto liczonej średnio na gospodarstwo rolne. Kategorię tą obliczono jako wartość produkcji pomniejszoną o zużycie pośrednie, następnie skorygowaną o saldo dopłat i podatków dotyczących działalności operacyjnej. We wszystkich grupach badanych gospodarstw odnotowano wzrost wartości dodanej brutto w latach 2004–2006 (rys. 1). Podobnie jak w przypadku wartości produkcji, największy przyrost wartości dodanej brutto odnotowano w grupie gospodarstw określanych pod względem wielkości ESU jako bardzo duże.

Największą dynamikę zmian wartości dodanej brutto odnotowano w gospodarstwach bardzo dużych (blisko 400% w roku 2006 w porównaniu do 2004). W pozostałych grupach gospodarstw rolnych odnotowano wzrost wartości dodanej brutto, który był dużo niższy i wynosił w latach 2004–2006 w gospodarstwach dużych (7,2%), średnio dużych (19,5%), średnio-małych (37,1%), małych (24,6%) i bardzo małych (49,1%). Należy zaznaczyć, że odnotowany wzrost wartości dodanej brutto w objętych badaniami gospodarstwach z regionu Pomorze i Mazury był wynikiem zmniejszenia wartości zużycia pośredniego w latach 2004–2006 (średnio o 1% dla wszystkich gospodarstw). Wartość zużycia pośredniego zmniejszyła się najbardziej w gospodarstwach określanych jako małe (o 17% w roku 2006 w porównaniu do 2004) oraz średnio dużych (zmniejszenie o 11% w badanym okresie). Jedynie w gospodarstwach określanych pod względem wielkości ESU jako duże i bardzo duże nastąpił wzrost wartości zużycia pośredniego w badanym okresie. Drugi czynnik kształtujący wartość dodaną, tj. saldo bieżących dopłat i podatków systematycznie wzrastało w badanym okresie.

W dalszym etapie analiz wyliczono wartość dodaną brutto na 1 ha UR. We wszystkich grupach badanych gospodarstw wartość dodana brutto wzrosła

Rysunek 1

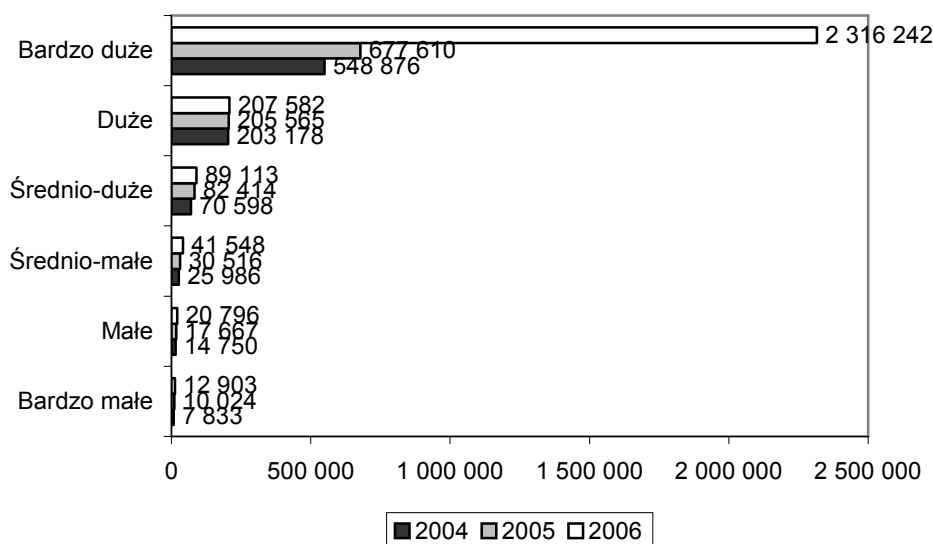
Wartość dodana brutto według wielkości ekonomicznej w latach 2004–2006 (zł)

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

w okresie 2004–2006. Najwyższą jej wartość odnotowano w 2006 r. w gospodarstwach bardzo dużych 3241 zł, a najniższą w bardzo małych 1730 zł. W latach 2004–2006 tempo wzrostu wartości dodanej brutto było najwyższe w gospodarstwach bardzo dużych 43%, następnie bardzo małych 35%, średnio-małych 35%, a najniższe w dużych 6%.

Wartość dodaną netto obliczono odejmując od wartości dodanej brutto amortyzację. W badanym okresie nastąpił wzrost wartości dodanej netto w poszczególnych grupach gospodarstw (rys. 2). Amortyzacja jako czynnik kształtujący wartość dodaną netto uległa nieznacznemu wzrostowi w badanych grupach gospodarstw. Natomiast jej wartość ogółem liczona dla wszystkich gospodarstw uległa zwiększeniu o blisko 9% w latach 2004–2006. Podobnie jak w poprzednim przypadku odnotowano najwyższy wzrost wartości dodanej netto w grupie gospodarstw bardzo dużych. Oceniając natomiast dynamikę zmian wartości dodanej netto w badanym okresie odnotowano, że była ona największa w gospodarstwach bardzo dużych (wzrost ok. 420% w roku 2006 w porównaniu do 2004), następnie bardzo małych (64,7%), średnio-małych (59,9%), małych (41%), średnio dużych (26,2%) oraz dużych (2,17%).

Wartość dodana netto liczona na 1 ha UR w 2006 r. była najniższa w gospodarstwach bardzo małych (1075 zł), a najwyższa w bardzo dużych (2973 zł). Najwyższym tempem wzrostu wartości dodanej netto liczonej na 1 ha UR charakte-

Rysunek 2

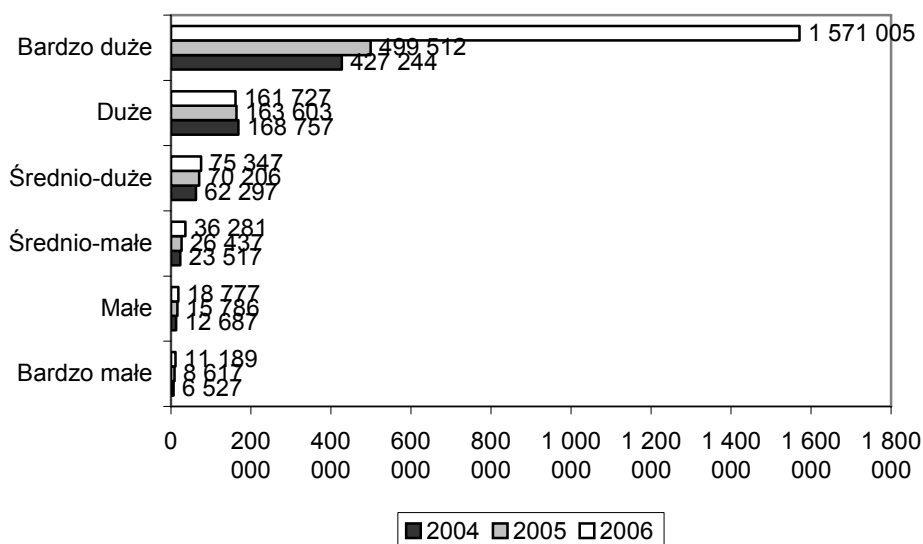
Wartość dodana netto według wielkości ekonomicznej w latach 2004–2006 (zł)

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

ryzowały się gospodarstwa bardzo małe (65%), następnie średnio-małe (58%), a najmniejszym duże (1%). W gospodarstwach bardzo dużych wzrost wartości dodanej netto na 1 ha UR wyniósł 54%.

Kolejną kategorię ekonomiczną stanowił dochód na gospodarstwo rolne. Dochód obliczono odejmując od wartości dodanej netto koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenie siły roboczej, czynsze i odsetki). Zebrane informacje wskazują, że jedynie w grupie gospodarstw określanych pod względem wielkości ESU jako duże nastąpiło zmniejszenie wartości dochodu liczonego na gospodarstwo rolne. W przypadku pozostałych grup gospodarstw zaobserwowano wzrost wartości dochodu w latach 2004–2006 (rys. 3). Najwyższe tempo wzrostu dochodu liczonego na gospodarstwo rolne w latach 2004–2006 odnotowano w grupie gospodarstw określanych pod względem wielkości ESU jako bardzo duże (blisko 400%), następnie bardzo małe (71%), średni małe (54,3%), małe (48%) i średnio duże (20,9%).

Najwyższą wartość dochodu liczonego na 1 ha UR odnotowano w gospodarstwach bardzo dużych (1895 zł), a najniższą w gospodarstwach bardzo małych (932 zł). Analizując natomiast dynamikę zmian wartości dochodu liczonego na 1 ha UR zauważono, że była ona ujemna tylko w przypadku gospodarstw dużych (zmniejszenie o 6% w roku 2006 w porównaniu do 2004). Natomiast dodatnią dynamikę dochodu liczonego na 1 ha UR w roku 2006 w porównaniu do 2004

Rysunek 3

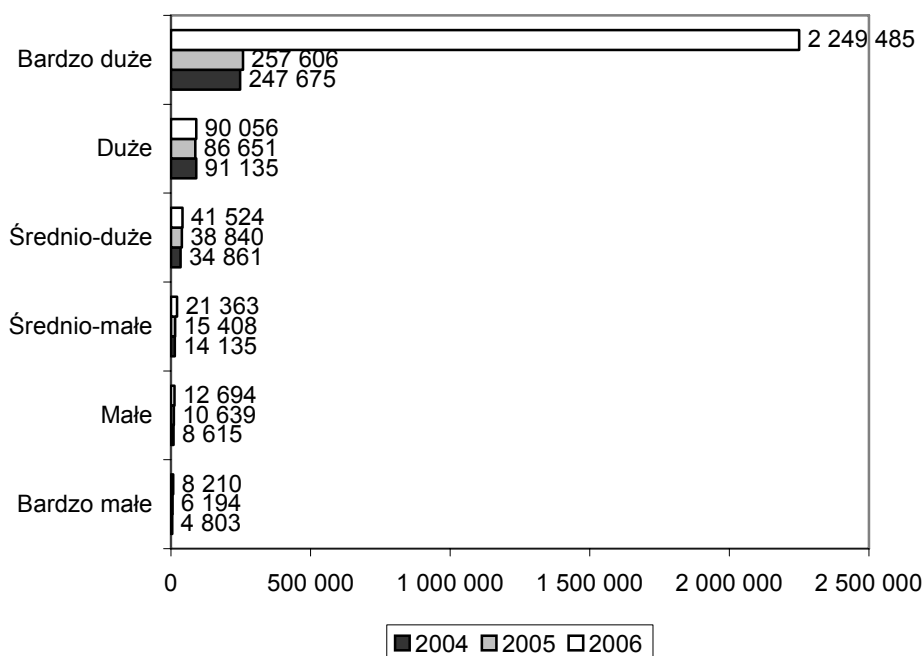
Dochód na gospodarstwo według wielkości ekonomicznej ESU w latach 2004–2006 (zł)
 Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

zanotowano w następujących grupach gospodarstw: małe (57%), bardzo małe (56%), średnio-małe (52%), bardzo duże (34%) oraz średnio-duże (25%).

Generalnie wzrostowi siły ekonomicznej gospodarstw towarzyszyło zwiększenie dochodów. Poprawa dochodów była uzależniona od możliwości zaangażowania kapitału zewnętrznego [Wasilewski, Mądra, 2008, s. 92]. Prawidłowość ta nie potwierdzała się jedynie w gospodarstwach dużych. Dlatego właściciele gospodarstw określanych pod względem wielkości ekonomicznej ESU jako duże powinni zwiększyć wykorzystanie zewnętrznych źródeł kapitału i poprawić dochodowość ich gospodarstw.

W dalszej części pracy dokonano analizy dochodu na osobę w badanych gospodarstwach rolnych w latach 2004–2006. Podobnie tylko w gospodarstwach dużych nastąpił spadek wartości dochodu liczonego no osobę (blisko 2%) w latach 2004–2006 (rys. 4). Natomiast najszybsze tempo wzrostu dochodu na osobę w latach 2004–2006 odnotowano w gospodarstwach bardzo dużych (blisko 900%), następnie bardzo małych (70,9%), średnio-małych (51,1%), małych (47,2%) oraz średnio dużych (19,1%).

Trudno jest jednoznacznie wskazać przyczyny tak dużego tempa wzrostu dochodu na 1 osobę pełnozatrudnioną w gospodarstwach bardzo dużych w badanym okresie. Można ryzykować stwierdzenie, że było to wynikiem lepszych kompetencji i kwalifikacji kadry zarządzającej tymi podmiotami.

Rysunek 4

Dochód na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą według wielkości ekonomicznej ESU w latach 2004–2006 (zł)

Źródło: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w latach 2004–2006.

Ponadto w tych podmiotach zauważono, że w 2006 r. dochód na gospodarstwo wyniósł 1 571 005 zł. natomiast w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą 2 249 485 zł. Prawdopodobnie ta związana była z czasem pracy własnej rolników, który w 2006 r. wyniósł średnio 3795 h i był niższy od czasu pracy rolników w gospodarstwach dużych 4074 h. Ponadto gospodarstwa bardzo duże korzystały w znacznym zakresie z pracy najemnej, która w 2006 r. wyniosła średnio 48 697 h i była blisko 15-krotnie wyższa od tej w gospodarstwach dużych.

Podsumowanie i wnioski

Zebrane dane wskazują na poprawę wyników produkcyjnych i ekonomicznych w gospodarstwach zintegrowanych w systemie FADN w regionie Pomorze i Mazury w latach 2004–2006. W grupie gospodarstw określanych pod względem wielkości ekonomicznej jako bardzo duże i bardzo małe nastąpiło zwiększenie

powierzchni zbóż co związane było z faktem, że uprawy te są objęte podstawową i uzupełniającą formą płatności i dlatego rolnicy chętniej je uprawiają. Niepokoi natomiast wzrost areалу zbóż w gospodarstwach bardzo małych przy jednoczesnym spadku średniej wielkości ekonomicznej ESU z 3,2 do 3,1 co wskazuje na osłabienie intensywności produkcji w tej grupie podmiotów.

Przeprowadzając analizę wielkości produkcji ogółem zauważono spadek jej wartości w gospodarstwach bardzo małych, małych, średnio-małych i średnio-dużych w latach 2004–2006. Równocześnie wartość dodano brutto i netto oraz dochód na gospodarstwo rolne i dochód na osobę wzrosły w badanym okresie. Świadczy to o usprawnieniu procesu zarządzania kosztami bezpośrednimi i ogólnogospodarczymi oraz ich zmniejszeniu w tych grupach podmiotów w latach 2004–2006.

Najwyższą wartość wyników produkcyjnych i ekonomicznych liczonych na gospodarstwo odnotowano w grupie określonej pod względem wielkości ekonomicznej ESU jako bardzo duże. Należy jednak zaznaczyć, że było to wynikiem nie tylko poprawy zarządzania kosztami bezpośrednimi i pośrednimi ale również wzrostem liczby gospodarstw w tej grupie z 36 do 98 w latach 2004–2006. Są to gospodarstwa silnie ekonomicznie, które cechują się korzystną strukturą produkcji oraz lepiej wykorzystują posiadane zasoby.

Jedynie w gospodarstwach określanych pod względem wielkości ESU jako duże odnotowano spadek wartości dochodów liczonych na gospodarstwo rolne oraz na osobę pełnozatrudnioną w latach 2004–2006. Poprawa wyników ekonomicznych w tej grupie gospodarstw wymaga podejmowania przez rolników działań zmierzających do minimalizacji kosztów pośrednich i bezpośrednich jak również kosztów czynników zewnętrznych. Właściciele tych gospodarstw powinni zwiększyć efektywność wykorzystania zasobów i usprawnić proces gospodarowania co powinno przyczynić się do osiągnięcia większych korzyści płynących z ekonomii skali produkcji rolniczej.

Literatura

- CHMIELEWSKA B.: *Płatności bezpośrednie jako forma wsparcia dochodów gospodarstw rolniczych w Polsce po integracji z Unią Europejską* (w:) Manteuffel Szoega H. (red.) *Problemy Rolnictwa Światowego* tom XVII, SGGW, Warszawa, 2007, s. 28–34.
- FIJAŁKOWSKA E.: *Zmiany w konkurencji i sytuacji dochodowej polskich gospodarstw rolnych po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej* (w:) Manteuffel Szoega H. (red.) *Problemy Rolnictwa Światowego*, SGGW, Warszawa, 2005, s. 40–46.
- PASZKOWSKI S.: *Wpływ zasobów ziemi i ich przestrzennego usytuowania na cele produkcji rolniczej oraz dochody gospodarstw rolnych w Polsce*. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia* 6(2), SGGW Warszawa, 2007, s. 97–112.

- POCZTA W., ŚREDZIŃSKA J.: *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne i finansowe indywidualnych gospodarstw rolnych według ich wielkości ekonomicznej (na przykładzie regionu FADN Wielkopolska i Śląsk)*. (w:) Manteuffel Szoega H. (red.) *Problemy Rolnictwa Światowego* tom XVII, SGGW, Warszawa, 2007, s. 433–443.
- RYŚ-JUREK R.: *Porównanie sytuacji ekonomicznej polskich indywidualnych gospodarstw rolnych z gospodarstwami innych krajów UE w latach 2000–2005* (w:) Manteuffel Szoega H. (red.) *Problemy Rolnictwa Światowego* tom XVII, SGGW, Warszawa, 2007, s. 114–123.
- WASILEWSKI M., MĄDRA M.: *Efektywność gospodarstw indywidualnych w zależności od zadłużenia i siły ekonomicznej*. Zeszyty Naukowe SGGW. *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, Warszawa, 2008, s. 87–99.
- Wyniki Standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2004 r.*, Warszawa, s. 1–63
- ZEGAR J.St.: *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)* IERiGŻ Warszawa, 2004, s. 1–203.

ECONOMIC SIZE AS A DIFFERENTIATING FACTOR OF PRODUCTION AND ECONOMIC RESULTS OF AGRICULTURAL FARMS IN POMORZE AND MAZURY REGION

Abstract

Production and economic results according to economic size ESU in Pomorze and Mazury region were presented in the paper. The number of farms has increased in all farms groups in the analyzed period. The value of production has decreased in following farms: very small, average-small, average-large and large in 2004–2006 years. But, the production has increased in very large farms in 2004–2006 years. The economic results has increased in almost all types of farms. The decrease of economic results was observed in large farms. During to survey it was observed the increase of production calculated per farm and 1 ha farmland. It was the result of production efficiency improvement and increase of animals. The income calculated per 1 employed person has increased as the results of work hire in the farms.

Tomasz Wojewodzie

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Strategie dostosowawcze gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą¹

Wstęp

Trudna sytuacja polskiego rolnictwa, jak wskazuje Tomczak [2001, s. 156] znajduje swój wyraz przede wszystkim w niskich dochodach rolniczych oraz szybkim wypadaniu coraz większej liczby gospodarstw z rynku i ich wycofywaniu się do gospodarki naturalnej (co jest zawsze charakterystyczne dla okresów kryzysowych). Jak pokazują badania Fedyszak-Radziejowskiej [2000, s. 120] zarówno rolnicy, jak i mieszkańcy wsi zdają się prawidłowo oceniać swoje rzeczywiste szanse (a więc także ich brak) na prowadzenie w najbliższej przyszłości dochodowego gospodarstwa rolnego, a także na znalezienie pozarolniczych źródeł zarobkowania na wsi. Większość rolników nie deklaruje aktywnych strategii adaptacyjnych (zwiększanie produkcji, obniżenie kosztów czy powiększanie gospodarstwa). Coraz większa część rolników deklaruje gotowość sprzedaży lub wydzierżawienia ziemi, a dla własnych dzieci pragnie raczej własnej firmy, bądź pracy najemnej w przedsiębiorstwie państwowym niż zawodu rolnika, co jak można przypuszczać spowoduje coraz częstsze częściowe lub całkowite odchodzi od prowadzenia gospodarstwa.

Dominującą cechą struktury gospodarstw domowych obszarów wiejskich związanych z rolnictwem jest wielość form aktywności ekonomicznej, a w konsekwencji źródeł dochodu. Dokonuje się zaawansowany proces subsydiarności, zamienności sfery działalności rolniczej i pozarolniczej [Hunek 2001, s. 75]. Przywykliśmy traktować rolnictwo jako podstawowe źródło dochodów rodzin mieszkających na wsi, pod koniec XX wieku bardzo dużą uwagę przywiązywało się do koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa, dziś natomiast należy podkreślić, że dla znacznej części rodzin rolniczych dochody z rolnictwa mają charakter uzupełniający, suplementarny. Widoczne to jest szczególnie na

¹Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006–2008 jako projekt badawczy nr 2 P06R 020 30.

obszarach górskich i podgórskich Małopolski i Śląska gdzie produkcja rolnicza prowadzona w niewielkich obszarowo gospodarstwach napotykała wiele barier naturalnych i ekonomicznych, a lokalny dobrze rozwinięty przemysł pozwalał przez wiele lat na relatywnie łatwe podjęcie pracy poza rolnictwem. Koszt alternatywny pracy w gospodarstwie rolniczym staje się coraz wyższy co powoduje, iż coraz większa część gospodarstw rolniczych ogranicza lub wygasza produkcję rolniczą.

Uwagi metodyczne

Opracowanie stanowi jeden z elementów rozważań nad przyczynami zaniechania i ograniczania produkcji rolniczej przez gospodarstwa rolne w południowej Polsce². Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród użytkowników gospodarstw rolniczych powiatu wadowickiego. Wybór powiatu wynika z jego lokalizacji oraz charakteru rolnictwa, dobrze oddających warunki panujące na Pogórzu Zachodniobeskidzkim i w Beskidach Zachodnich. Dobór gospodarstw ze względu na podjęty temat był celowo-losowy, przedmiotem zainteresowania były gospodarstwa, które zaniechały lub znacznie ograniczyły produkcję rolniczą, tzn. skala produkcji rolniczej mierzona wartością produkcji końcowej brutto gospodarstwa zmniejszyła się o minimum 50% w stosunku do okresu wskazanego przez respondenta za najlepszy dla tego gospodarstwa. Weryfikacja przeprowadzonych ankieto-wywiadów pozwoliła poddać dalszej analizie 264 gospodarstwa spełniające założone kryteria.

Głównym celem opracowania jest przedstawienie zaawansowania procesów upadku ekonomicznego wśród gospodarstw rolniczych obszarów górskich i podgórskich. Upadek ekonomiczny rozumiany jest jako ograniczanie funkcji produkcyjnych gospodarstwa, aż do momentu całkowitego wygaszenia działalności rolniczej.

Gospodarstw dla których praca w rolnictwie stanowi główne źródło dochodów użytkownika i jego rodziny było w badanej próbie 4,5% – tzw. typowe gospodarstwa rolne (ROL). Znakomitą większość (ponad 95%) stanowiły natomiast dominujące na tym obszarze gospodarstwa suplementarne, tzn. gospodarstwa rolne stanowiące uzupełnienie dochodów rodziny, dla której głównym źródłem dochodów są środki pochodzące spoza gospodarstwa np. praca najemna, świadczenia, działalność gospodarcza. Prawie 57% badanych gospodarstw miało charakter tzw. stabilnych gospodarstw suplementarnych (SU), czyli takich

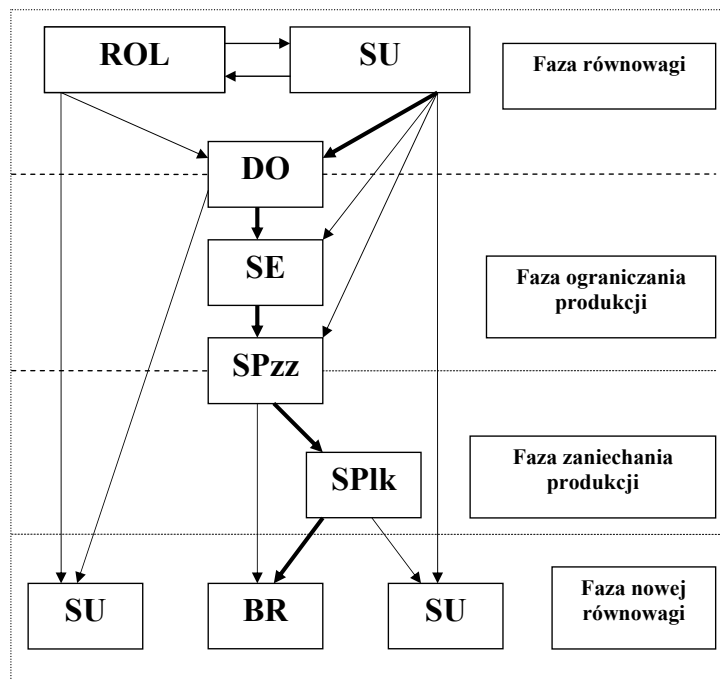
²Badania prowadzone przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Akademii Rolniczej w Krakowie w latach 2006–2008.

gdzie nastąpiła stabilizacja produkcji rolniczej, będącej źródłem samozaopatrzenia lub/i dodatkowych dochodów dla rodziny rolnika.

Rozważania teoretyczne nad przyczynami ograniczania i zaniechania produkcji przez gospodarstwa rolne wskazują na bardzo duże znaczenie dla tego procesu faktu posiadania przez dane gospodarstwo realnego następcy, osoby która chce, może i potrafi zagwarantować utrzymanie procesów produkcyjnych w gospodarstwie. Założono zatem, iż jeżeli jest realny następcą³ gospodarstwo bez większych problemów przechodzi z jednej fazy stabilnej produkcji do drugiej (stabilizacja produkcji może być na niższym, rzadziej na wyższym poziomie):

ROL → ROL lub SU → SU lub ROL → SU

W przypadku, gdy gospodarstwo nie posiada realnego następcy, w procesie dochodzenia do nowej równowagi pojawiają się liczne typy gospodarstw o charakterze przejściowym (rys. 1): „gospodarstwa na dożycie” (DO), „gospo-

Rysunek 1

Przekształcenia formy gospodarstwa rolnego w trakcie zmiany pokoleniowej właścicieli⁴

³W dalszej części rozważań w trakcie prognozowania przemian w gospodarstwach za realnego następcę uznawano osobę, która ma ponad 18 lat i pracuje w gospodarstwie obecnie minimum 10 godzin tygodniowo, co świadczy o jej zaangażowaniu w obecną działalność gospodarstwa i chęć jej kontynuowania.

⁴Grubą linią zaznaczono najbardziej prawdopodobny kierunek przekształceń.

darstwa seniorów” (SE), „*gospodarstwa zachowawcze o charakterze spekulacyjnym*” (SPzz) oraz „*podmioty spekulacyjne*” (rzadziej biznesowe) traktujące gospodarstwo, a szczególnie jego zasoby ziemi wyłącznie jako lokatę kapitału (SPlk).

DO – gospodarstwo, w którym produkcja prowadzona jest głównie z myślą osiągnięcia świadczeń emerytalnych (min. 1 osoba ma powyżej 50 roku życia i oczekuje na rentę bądź emeryturę rolniczą, brak realnego następcy, który podtrzyma produkcję rolniczą).

SE – gospodarstwo seniorów, produkcja wynika jedynie z przyzwyczajenia i uporu osób posiadających świadczenia emerytalne lub rentowe (obydwaj współmałżonkowie posiadają powyżej 50 lat oraz niezarobkowe lub zarobkowe lecz pozarolnicze źródło dochodów, brak realnego następcy, może występować formalny następca, który jednak jedynie pomaga w gospodarstwie, posiadając inne źródło dochodów).

SPzz – gospodarstwo przejęte przez następców z myślą o jego sprzedaży w przyszłości lub czerpania korzyści o charakterze socjalnym (np. dostęp do rolniczych ubezpieczeń społecznych), produkcja prowadzona jest jedynie w celach zachowawczych, właściciel nie ma chęci, czasu lub/i środków na rozwój gospodarstwa, produkcja zostaje uproszczona i ograniczona, dłuższy okres postępowania w ten sposób prowadzi do całkowitej utraty możliwości produkcyjnych i reprodukcyjnych gospodarstwa, a w konsekwencji zaniechania produkcji.

SPlk – gospodarstwo stanowi rezerwar ziemi, działalność rolnicza ograniczona jest do niezbędnego minimum lub prowadzona jest przez osoby trzecie. Posiadanie ziemi stanowi jedynie formę lokowania kapitału, umożliwia dostęp do przywilejów socjalnych (KRUS) lub/i korzyści płynących ze wspólnotowej polityki rolnej, ewentualnie ma za zadanie zabezpieczać byt rodziny w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych. Taka forma może powstać również w wyniku zakupu ziemi przez osobę niebędącą dotychczas rolnikiem, a dysponującą wolnym kapitałem oraz w przypadku bardzo dużego zaangażowania się właściciela ziemi w działalność gospodarczą, co marginalizuje całkowicie działalność rolniczą.

Zaawansowanie procesów ograniczania produkcji

Przeprowadzone badania wykazały, że wśród gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą w powiecie wadowickim najliczniejszą grupę stanowią tzw. stabilne gospodarstwa suplementarne (SU), które przystosowały się do nowych warunków gospodarczych. W porównaniu z okresem, który ich użytkownicy wskazywali jako najbardziej korzystny dla tych gospodarstw, nastąpiły znaczne

zmiany w organizacji produkcji, polegające przede wszystkim na ograniczeniu działalności pracochłonnych, w tym szczególnie produkcji mleka. Prowadzona produkcja zachowała jeszcze częściowo charakter produkcji towarowej lecz dominuje produkcja na samozaopatrzenie. Środki uzyskane z produkcji sprzedanej, trafiają na ogół ponownie do gospodarstwa, pozwalając na finansowanie zakupu środków obrotowych, drobnych remontów i napraw. Średnia wartość produkcji towarowej z 1 ha dla tej grupy gospodarstw wynosiła w 2005 roku ok. 1200 zł, przy czym ok. 15% gospodarstw nie prowadziło sprzedaży swoich produktów.

Bardzo duży udział w badanej próbie mają tzw. „*gospodarstwa seniorów*”, których żywotność jest w większości przypadków uzależniona od stanu zdrowia użytkowników posiadających już świadczenia emerytalno-rentowe. Większość z tych gospodarstw stanowi sposób na życie osób starszych, które nie mogą się pogodzić z brakiem zaangażowania młodszych pokoleń w produkcję rolniczą. Gospodarstwa te bardzo często posiadają zbyt małą produkcję towarową, aby sfinansować w pełni bieżącą działalność oraz zakup obrotowych środków produkcji. W 2005 roku średnia wartość produkcji towarowej wynosiła w badanych gospodarstwach ok. 670 zł/ha, przy czym co trzecie gospodarstwo nie posiadało produkcji towarowej.

Ciekawą i dość liczną grupę gospodarstw stanowią tzw. „*gospodarstwa na dożycie*”, gdzie wobec braku realnego następcy głównym celem prowadzonej działalności rolniczej jest dotrwanie do momentu uzyskania renty lub emerytury rolniczej przez dotychczasowego użytkownika. Gospodarstwa te charakteryzują się bardzo często większym zaangażowaniem w produkcję rolniczą niż tzw. „*stabilne gospodarstwa suplementarne*”, gdyż prowadzona w nich produkcja rolnicza stanowi bardzo istotne źródło dochodów dla rodziny rolnika. Uzyskiwana w 2005 roku średnia wartość produkcji towarowej była dla tej grupy gospodarstw wyższa niż w innych typach gospodarstw suplementarnych wynosząc ponad 1700 zł/ha. Wyższą wartość tego wskaźnika miały natomiast gospodarstwa opisane jako tzw. „*typowe gospodarstwa rolnicze*” (ROL), gdzie wynosił on ponad 3200 zł/ha.

Niewielką wartość produkcji towarowej – średnio 540 zł wykazały gospodarstwa o charakterze zachowawczym (SPzz), przy czym zaledwie co drugie posiada powiązania z rynkiem produktów rolnych. Produkcji towarowej nie wykazały gospodarstwa sklasyfikowane jako spekulacyjne (SPIk).

Przeprowadzone badania (analiza przesłanek ograniczania produkcji, wieku użytkownika, zaangażowania członków rodziny w pracę w gospodarstwie, posiadanych źródeł dochodów członków rodziny, planów rozdysponowania posiadanej ziemi) pozwoliły na sporządzenie prognozy krótko i średnioterminowej dla rozpatrywanych gospodarstw. W perspektywie kilku lat udział gospodarstw nie prowadzących produkcji rolniczej wśród badanych gospodarstw zwiększy

się z 3,8% do 33,6% (SPlk+BR), a w perspektywie kilkunastu przekroczy 60% (tab. 1). Oznacza to uwolnienie znacznych zasobów ziemi rolniczej, która może być wykorzystana przez jednostki silniejsze ekonomicznie.

Tabela 1

Prognoza struktury badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Obecnie	Perspektywa kilku lat	Perspektywa kilkunastu lat
%			
ROL	4,5	0,0	0,0
SU	56,0	30,9	24,2
DO	11,4	10,2	0,0
SE	22,0	18,5	9,8
SPzz	2,3	6,8	5,3
SPlk	3,8	27,9	43,3
BR*	0,0	5,7	17,4

BR* gospodarstwa bezrolne, podmioty funkcjonujące w statystyce powszechnej jako gospodarstwa rolnicze, nieposiadające w praktyce cech gospodarstwa rolnego tzn. powierzchnia <1 ha UR lub produkcja rolnicza ograniczona do przydomowego ogródka.

Źródło: Badania własne.

Poszczególne etapy ograniczania produkcji rolniczej są bardzo trudne do rozgraniczenia i odmiennie przebiegają w wyodrębnionych grupach gospodarstw, a nawet w poszczególnych gospodarstwach. W perspektywie kilkunastu lat, spośród gospodarstw opisywanych obecnie jako „*stabilne gospodarstwa suplementarne*”, taki charakter zachowa jedynie ok. 40%. Pogłębiające się procesy ograniczania produkcji spowodują, że co piąte gospodarstwo z tej grupy rozważa będzie sprzedaż ziemi, a pozostała część przybierze charakter jednostek nieprowadzących produkcji rolniczej.

Spośród gospodarstw, które obecnie czerpią dochody głównie z rolnictwa (ROL), zaledwie co czwarte deklaruje, iż ma realnego następcę, we wszystkich jednak przypadkach posiada on pozarolnicze źródło dochodów, co wskazuje na zmianę charakteru gospodarstwa w przyszłości z „*typowo rolniczego*” (ROL) na „*stabilne gospodarstwo suplementarne*” (SU). Dla 5 z 12 gospodarstw w tej grupie najbardziej prawdopodobnym rozwiązaniem jest przekształcenie gospodarstwa w jednostkę prowadzoną przez seniorów (po osiągnięciu przez dotychczasowych użytkowników świadczeń emerytalnych lub renty). Pozostałe gospodarstwa z tej grupy w perspektywie kilkunastu lat zaprzestaną prawdopodobnie produkcji rolniczej (SPlk lub BR).

Na obszarze Beskidów Zachodnich i Pogórza Zachodniobeskidzkiego najczęściej występującym modelem ograniczania i zaniechania produkcji w gospodarstwach rolnych jest:

SU → DO → SE → SPzz → SPLk → BR

Bardzo popularny na tym obszarze model gospodarstw chłoporobotniczych, przy relatywnie łatwiejszym dostępie do rynku pracy pozarolniczej przez wiele lat utrwał w znacznej części mieszkańców tego obszaru przekonanie o braku opłacalności produkcji rolniczej, a więc i zasadności jej prowadzenia. Co, dla małych gospodarstw tego regionu jest twierdzeniem znajdującym uzasadnienie ekonomiczne. Ma to również obecnie bardzo wielki wpływ na zmianę stosunku młodego pokolenia do ziemi i pracy w rolnictwie. Funkcjonowanie gospodarki w warunkach rynkowych, niekorzystne zmiany w relacjach cen produktów rolnych i środków produkcji, przy zdecydowanie wyższym alternatywnym dochodzie z pracy poza rolnictwem zwiększyły niechęć potencjalnych następców do przejścia gospodarstwa i podtrzymywania działalności rolniczej. Zmiana modelu pracy poza gospodarstwem z ośmiogodzinnego (5 dni w tygodniu) w zakładach przemysłowych na często kilkunastogodzinny lub nienormowany w podmiotach prywatnych, przy bardzo popularnych okresowych wyjazdach do pracy za granicę wymusiły w pierwszym okresie uproszczenie produkcji, a następnie jej ekstensyfikację i ograniczanie, co przede wszystkim się na produkcji zwierzęcej.

Spośród badanych gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą prawie 28% dokonywało już transakcji sprzedaży ziemi, a 16 % sprzedaży maszyn rolniczych. Sprzedaży ziemi najchętniej dokonywały gospodarstwa sklasyfikowane jako gospodarstwa spekulacyjne (prawie 60% SPLk), natomiast wyprzedzały maszyn gospodarstwa zachowawcze o charakterze spekulacyjnym (50% SPzz).

Respondenci poproszeni zostali również o podział hipotetycznej kwoty 500 tys. złotych, gdyby taką wygrali w totolotka. W przeprowadzonych badaniach podobnie jak w przypadku badań preferencji inwestycyjnych, przeprowadzonych w okresie Powszechnego Spisu Rolnego 1996 oraz w badaniach Instytutu Spraw Publicznych 1999 [Wilkin 2000, s. 145], na pierwsze miejsce wysunęły się inwestycje w budynki mieszkalne (tab. 2). Wśród najczęściej wybieranych przez respondentów celów znalazły się przede wszystkim cele podnoszące jakość życia. Respondenci odpowiadając na postawione im pytanie wskazali przede wszystkim swoje marzenia, gdyż prawdopodobnie nigdy wcześniej nie widzieli takiej kwoty pieniędzy. Na inwestycje w gospodarstwo rolnicze przeznaczycoby część z wygranej kwoty zaledwie kilkanaście procent respondentów. W budynki gospodarze byłoby skłonne zainwestować co czwarte „gospodarstwo na dożycie” (DO) oraz po niespełna 17% użytkowników „typowych gospodarstw rolniczych” (ROL) i „stabilnych gospodarstw suplementarnych” (SU). *Gospodarstwa rol-*

Tabela 2

Sposób podziału przez respondentów hipotetycznej kwoty 500 tys. zł (np. wygranych w totolotka)

Wyszczególnienie	Odsetek respondentów wybierających dany cel (%)*	Średnia kwota (tys. zł)	
		respondenci ogółem	respondenci wybierający dany cel
Zakup samochodu osobowego	51,7	36,6	70,8
Wpłata na lokatę (konto) bankowe życie z odsetek	69,2	138,0	199,4
Podróże i wypoczynek	49,8	28,8	57,8
Inwestycja w budynek mieszkalny	75,3	96,4	128,1
Inwestycja w budynki gospodarcze	13,7	14,8	107,8
Zakup ziemi rolniczej i powiększenie gospodarstwa	10,3	11,4	111,5
Zakup, modernizacja sprzętu rolniczego	16,3	19,8	121,4
Rozpoczęcie działalności gospodarczej (firma)	20,5	32,2	156,9
Edukacja rolnika i współmałżonka	3,0	1,8	58,8
Edukacja członków rodziny (dzieci)	26,2	17,7	67,3
Darowizna na rzecz członków rodziny	44,9	81,2	181,0
Darowizny na rzecz innych osób i instytucji	9,1	6,7	73,3
Inne	6,1	14,6	239,4

* Respondent mógł podzielić kwotę 500 000 zł na dowolną liczbę celów

Źródło: Badania własne.

nicze (ROL) również zdecydowanie częściej były skłonne przeznaczyć część zaproponowanej kwoty na zakup ziemi rolniczej i powiększenie gospodarstwa (16,7% gospodarstw) oraz na zakup i modernizację sprzętu rolniczego (41,7% gospodarstw). Żadne z gospodarstw o charakterze zachowawczym (SPzz) i spekulacyjnym (SPlk) nie uwzględniło w podziale 500 tys. złotych inwestycji w zasoby gospodarstwa, co pośrednio świadczy o znacznej niechęci ich użytkowników do produkcji rolniczej i może być przesłanką do postawienia tezy, iż będą się oni chcieli w niedalekiej przyszłości pozbyć również posiadanych zasobów ziemi i maszyn rolniczych. Wśród respondentów wskazujących chęć inwestowania w budynki gospodarcze najwyższe kwoty na ten cel byli skłon-

ni przeznaczyć użytkownicy „*gospodarstw seniorów*” (SE), deklarując średnio 200 tys. zł. Natomiast wśród chętnych do zakupu ziemi rolniczej najwyższe kwoty na ten cel rezerwowali właściciele „*gospodarstw rolniczych*” (ROL) – średnio 225 tys. zł, kilkakrotnie więcej niż w pozostałych analizowanych grupach. Użytkownicy *stabilnych gospodarstw suplementarnych* (SU) byli skłonni przeznaczyć średnio wyższe od pozostałych grup kwoty na zakup i modernizację sprzętu rolniczego (ponad 137 tys. zł), co pozwala wysunąć przypuszczenie, że stosunkowo bardziej niż w pozostałych grupach odczuwają jego brak ze względu na dużą aktywność zawodową poza gospodarstwem.

Podsumowanie

Prezentowane rozważania oraz wyniki badań dotyczą przede wszystkim gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą. Trwające procesy upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych bardzo rzadko kończą się upadłością w znaczeniu prawnym, na ogół prowadzą do ograniczenia funkcji produkcyjnych gospodarstwa. Coraz częściej właściciele tych gospodarstw decydują się na sprzedaż części posiadanych zasobów ziemi oraz sprzętu rolniczego. Można to uznać za zjawisko korzystne społecznie gdyż transfer ziemi jest jednym z niezbędnych warunków sukcesu dla gospodarstw „walczących” o przetrwanie – stosujących aktywne strategie dostosowawcze do obecnych warunków gospodarki rynkowej i mechanizmów wspólnotowej polityki rolnej.

Większość ekonomistów przychyliła się do stwierdzenia, że zaledwie 20% polskich gospodarstw rolniczych ma szanse konkurować na rynku unijnym. Na obszarach górskich i podgórskich odsetek ten będzie znacznie mniejszy. Nie oznacza to jednak, że pozostałe gospodarstwa znikną, choć zapewne większość z nich będzie stopniowo wygaszać prowadzoną produkcję rolniczą. Jak wskazują przeprowadzone badania i analizy dla większości gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą proces ten zakończy się upadkiem ekonomicznym gospodarstwa i przekształceniem go w gospodarstwo domowe z właścicielem ziemi, użytkowanej przez podmioty silniejsze ekonomicznie. Część gospodarstw zachowa swój suplementarny charakter do momentu całkowitej utraty zdolności produkcyjnych, co wynika z przesłanek pozaekonomicznych, takich jak: przywiązanie do tradycji i pracy na roli, możliwość uzyskania przywilejów socjalnych, dodatkowych dochodów (produkcja towarowa, dopłaty) oraz walory ekologiczne wytwarzanych samodzielnie produktów żywnościowych.

Literatura

- FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA B.: *Stosunek ludności wiejskiej do procesu zmian w polskim rolnictwie*, [w:] Chłop, rolnik, farmer?: Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi, red. X. Dolińska, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2000, str. 105–121.
- HUNEK T.: *Ewolucja modelu wsi polskiej*, [w:] Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje, red. L. Kolarska-Bobińska, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2001, str. 63–78.
- TOMCZAK F.: *Przyszłość wsi polskiej w kontekście doświadczeń światowych* [w:] Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje, red. L. Kolarska-Bobińska, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2001, str. 155–173.
- WILKIN J.: *Gospodarstwa inwestujące oraz gospodarstwa upadające – strategie dostosowawcze* [w:] Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi, (red.) X. Dolińska, E. Wosik, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2000, s. 140–147.

ADJUSTMENT STRATEGIES OF AGRICULTURAL FARMS THAT LIMIT THE PRODUCTION

Abstract

The paper aims to present the theoretical discussion on the changes that are taking place in Polish agricultural farms which limit the production. The discussion is extended an attempt to find reasons of economic collapses of farms in Polish areas of Carpathian mountains.

Piotr Sulewski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Bariery i możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w opiniach ich właścicieli

Wstęp

Zapoczątkowane zmianą systemu politycznego w 1989 reformy społeczno-ekonomiczne diametralnie zmieniły warunki gospodarowania w rolnictwie. Dynamiczne otoczenie gospodarstw rolnych sprawia, iż rolnicy, podobnie jak wszyscy inni przedsiębiorcy muszą dostosowywać się do zmieniającej się sytuacji poprzez odpowiednie decyzje dotyczące przyszłych działań i alokacji posiadanych zasobów. Jednym z kluczowych etapów w tym procesie jest dostrzeganie szans i problemów, przed którymi gospodarstwo musi lub będzie musiało stanąć. Tymczasem jak pisze Klepacki [1997] jednym z głównych problemów w procesie zmian i dostosowań jest koncentrowanie się na sprawach bieżących i pomijanie szans rozwojowych, podczas gdy gospodarstwo rozwojowe powinno przede wszystkim przewidywać przyszłe problemy i skupiać uwagę na analizie sił nacisku na gospodarstwo. Jedną z głównych barier rozwoju stanowić może więc niewłaściwe podejście samych rolników do procesu zarządzania gospodarstwem i brak umiejętności poprawnej analizy sytuacji. Przyczyn takiego stanu rzeczy szukać należy przede wszystkim w stosunkowo niskim poziomie wiedzy wielu rolników. Zdaniem Wołoszyna [2004] „*zmiany gospodarcze, które występowały w ostatnich latach w Polsce tj. przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej a także przystąpienie do UE spowodowały, że rolnicy znaleźli się w nowej, trudnej sytuacji; wzmożonej konkurencji, konieczności wdrażania nowych metod produkcji i technologii, zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju (...) co sprawia, że rolnikom potrzebna jest różnorodna wiedza, zarówno biologiczna, chemiczna, techniczna, ekonomiczna jak również społeczna*”. Brak tej wiedzy, w opiniach badaczy omawianej problematyki, stanowi ważną barierę rozwoju gospodarstw rolnych. Na nieco inne bariery rozwoju gospodarstw rodzinnych zwraca uwagę Tomczak [2005, 1997]. Zdaniem tego autora podstawowe problemy ograniczające sprawne funkcjonowanie i rozwój rolnictwa rodzinnego to:

- bariera małej skali produkcji;
- bariera niedostatecznych zdolności do inwestycji i akumulacji;
- bariera nadmiaru lub niedoboru siły roboczej;
- bariera dochodowa;
- bariera wyposażenia technicznego i zdolności adaptacyjnych nowych technologii;
- bariery społeczno-socjologiczne związane z charakterem zatrudnienia, brakiem czasu wolnego, ograniczonymi możliwościami kształcenia, prymitywnymi warunkami życia.

Oprócz problemów wymienionych wyżej, w literaturze przedmiotu podkreśla się także znaczenie barier rozwoju wynikających z archaicznej struktury agrarnej [Tomczak 2007, Duczkowska-Małysz 2007], czy też kwestii ukrytego bezrobocia na wsi [Rosner, Stanny 2007]. Często do listy barier rozwoju gospodarstw dodawany jest także stan infrastruktury na obszarach wiejskich i zakres sfery ubóstwa wynikający z trudnej sytuacji dochodowej rolniczych rodzin [Kowalski 1996].

Według Duczkowskiej-Małysz [2007] różne problemy społeczno-ekonomiczne stanowiące bariery rozwoju mają szansę stać się „*siłą sprawczą, mobilizującą zasoby, dającą podstawę wyboru zróżnicowanych strategii, dopasowanych do zróżnicowanych warunków*”. Zdaniem Tomczaka [2007] podstawowe możliwości przełamywania barier i rozwoju gospodarstw leżą przede wszystkim w zwiększeniu zakresu specjalizacji produkcji (co wpływa na oszczędność nakładów i poprawę efektów produkcyjnych); w zwiększeniu popularności wspólnego użytkowania maszyn (to może być sposobem na przełamywanie bariery braku środków na zakup nowych narzędzi); w pełniejszym wykorzystaniu postępu technicznego; w rozwoju współpracy w zakresie działalności produkcyjnej i marketingowej; a także w korzystaniu z szans tkwiących w różnych elementach wspólnej polityki rolnej. Wielu autorów podkreśla też potrzebę znacznie większego niż dotychczas eksponowania w problematyce rozwoju gospodarstw ich funkcji pozarolniczych [Wilkin 2007, Rosner, Stanny 2007; Duczkowska-Małysz 2007]. Rozwój usług, agroturystyki, rzemiosła wskazywany jest jako alternatywna możliwość dla gospodarstw, które z racji chociażby małej skali produkcji nie będą prawdopodobnie w stanie pokonać barier, jakie narzuca im zmieniające się otoczenie. Realizacja formułowanych przez ekonomistów i socjologów postulatów dotyczących potrzeb i charakteru zmian w rolnictwie leży jednak po stronie rolników. To od ich poglądów, postaw i podejmowanych decyzji zależeć będzie ostatecznie przyszłość gospodarstw. Zasadne wydaje się więc poznanie opinii na temat barier i możliwości rozwoju wyrażanych przez samych rolników.

Cel i metodyka badań

Głównym celem pracy było poznanie opinii i poglądów rolników na kwestię podstawowych barier i możliwości rozwoju ich gospodarstw oraz próba określenia zależności między poglądami respondentów a wielkością gospodarstwa, osiąganymi wynikami finansowymi i samoocena dotychczasowych osiągnięć rolnika w zakresie realizacji podejmowanych w przeszłości działań.

Badaniami objęto zbiorowość 100 rodzinnych gospodarstw towarowych. Gospodarstwa te stanowiły część większej, losowo dobranej zbiorowości, która objęta była badaniami w 1996 roku w ramach realizacji innego projektu badawczego¹. W 2006 roku badanie powtórzono², zawężając je jednak do kilku regionów kraju, w efekcie czego otrzymano zbiorowość 100 obiektów badawczych.

Badania przeprowadzono z zastosowaniem kwestionariusza wywiadu składającego się z 2 podstawowych części: pierwszej – zawierającej ilościową charakterystykę gospodarstwa pozwalającą na określenie osiąganych wyników produkcyjno-ekonomicznych; oraz drugiej, składającej się z pytań dotyczących jakościowej analizy podejmowanych przez rolników działań, decyzji, poglądów itp. W drugiej części kwestionariusza umieszczone zostało także pytanie z prośbą o wskazanie podstawowych przeszkód i problemów, z jakimi boryka się rolnik w swojej działalności oraz określenie dostrzeganych przez niego możliwości i szans rozwoju gospodarstwa. Pytanie to miało charakter otwarty, a lista uzyskanych odpowiedzi powstała ex-post na podstawie merytorycznej analizy spisanych wypowiedzi rolników. Każdy z badanych mógł wskazać dowolną liczbę problemów i możliwości. Otwarty charakter pytania i brak jakichkolwiek sugestii dotyczących możliwych odpowiedzi pozwoliły na poznanie rzeczywistych poglądów rolników, w stopniu w jakim potrafili oni swoje przemyślenia wyartykułować. W kwestionariuszu wywiadu poproszono rolników także o ocenę dotychczasowych działań podejmowanych w gospodarstwie w skali od 1 do 5; gdzie jeden oznaczało, że gospodarzowi nie udawało się zrealizować zazwyczaj żadnych planów, a 5 że wszystkie zamierzenia i podejmowane działania kończyły się osiągnięciem stawianych celów. Znajomość charakterystyki gospodarstwa oraz osiąganych wyników produkcyjno-ekonomicznych pozwoliła na zaprezentowanie poglądów w zależności od powierzchni użytków rolnych i wysokości dochodu rolniczego netto.

¹Projekt KBN 5 P06J 005 09 pt „System integrowanej produkcji rolniczej jako droga rozwoju i modernizacji rolnictwa w Polsce”. Gospodarstwa biorące udział w badaniu dobrane zostały w sposób losowy spośród gospodarstw towarowych o powierzchni powyżej 8 ha.

²Projekt badawczy NR 2 P06R03529 finansowany ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Wyniki badań

Bariery rozwoju gospodarstw

Wypowiedzi rolników na temat podstawowych barier i problemów utrudniających rozwój gospodarstw można podzielić na dwie podstawowe kategorie: pierwsza to bariery wewnętrzne, wynikające ze słabych stron samego gospodarstwa; druga to bariery o charakterze zewnętrznym, będące konsekwencją sytuacji w otoczeniu makroekonomicznym i mające głównie charakter zagrożeń. Listę wskazanych przez rolników barier z podziałem na wewnętrzne (można je utożsamiać ze słabymi stronami gospodarstwa) oraz zewnętrzne (zagrożenia) zamieszczono w tabeli 1. Najczęściej wskazywanym problemem o charakterze bariery wewnętrznej okazały się „zużyte środki trwałe” (25% badanych). Na drugim miejscu znalazł się „brak pieniędzy”, a na trzecim „słaba jakość gleb”. Warto zauważyć, że dwa kolejne miejsca to bariery wynikające nie z sytuacji gospodarstwa, a ze stanu psychofizycznego samego gospodarza („brak chęci do czegokolwiek” oraz „brak siły i zdrowia”). Dla pewnej części badanych istotnym problemem hamującym rozwój gospodarstwa okazał się także „brak następcy”. Wśród barier o charakterze zewnętrznym największa liczba osób wymieniła „niską opłacalność produkcji” i obawę przed jej dalszym spadkiem. Umieszczenie „niskiej opłacalności” po stronie barier zewnętrznych wynika z przekonania większości badanych, że zdolność do generowania zadowalających wyników finansowych uzależniona jest przede wszystkim od czynników zewnętrznych, niezależnych od rolnika. Jak wynika jednak z badań różnych autorów (np. Majewski i in. 2001) wyniki ekonomiczne gospodarstw zależą w dużej mierze także od jakości zarządzania i poprawności stosowanych praktyk rolniczych. Poza „niską opłacalnością” wśród barier o charakterze zewnętrznym badani rolnicy najczęściej wymieniali „problemy ze zbytem produktów”, „niekorzystne zmiany w polityce rolnej”, „możliwość bankructwa głównego odbiorcy produktów”, „międzynarodową konkurencję” i „limity produkcyjne”. Udział rolników, którzy zidentyfikowali wymienione problemy w porównaniu do liczby osób, którzy wskazali na barierę opłacalności był jednak wielokrotnie niższy.

Poza określeniem głównych czynników utrudniających rozwój podjęto w pracy także próbę zbadania, czy poglądy rolników na temat barier zależą od wielkości gospodarstwa mierzonej jego powierzchnią. W tym celu dokonano podziału badanych obiektów na trzy grupy obszarowe: tj. o powierzchni do 15,0 ha ($n = 25$), od 15,1 do 30,0 ha ($n = 37$) oraz powyżej 30,0 ha ($n = 47$) (tab. 1). W obrębie utworzonych grup przeanalizowano rozkład uzyskanych odpowiedzi. W odniesieniu do barier wewnętrznych największe różnice dotyczyły stwierdzenia, iż podstawowy problem gospodarstwa to „brak chęci do czegokolwiek”

Tabela 1

Poglądy rolników na temat barier rozwoju (% rolników ogółem wskazujących poszczególne problemy i wg grup obszarowych)

Barierzy rozwoju według badanych rolników (% respondentów)									
Wewnętrzne (słabości gospodarstwa)	Ogółem	W grupach obszarowych			Zewnętrzne (zagrożenia)	Ogółem	W grupach obszarowych		
		< 15 ha	15-30 ha	> 30 ha			< 15 ha	15-30 ha	> 30 ha
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Stare, zużyte środki trwałe	25	25	31	20	Niska opłacalność	64	71	58	65
Brak pieniędzy	17	17	11	23	Problemy ze zbytem produktów	13	25	8	10
Słaba jakość gleb	9	17	6	8	Niekorzystne zmiany w WPR	13	8	11	18
Brak chęci do czegośkolwiek	9	25	6	3	Międzynarodowa konkurencja	11	21	6	10
Brak siły do pracy i zdrowia	9	13	14	3	Potencjalny upadek zakładu odbierającego główny produkt	9	8	8	10
Brak następcy	7	8	11	3	Limity produkcyjne	8	0	8	13
Mała powierzchnia gospodarstwa	5	0	8	5	Rosnące wymogi	7	8	6	8
Niepoprawny rozrząd	3	4	0	5	Nieprzyjazna polityka rządu	7	17	3	5
Małe dochody	3	0	3	5	Niestabilność cen	5	4	6	5
Brak wizji na przyszłość	2	4	3	0	Trudne warunki klimatyczne	4	4	8	0
Słaba pozycja przetargowa	2	0	3	3	Biurokracja przy ubieganiu się o dofinansowanie	4	4	3	5
Mały ośrodek gospodarczy	2	0	0	5	Wzrost kosztów podatków i ubezpieczeń	4	0	3	8
Mała skala produkcji	2	4	0	3	Wysokie koszty kredytów	2	4	0	3
Mało powierzchni budynków gospodarczych	1	0	3	0	Wysokie ceny maszyn	1	0	3	0
Brak tradycji w danej działalności	1	0	0	3	Brak kredytów dla rolnictwa	1	0	3	0
Brak wystarczającej powierzchni paszowej	1	0	3	0	Powstanie dużej fermy przemysłowego tułcu świń	2	3	0	3
Małe zasoby siły roboczej	1	0	0	3	Szkody czynione przez dzikie zwierzęta	1	0	0	3

Źródło: Badania własne.

– wskazywali na to głównie rolnicy z gospodarstw mniejszych. W przypadku barier zewnętrznych dość duże różnice pojawiły się przede wszystkim dla odpowiedzi „problemy ze zbytem produktów” – stanowiło to barierę głównie dla gospodarstw najmniejszych (poniżej 15 ha). Ta grupa rolników częściej od pozostałych jako bariery rozwoju wskazywała także „międzynarodową konkurencję” (co należy utożsamiać z przekonaniem o obecności na polskim rynku znacznych ilości żywności z importu) oraz na „nieprzyjazną wobec rolnictwa politykę polskiego rządu”. Rolnicy z gospodarstw większych częściej od pozostałych wymieniali natomiast wśród barier niekorzystne, ich zdaniem, zmiany w WPR (głównie odchodzenie od bezpośredniego wspierania produkcji). W badanej zbiorowości gospodarstw pojawiły się też stwierdzenia, iż główne bariery rozwoju to „mała powierzchnia”, „niepoprawny rozłóg”, „mały ośrodek gospodarczy”, „trudne warunki klimatyczne”, „wzrost kosztów ubezpieczeń i podatków” i inne, wskazywane jednak tylko przez pojedyncze osoby (tab. 1).

Możliwości rozwoju

Wśród opinii na temat możliwości rozwoju gospodarstw najczęściej wymienianym przez rolników poglądem okazał się paradoksalnie „brak jakichkolwiek możliwości rozwoju”. Przekonanie takie wyraziła jedna trzecia ogólnej liczby badanych, jednak największy odsetek rolników o takim poglądzie zaobserwowano w gospodarstwach z grupy obszarowej poniżej 15 ha (ponad 60%). Znacznie rzadziej opinię o braku możliwości rozwoju gospodarstw wyrażali natomiast rolnicy z gospodarstw większych. Dość wyraźną zależność od wielkości gospodarstwa zaobserwowano również względem drugiej najczęściej pojawiającej się odpowiedzi, sugerującej, iż możliwości rozwoju gospodarstwa determinowane są głównie „dalszym rozwojem dotychczasowych działalności”. Szansę dla gospodarstwa w realizacji cytowanego postulatu widzieli przede wszystkim rolnicy z obiektów o największej powierzchni użytków rolnych. Na dwóch kolejnych pozycjach znalazło się stwierdzenie, iż możliwości rozwoju gospodarstwa widziane są głównie w szansie „skorzystania z funduszy unijnych” i „kontynuacji działalności na dotychczasowym poziomie”. Poglądy takie dotyczyły głównie rolników z grup o powierzchni powyżej 15 ha, podobnie jak przekonanie o szansach rozwoju poprzez inwestowanie i powiększanie gospodarstwa. Częstotliwość pojawiania się pozostałych odpowiedzi była znacznie mniejsza (tab. 2).

Tabela 2

Poglądy rolników na temat możliwości rozwoju gospodarstw (% rolników ogółem wskazujących poszczególne odpowiedzi i wg grup obszarowych)

Możliwości rozwoju gospodarstw	Ogółem (% rolników)	Wg grup obszarowych (% rolników)		
		% < 15 ha	15–30 ha	> 30 ha
Brak jakichkolwiek możliwości rozwoju	31	63	25	18
Dalszy rozwój dotychczasowych działalności (zwiększenie skali dotychczasowych działalności)	20	4	17	33
Skorzystanie z funduszy UE	10	4	11	13
Kontynuacja dotychczasowych działalności na dotychczasowym poziomie	10	0	14	13
Zmiana kierunku gospodarowania	6	13	6	3
Inwestowanie w gospodarstwo	5	4	8	3
Powiększanie gospodarstwa	5	0	0	13
Zmiana kierunku	2	4	0	3
Rozwój produkcji roślinnej	2	4	0	3
Przejsie na rentę	2	4	3	0
Limity – zapewnienie stabilności	1	0	0	3
Podukcja na export	1	0	0	3
Produkcja biopaliw	1	0	0	3
Rozpoczęcie działalności pozarolniczej	1	0	3	0
Utworzenie grupy producenckiej	1	0	0	3
Zalesienia	1	0	0	3

Źródło: Badania własne.

Opinie na temat barier i możliwości rozwoju a wyniki finansowe gospodarstw i samoocena działań rolników

W kolejnym etapie badania przeanalizowano zależności między typami najczęściej występujących w badanej zbiorowości odpowiedzi a osiąganymi wynikami ekonomicznymi i samooceną skuteczności podejmowanych działań dokonaną przez rolnika. Wysokość wypracowanego dochodu rolniczego oraz samoocenę działań rolników w zależności od poglądów na temat barier rozwoju przedstawiono w tabeli 3. Biorąc pod uwagę bariery o charakterze zewnętrznym,

Tabela 3

Poglądy rolników na kwestię barier rozwoju a samoocena dotychczasowych działań i wysokość dochodu rolniczego netto

Bariery zewnętrzne	Ocena rolnika	Dochód rolniczy netto [zł]	Bariery wewnętrzne	Ocena rolnika	Dochód rolniczy netto [zł]
Dalszy spadek opłacalności	3,6	39 920	Stare, zużyte środki trwałe	3,5	40 077
Problemy ze zbytem produktów	3,2	25 598	Brak pieniędzy	3,6	32 524
Niekorzystne zmiany w WPR	3,6	57 869	Słaba jakość gleb	3,6	39 383
Międzynarodowa konkurencja	3,8	55 620	Brak chęci do czegokolwiek	2,7	7 621
Potencjalny upadek zakładu odbierającego główny produkt	3,5	32 419	Brak siły do pracy i zdrowia	3,3	16 999
Limity produkcyjne	3,3	52 034	Brak następcy	3,5	18 294
Rosnące wymogi sanitarne	3,8	27 748			
Nieprzyjazna polityka rządu	4,0	41 149			
Niestabilność cen	3,9	67 411			

Źródło: Badania własne.

przeciętnie najslabsze wyniki ekonomiczne odnotowano w przypadku gospodarstw, w których jako główne przeszkody w rozwoju wskazano „problemy ze zbytem produktów” oraz „rosnące wymogi sanitarne”. Najlepsze wyniki osiągnęły natomiast przeciętnie gospodarstwa, dla których podstawową barierę stanowiła „niestabilność cen”. Pod względem oceny skuteczności własnych działań najlepiej ocenili siebie rolnicy, dla których podstawową barierą była „nieprzyjazna rolnictwu polityka rządu”. Najslabiej natomiast ocenili swoje działania gospodarze, którzy jako główną przeszkodę zadeklarowali „kłopoty ze zbytem produktów”. W tym przypadku niska samoocena działań rolników koresponowała z najniższym przeciętnie dochodem rolniczym.

Analizując badaną zbiorowość z punktu widzenia wskazanych przez rolników barier o charakterze wewnętrznym podkreślić należy szczególnie niską wartość samooceny i dochodu rolniczego uzyskaną w grupie, dla której podstawową barierę stanowił „brak chęci do czegokolwiek”. Dość niskie wyniki odnotowano również wśród rolników, którzy jako główny problem zidentyfikowali „brak siły do pracy i zdrowia”. Względnie niskie dochody zaobserwowano także wśród

gospodarzy wskazujących na „brak następcy” jako podstawową barierę rozwoju, chociaż samoocena działań miała w tym przypadku wartość podobną do grup o wyższym poziomie dochodu.

Pod względem najczęściej wskazywanych możliwości rozwoju najniższe przeciętne dochody odnotowano w przypadku rolników, którzy stwierdzili, iż nie widzą dla swoich gospodarstw jakichkolwiek możliwości i szans rozwoju na przyszłość. Można przypuszczać, iż to pesymistyczne stwierdzenie uwarunkowane jest dotychczasowymi doświadczeniami rolników, gdyż również samoocena skuteczności własnych działań w przypadku tej grupy była najniższa. Niewiele wyższą wartość dochodu zaobserwowano również w gospodarstwach, w których możliwości rozwoju rolnicy upatrywali w „zmianie kierunku produkcji”, przeciętna samoocena była tu jednak wyraźnie wyższa. Można przyjąć, iż wobec względnie słabych wyników finansowych i dość dobrej oceny dotychczasowych działań upatrywanie szans na przyszłość w „zmianie kierunku” może być właściwym rozwiązaniem. Po drugiej stronie omawianego zestawienia znalazły się gospodarstwa, dla których podstawową szansę, zdaniem rolników, stanowiło powiększenie areалу. Rolnicy ci wykazywali zarówno najwyższy stopień zadowolenia z realizacji podejmowanych przez siebie działań, co znalazło odzwierciedlenie także w najwyższym poziomie dochodu rolniczego. Pod tym względem nieco tylko słabiej prezentują się wyniki gospodarzy, którzy szansę na przyszłość widzieli głównie w „kontynuacji dotychczasowych działalności na dotychczasowym poziomie”. Można przyjąć, że wysoka ocena własnych działań sugeruje duży stopień zadowolenia z prowadzonej działalności i pozwala tej grupie optymistycznie myśleć o kontynuacji dotychczasowych działań.

Tabela 4

Poglądy rolników na temat możliwości rozwoju a samoocena dotychczasowych działań i wysokość dochodu rolniczego

Możliwości rozwoju gospodarstw	Ocena rolnika	Dochód rolniczy netto [zł]
Brak jakichkolwiek możliwości rozwoju	3,3	22 455
Dalszy rozwój dotychczasowych działalności (zwiększenie skali dotychczasowych działalności)	4,0	54 781
Skorzystanie z funduszy UE	4,1	58 014
Kontynuacja dotychczasowych działalności na dotychczasowym poziomie	4,2	88 883
Zmiana kierunku gospodarowania	3,8	28 427
Inwestowanie w gospodarstwo	3,6	34 455
Powiększanie gospodarstwa	4,3	109 600

Źródło: Badania własne.

Wnioski

Przeprowadzone badanie pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. W badanej zbiorowości gospodarstw zaobserwowano zbieżność tylko części opinii wymienianych przez rolników z poglądami prezentowanymi w literaturze przedmiotu, co wskazuje na zrozumienie procesów zachodzących w gospodarstwach i ich otoczeniu tylko przez część gospodarzy. Podkreślić należy, że zgodność poglądów prezentowanych przez różnych autorów (o czym było we wstępie pracy) z opiniami wyrażanymi przez rolników dotyczyła głównie kwestii kilku barier rozwoju gospodarstw, takich jak słabe wyposażenie w techniczne środki produkcji czy niska opłacalność, która postrzegana jest przez większość rolników nie jako jedna z wielu, ale jako podstawowa przeszkoda w rozwoju gospodarstw. Żaden z pytaných rolników nie wskazał natomiast na szeroko eksponowaną przez różnych badaczy problematykę braku wiedzy i umiejętności. Podobnie niewielką zgodność opinii prezentowanych w literaturze z poglądami rolników zaobserwowano w przypadku możliwości rozwoju gospodarstw. Szeroko podkreślana w literaturze potrzeba wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstw poprzez podejmowanie działalności pozarolniczej czy konieczność tworzenia zespołowych form działania znalazła odzwierciedlenie tylko w opiniach pojedynczych respondentów. Za bardzo niepokojące należy uznać przekonanie znacznej części badanych o braku jakichkolwiek możliwości rozwoju gospodarstw. Wynika z tego wniosek, że wielu rolników nie potrafi patrzeć na otoczenie gospodarstw w kategoriach wyszukiwania szans i unikania zagrożeń, co uniemożliwia im wybór odpowiedniej strategii na przyszłość. Ważnym problemem zarówno ekonomicznym, jak i społecznym wydaje się również wysoki poziom zwątpienia części rolników w sens jakichkolwiek działań, przejawiający się w stwierdzeniu, iż podstawowa bariera rozwoju to „brak chęci do czegokolwiek”.
2. Poglądy i opinie rolników na temat barier i możliwości rozwoju gospodarstw różniły się w zależności od wielkości gospodarstwa i osiąganych wyników ekonomicznych. Mała powierzchnia i niskie dochody sprzyjają bardziej pesymistycznemu patrzeniu rolników na możliwości rozwoju gospodarstw.
3. Ważnym elementem kształtującym postawy i opinie rolników wydają się być ich dotychczasowe doświadczenia w zakresie prowadzenia gospodarstwa. Rolnicy deklarujący najbardziej pesymistyczne podejście do rzeczywistości (np. wskazujący na brak chęci do czegokolwiek czy podkreślający brak możliwości na przyszłość) najslabiej ocenili także skuteczność swoich gospodarczych działań w przeszłości.

4. Wobec zidentyfikowanych w pracy problemów, istotną wydaje się potrzeba prowadzenia w rolniczej społeczności szeroko pojętej działalności szkoleniowej, doradczej i edukacyjnej podejmującej tematykę zarządzania gospodarstwem i jego funkcjonowania w szybko zmieniającym się otoczeniu. Szczególnie ważne jest to w kontekście potrzeby zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, w których rolnicy stanowią główne ogniwo. Szeroko postulowane zmiany na wsi, bez ewolucji w sposobach myślenia rolników o gospodarstwie rolnym, jego miejscu i funkcjach w wiejskiej społeczności mogą jeszcze długo pozostawać tylko w sferze postulatów.

Literatura

- DUCZKOWSKA-MAŁYSZK., 2007: Zmiany są nieuchronne. [w] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014–2020. Nowe Życie Gospodarcze, dodatek specjalny – listopad 2007.
- KLEPACKI B., 1997: Teoria zmian w przedsiębiorstwie rolniczym. [w] pod red. W. Zięta-ry: Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KOWALSKI A., 1996: Społeczne bariery przemian strukturalnych w rolnictwie. IERiGŻ, Warszawa.
- MAJEWSKI E., 2001: Jakość zarządzania w gospodarstwach rolniczych w Polsce w świetle badań. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- ROSNER A., STANNY M., 2007: Uwarunkowania, bariery, nowe rozwiązania instytucjonalne. [w] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014–2020. Nowe Życie Gospodarcze, dodatek specjalny – listopad 2007.
- TOMCZAK F., 2005: Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju”. IRWIR PAN; Warszawa.
- TOMCZAK F., 1997: Gospodarstwo rodzinne i jego ewolucja. [w] Gospodarstwo rolnicze wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej. Materiały na konferencję naukową zorganizowaną z okazji jubileuszu 70. rocznicy urodzin Profesora dr hab. Floriana Manieckiego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- WILKIN J., 2007: Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. [w] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014–2020. Nowe Życie Gospodarcze, dodatek specjalny – listopad 2007
- WOŁOSZYN J., 2004: Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie. [w] Problemy rolnictwa światowego. Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. Tom XII. SGGW, Warszawa.

BARRIERS AND CHANCES FOR FARM DEVELOPMENT IN FARMERS' OPINIONS

Abstract

In the paper farmers opinions about barriers and chances for farm's development have been presented. The study was conducted on sample of 100 family farms. The main problem for a large majority of farms was low profitability of agricultural production. One third of the farmers indicated that they did not see any chance for development. The farmer's opinions off their own farms were diversified depending on farms size and agricultural income.

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Katedra Finansów i Rachunkowości

Politechnika Białostocka

Wykształcenie ludności rolniczej jako determinanta rozwoju rolnictwa

Wstęp

Uwaga badaczy problematyki życia gospodarczego w coraz większym stopniu koncentruje się na wiedzy człowieka i jego umiejętności łączenia zasobów wytwórczych w procesie produkcji, również w odniesieniu do rolnictwa. W niematerialnych zasobach przedsiębiorstwa upatruje się źródeł przewagi konkurencyjnej. Praca, jako czynnik wytwórczy, zawsze była przedmiotem zainteresowania badaczy, aczkolwiek w różnych okresach historii różnie interpretowano jej rolę. We współczesnej ekonomii mamy do czynienia z zasadniczą zmianą postrzegania czynnika praca. U podstaw tych zmian jest odejście od pojęcia „siła robocza” na rzecz terminu „kapitał ludzki”. Jednym z elementów tego kapitału jest wykształcenie. Rolnictwo jest działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej, chociaż w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w tym zakresie. Formalne wykształcenie rolników przyjmuje się jako miarę umiejętności w zarządzaniu gospodarstwem przy pełnej świadomości niedoskonałości tej miary. W warunkach gospodarki rynkowej znaczenie tego czynnika jest szczególne. Ludzie lepiej wykształceni nie tylko łatwiej akceptują zmieniające się warunki, ale też wykazują większą skłonność do poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań. Zmiany modernizacyjne polskiego rolnictwa i poszukiwanie metod poprawy sytuacji ekonomicznej na wsi wiążą się z poprawą wykształcenia ludności rolniczej. Wprawdzie nikt nie kwestionuje potrzeby poprawy wykształcenia i kwalifikacji zawodowych rolników, ale postęp w tym zakresie jest niedostateczny.

Jako cel pracy przyjęto próbę przedstawienia współzależności między wykształceniem rolników a rozwojem rolnictwa.

Materiał i metodyka

Do realizacji przyjętego celu wykorzystano literaturę przedmiotu. Rozważania teoretyczne uzupełniono danymi Powszechnego Spisu Rolnego 2002. W analizie uwzględniono wartość produkcji towarowej, będącej wskaźnikiem powiązania gospodarstw z rynkiem oraz stopień zadłużenia z tytułu zaciągniętych kredytów, świadczący o inwestowaniu i perspektywach rozwojowych gospodarstwa. Wymienione wskaźniki analizowano według poziomu wykształcenia użytkownika gospodarstwa.

Wyniki

Kapitał ludzki jest coraz częściej postrzegany jako niezwykle istotny czynnik rozwoju zarówno w skali makro-, jak i mikroekonomicznej. Przełomem w odniesieniu do czynnika praca była opublikowana w 1964 r. książka noblisty „liberalnej szkoły chicagowskiej” G.S. Beckera „*Human Capital*”, którą uznano wręcz za rewolucję w myśleniu ekonomicznym, dzięki wprowadzeniu pojęcia „inwestycja w człowieka” [Stankiewicz 2000, s. 431]. Za istotną przyczynę zróżnicowania dochodów poszczególnych ludzi uznał Becker umiejętności i poziom wiedzy, stanowiące składnik kapitału ludzkiego. Dowodził wysokiej opłacalności niesienia pomocy przez państwo w dziele edukacji, w tym podnoszenia kwalifikacji zawodowych bezrobotnych.

Znany przedstawiciel szkoły klasycznej D. Ricardo (1772–1823) wniósł istotny wkład do wielu dziedzin teorii ekonomicznej, w tym również w tworzeniu teorii „wartościotwórczej” roli pracy. „*Wartość towaru, to jest ilość jakiegoś innego towaru, który można otrzymać w zamian, zależy od względnej ilości pracy niezbędnej do jego wytworzenia, nie zaś od większego czy mniejszego wynagrodzenia, które zapłacono za tę pracę*”. Przy czym istnieje konieczność uwzględnienia kwalifikacji i wydajności pracy, uzależnionej od zastosowania kapitału. [Ricardo 1957, s. 8–9].

Współczesna literatura na temat kapitału ludzkiego jest bardzo bogata. Według Kamerschena i in. [1992, s. 682] kapitał ludzki to nabyte kwalifikacje oraz możliwości produkcyjne pracowników. Wykształcony pracownik prezentuje sobą pewien kapitał przynoszący określony dochód.

Utrata znaczenia tradycyjnych czynników produkcji w świecie globalnych rynków kapitałowych i ogólnoswiatowej logistyki towarów i usług implikuje, że obecnie wiedza i kwalifikacje stały się głównym źródłem przewagi konkurencyjnej [Mosiej 2001, s. 33–37]. Z punktu widzenia konkurencyjności po-

szczególnych organizacji istotna jest wartość i unikalność kapitału ludzkiego. Wartościowy kapitał to taki, którego posiadanie umożliwia realizację strategii poprawiających organizacyjną wydajność i ekonomiczną efektywność [Rybak 2003, s. 45].

Wzrost znaczenia czynnika ludzkiego w gospodarowaniu nastąpił za sprawą rozwoju techniki i technologii, informatyki, konieczności innowacyjnego gospodarowania i globalizacji gospodarki. Jednocześnie podniósł się poziom osobowości pracowniczej pod względem kwalifikacji zawodowych, umiejętności sprawnej pracy, kwalifikacji intelektualnych i obywatelskich, rozumienia wspólnego dobra w przedsiębiorstwie i w gospodarce. Czynnikiem pracownik-praca staje się równorzędny wobec czynnika kapitał pieniężny-technika [Narski 2001, s. 327].

Ze wszystkich cech określających kapitał ludzki wykształcenie jest najbardziej mierzalną cechą, stąd też najczęściej poziom kapitału ludzkiego wyrażamy poziomem wykształcenia. Poza wykształceniem na kapitał ludzki składa się innowacyjność, zdolność i sposób uczenia się, elastyczność i wiele innych cech, które powodują, że nie tylko formalnie posiadana wiedza, ale również umiejętności dalszego rozwijania się decydują o ekonomicznym sukcesie człowieka.

Rosnąca rola wiedzy polega na tym, że jest ona najbardziej doskonałym (bo odnawialnym i pomnażalnym w procesie zużywania) zasobem wytwórczym, który w coraz wyższym stopniu zastępuje inne, tradycyjne zasoby [Kwiatkowski 2000, s. 46].

Rolnictwo jest szczególnym działem gospodarki narodowej, ponieważ pracujący w nim mają do czynienia również z żywą naturą wywierającą istotny wpływ na pozostałe czynniki produkcji. Stąd też istotna rola wiedzy zdobytej w procesie edukacji. Dużo uwagi temu tematowi w swoich badaniach poświęcił Wołoszyn [2002, 2004], akcentując rolę kształcenia i doradztwa w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych rolników. Koszty kształcenia zwracają się w postaci osiągniętych wyników i wzrostu efektywności gospodarowania.

Aby sprostać wymaganiom współczesnego rynku pożądana jest nie tylko wiedza rolnicza, ale również wiedza ogólna, wszędzie bowiem tam, gdzie mamy do czynienia z wieloma czynnikami zmiennymi, skuteczne działania mogą podejmować tylko ludzie dobrze wykształceni. Wyniki badań nad wpływem czynnika ludzkiego na efektywność gospodarstw rolniczych potwierdzają tezę, że zróżnicowanie efektywności nakładów kapitałowych pozwala wyjaśnić tylko około połowy uzyskanych efektów ekonomicznych, zaś druga połowa jest pochodną wpływu jakości czynnika ludzkiego [Elstrand 1970].

Rola czynnika ludzkiego w rolnictwie zwiększa się w miarę ogólnego rozwoju gospodarczego, ponieważ jego znaczenie i wpływ na efekty wyraża się przede wszystkim w umiejętności ciągłego dostosowywania się do zmieniają-

cych się warunków. Istniejący stan rozwoju gospodarki, w tym rolnictwa, niska innowacyjność i zdolność do konkurowania są następstwem niedostatecznego jej wsparcia przez wiedzę i kapitał intelektualny. Przyczyną takiej sytuacji są m.in. niskie nakłady na działalność badawczo-rozwojową [Wiatrak 2005, s. 19–30].

Wyniki PSR 2002 [Raport 2002, s. 31] wskazują, że w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w strukturze wykształcenia wiejskiej ludności rolniczej. Wzrósł udział osób z wykształceniem wyższym z 1,9% w roku 1996 do 3,1% w roku 2002. W porównaniu do roku 1996 odnotowano również wzrost odsetka osób z wykształceniem średnim o 4,8 pkt i z wykształceniem zasadniczym zawodowym o 7 pkt procentowych. Nadal jednak 38% ludności rolniczej na wsi posiada wykształcenie tylko podstawowe i nieukończone podstawowe.

Wykształcenie jest czynnikiem determinującym otwartość rolnika na zmieniające się warunki otoczenia. Rolnicy lepiej wykształceni wykazują większy stopień akceptacji zmian rynkowych i chętniej podejmują pojawiające się wyzwania. Wyrazem prorynkowej postawy jest realizowana produkcja towarowa gospodarstwa. W 2002 r. produkcja towarowa realizowana była przede wszystkim przez gospodarstwa prowadzone przez użytkowników mających wykształcenie podstawowe (i bez wykształcenia) oraz zasadnicze zawodowe (ponad 60%). Natomiast około 29% produkcji towarowej pochodziło z gospodarstw, których kierownicy posiadali wykształcenie średnie (tab. 1).

Gospodarstwa, których użytkownicy posiadali wykształcenie wyższe zrealizowały niespełna 9% rolniczej produkcji towarowej. Wynika to z faktu, że

Tabela 1

Towarowa produkcja rolnicza w gospodarstwach indywidualnych według poziomu wykształcenia użytkownika w 2002 r.

Wyszczególnienie	Produkcja towarowa			
	Ogółem w %	na 1 pełnoza-	na 1 ha UR	na 1 gospod.
		trudn.	zł	
Ogółem w tym wykształcenie:	100,0	14 446	2 166	19 185
wyższe	8,6	47 089	2 932	45 547
policalne	1,5	19 221	2 374	18 301
średnie	28,6	21 460	2 548	25 833
zasad. zawodowe	40,0	14 231	2 203	19 715
podstawowe i bez wykształcenia	21,3	8 455	1 610	11 794

Źródło: Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

tych gospodarstw jest najmniej, jednak uzyskały one zdecydowanie najwyższe wskaźniki tej produkcji. W odniesieniu do 1 ha UR wartość produkcji towarowej była wyższa o 35% od średniej wartości tego wskaźnika dla całej populacji gospodarstw, ponad 2-krotnie wyższa w przeliczeniu na gospodarstwo i ponad 3-krotnie wyższa w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego. Wyróżniające się wyniki uzyskały również gospodarstwa kierowane przez rolników z wykształceniem średnim. Wartość produkcji towarowej w odniesieniu do gospodarstwa, jednostki powierzchni i osoby pełnozatrudnionej w gospodarstwie była wyższa odpowiednio o 34,7%, 17,6% i 48,6% od wartości średniej.

Zadłużenie gospodarstw świadczy o rozwoju ich potencjału produkcyjnego. W 2002 r. zadłużenie z tytułu zaciągniętych kredytów wynosiło 15 676 zł średnio na gospodarstwo, przy czym najbardziej zadłużali się rolnicy z wykształceniem wyższym (tab. 2). Nakłady inwestycyjne w tej grupie gospodarstw były ponad 8-krotnie większe niż w grupie gospodarstw, których właściciele posiadali wykształcenie podstawowe bądź nie posiadali wykształcenia szkolnego. W przypadku zadłużenia w odniesieniu do 1 ha UR różnice są mniejsze, co wynika z intensywności gospodarowania w różnych grupach obszarowych.

Tabela 2

Zadłużenie gospodarstw indywidualnych według poziomu wykształcenia użytkownika (tys. zł)

Wyszczególnienie	Na 1 gospodarstwo			Na 1 ha UR		
	ogółem	w tym kredyty:		ogółem	w tym kredyty:	
		inwestycyjne	bieżące		inwestycyjne	bieżące
Ogółem w tym wykształcenie:	15,7	25,7	7,4	1,0	1,3	0,5
wyższe	64,2	84,5	25,9	1,5	1,6	0,6
policealne	25,1	38,9	9,6	1,6	1,9	0,6
średnie	24,9	37,6	10,7	1,3	1,5	0,6
zasad. zawodowe	13,1	20,6	6,6	0,9	1,2	0,5
podstawowe i bez wykształcenia	7,5	12,0	4,7	0,7	0,9	0,4

Źródło: Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

Ważną rolę w dostosowywaniu gospodarstw do warunków rynkowych spełnia wykształcenie rolnicze osoby kierującej gospodarstwem. Gospodarstwa takie na ogół są silniejsze ekonomicznie, ponieważ przygotowanie rolnicze ułatwia podejmowanie decyzji organizacyjno-technologicznych. W 2002 r. większość gospodarstw największych ekonomicznie (powyżej 100 ESU) była prowadzona

przez osoby posiadające przynajmniej wykształcenie średnie rolnicze (tab. 3). W przypadku gospodarstw o wielkości ekonomicznej poniżej 8 ESU tylko 15,1% gospodarstw było prowadzonych przez osoby z wykształceniem co najmniej średnim rolniczym, natomiast ponad 80% gospodarstw w tej grupie było prowadzonych przez osoby posiadające tylko kurs rolniczy lub ukończoną szkołę zasadniczą zawodową.

Tabela 3

Gospodarstwa rolne według wielkości ekonomicznej w zależności od wykształcenia rolniczej osoby kierującej gospodarstwem (%)

Wykształcenie	Klasy wielkości ekonomicznej (ESU)				
	< 8	8–16	16–40	40–100	> 100
Wyższe	2,4	2,2	3,9	12,5	45,9
Policealne	0,4	0,4	0,5	0,8	1,9
Średnie zawodowe	15,1	16,6	22,6	30,9	30,7
Zasadnicze zawodowe	31,0	35,2	37,6	30,1	10,6
Kurs rolniczy	51,1	45,6	35,4	25,7	10,9

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 2003, s. 212–213.

Podsumowanie

Oczekiwania związane z modernizacją polskiego rolnictwa wymagają przede wszystkim poprawy jakości czynnika ludzkiego. Analiza literatury oraz przeprowadzone badania wskazują na dodatnią korelację między poziomem wykształcenia, a wynikami gospodarowania. Rolnicy lepiej wykształceni są bardziej przedsiębiorczy, poszukują nowych rozwiązań i wykazują większą aktywność inwestycyjną. Gospodarstwa takich rolników poprzez związki z partnerami rynkowymi są silniejsze ekonomicznie. Zmiany wykształcenia ludności rolniczej, potwierdzone wynikami PSR 2002 są zmianami pozytywnymi i oczekiwanymi. Nadal jednak istnieją różnice w poziomie wykształcenia ludności rolniczej i nierolniczej na korzyść tych drugich. Sytuacja ta jest niewątpliwie wynikiem wieloletnich zaniedbań i lekceważenia potrzeb ludności rolniczej. Wysoka korelacja pomiędzy wykształceniem a przedsiębiorczą postawą rolników wskazuje na potrzebę intensywnych działań sprzyjających poprawie jakości czynnika ludzkiego na wsi.

Literatura

- ELSTRAND E.: *Norwegian experience from extension work in farm management*. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, Warszawa 1970.
- KAMERSCHEN D.R., McKENZIE R.B., NARDINELLI G.: *Ekonomia*. Wydawnictwo Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”. Gdańsk 1992.
- KWIATKOWSKI S.: *Przedsiębiorczość intelektualna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- MOSIEJ G.: *Integracja Polski z UE a wyzwania cywilizacji informacyjnej*. Wspólnoty Europejskie 2001, nr 7–8.
- NARSKI Z.: *Ekonomia rozwoju. Historia myśli ekonomicznej*. Wydawnictwo Suspens, Toruń 2001.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa 2003.
- RICARDO G.: *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*. Warszawa 1957.
- RYBAK M.: *Zarządzanie kapitałem ludzkim a kluczowe kompetencje, (w:) Kapitał ludzki a konkurencyjność przedsiębiorstw*, red. M. Rybak. Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2003.
- STANKIEWICZ W.: *Historia myśli ekonomicznej*. Wydawnictwo PWE, Warszawa 2000.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 2003.
- WIATRAC A.P.: *Wiedza i kapitał intelektualny jako źródło nierówności gospodarczych i społecznych, (w:) Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, red. M.G. Woźniak, cz. 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.
- WOŁOSZYN J.: *Ekonomiczne i społeczne determinanty rozwoju szkolnictwa rolniczego w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.
- WOŁOSZYN J.: *Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie*. Problemy Rolnictwa Światowego. Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. T. XII. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
- Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa, grudzień 2003, s. 11.

THE RURAL POPULATION'S EDUCATION AS A DETERMINANT OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Abstract

The paper describes an importance of the rural population's education for the development of the country and rural areas. The need for modernization change in the Polish agriculture and the quest for measures designed to improve the social and economic conditions of the country-dwellers are connected with their education enhancement. Only well-educated people can take efficient actions in any sphere where many factors are involved. The quality of rural population re-

sources increases consistently, but it is still low as compare to its level among the urban people. It is why any measures are required to be taken to smooth the odds between rural and urban people. The studies indicated close relations between the quality of human capital and the effect of agricultural management. The high-educated farmers are more venturesome and open to the market. It is observed especially in such areas as investment activity and marketable farm production. The analysis of agricultural labor resources carried out on the data of the General Agricultural Census revealed diversified attitudes of farmers towards the market changes depending on an education of manager of a farm. The activity of farmers with secondary or high education is more intense and successful.

Grażyna Karmowska

Zakład Analizy Systemowej

Akademia Rolnicza w Szczecinie

Kierunki zmian w indywidualnych gospodarstwach rolnych województwa zachodniopomorskiego w latach 2004–2006

Wstęp

Celem opracowania jest przedstawienie zmian, jakie zaszły w indywidualnych gospodarstwach rolnych województwa zachodniopomorskiego w latach 2004–2006. Analizie poddano następujące wartości: wielkość ekonomiczna, nakłady pracy, wartość produkcji, koszty, dochody z gospodarstwa, kredyty i inwestycje, oraz Cash Flow. Wspólnotowa wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego stanowi jedno z kryteriów używanych do charakteryzowania gospodarstwa rolnego we Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych.

Podstawą analizy są dane uzyskane z Polskiego FADN. Wraz z przystąpieniem Polski do UE wprowadzono na terenie kraju, europejski system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych (FADN). System ten gromadzi dane opisujące produkcję, jak i sytuację ekonomiczną i finansową gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te wytwarzają co najmniej 90% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM¹) w regionie kraju.

Badane gospodarstwa stanowią reprezentację dla danego regionu. Prowadzą one rachunkowość rolną i charakteryzują się, co najmniej, minimalną wielkością ekonomiczną (2 ESU²), jaka została ustalona dla Polski. W roku 2002, wg spisu rolnego, jedynie 34,3% gospodarstw rolnych posiadało co najmniej 2 ESU wielkości ekonomicznej. Polska podzielona jest na 4 regiony:

- Pomorze i Mazury,
- Wielkopolska i Śląsk,
- Mazowsze i Podlasie,
- Małopolska i Pogórze,

¹SGM (Standard Gross Margin) – średnia nadwyżka, z trzech lat, wielkości produkcji określonej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich poniesionych na tą działalność.

²1 ESU (European Size Unit) = 1200 EUR.

po 4 województwa w każdym.

Badane województwo należy do regionu Pomorze i Mazury. Liczebność badanych gospodarstw w roku 2004 wynosiła 306, roku 2005 – 329, a dla roku 2006 – 352. Terminologię i definicje podstawowych wielkości autorka przyjęła za terminologią FADN.

Metody badań

W badaniach wykorzystano podstawowe miary statystyczne:

- średnia arytmetyczna \bar{x}
- współczynnik zmienności $V = \frac{S}{\bar{x}} \cdot 100\%$
- przedziały ufności dla wartości średniej:

$$P \left\{ \bar{x} - u_{\alpha} \frac{S}{\sqrt{n}} < m < \bar{x} + u_{\alpha} \frac{S}{\sqrt{n}} \right\} = 1 - \alpha$$

a także, do badania dynamiki zmian:

- indeks łańcuchowy: $i_k = \frac{x_k}{x_{k-1}}$, gdzie k oznacza kolejny rok obserwacji.

Wyniki badań przedstawiono przy pomocy tabel oraz wykresów.

Wyniki analizy

Analizując dynamikę rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych należy uwzględnić: wartość produkcji, koszty ogółem i w podziale na rodzaje produkcji, dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, zaciągane kredyty, prowadzone inwestycje, wielkość amortyzacji oraz zdolność gospodarstwa do samofinansowania, pokazują sposób i kierunek zmian zachodzących w tych gospodarstwach. Badane gospodarstwa, poprzez sposób doboru do FADN, nie reprezentują wszystkich gospodarstw regionu, ale te, które należą do gospodarstw rozwijających się, choć, jak z badań wynikało, nie zawsze inwestujących (w badanym okresie).

Wartości wybranych cech: wielkość ekonomiczna, powierzchnia użytkowanych użytków rolnych oraz nakłady pracy, charakteryzujących badane indywidualne gospodarstwa rolne przedstawiono w tabeli 1.

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego, to suma standardowych nadwyżek bezpośrednich (SGM) wszystkich działalności gospodarczych (wyrażona w ESU). Powierzchnia użytkowanych użytków rolnych to ziemia własna rol-

Tabela 1

Parametry wybranych cech badanych gospodarstw rolnych [ESU]

Rok	Wielkość ekonomiczna [ESU]		Powierzchnia użytkowanych użytków rolnych [ha]		Nakłady pracy ogółem [AWU]	
	\bar{x}	V [%]	\bar{x}	V [%]	\bar{x}	V [%]
2004	28,2	113,83	80,1	115,5	2,4	0,70
2005	26,7	102,8	75,4	104,3	2,4	66,8
2006	27,1	141,7	79,6	121,7	2,3	62,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

nika, dodzierżawiana oraz współużytkowana. Nakłady pracy ogółem przedstawiają całkowite nakłady pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego (w AWU³).

Wszystkie te cechy charakteryzują się niewielkimi wahaniami, choć bardzo dużą zmiennością.

Wartości średnie dla indywidualnych gospodarstw rolnych z polskiego FADN (w skali kraju), w badanym okresie, były zdecydowanie niższe. Wielkość ekonomiczna wynosiła od 9,8 do 20,3 ESU; powierzchnia użytkowanych użytków rolnych od 15,9 do 31,3 ha, oraz nakłady pracy ogółem od 1,7 do 2,1 AWU.

Elementem składowym wielkości ekonomicznej jest wartość produkcji ogółem gospodarstwa rolnego. Produkcja ta jest sumą wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej i pozostałej⁴ (tab. 2).

Tabela 2

Wartość produkcji ogółem gospodarstw rolnych [PLN]

Rok	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	282 285	144,3	86 056
2005	231 054	132,6	78 104
2006	225 461	112,1	172 531

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

³AWU (Annual Work Unit) – jednostka przeliczeniowa pracy ogółem, w osobach pełnozatrudnionych; jedna osoba pełnozatrudniona = 2200 godz./rok.

⁴Obejmuje ona sprzedaż, zużycie produktów roślinnych i zwierzęcych oraz zwierząt, zmianę stanu zapasów produktów roślinnych i zwierzęcych, zmianę wartości zwierząt pomniejszoną o zakup zwierząt oraz produkcję wielu produktów nierolniczych.

Przeciętna wartość produkcji ogółem w indywidualnych gospodarstwach rolnych, w kolejnych latach, maleje odpowiednio o 19% i 3%.

Przeciętna wartość produkcji, wszystkich dla indywidualnych gospodarstw rolnych uczestniczących w polskim FADN, była zdecydowanie niższa. W roku 2004 osiągnęła 86,1 tys. PLN, a w roku 2006 wzrosła do 172,5 tys. PLN.

Struktura produkcji, w tym czasie, zmienia się w nieznacznym stopniu (rys. 1.) Produkcja zwierzęca stanowiła 30–36% produkcji ogółem (jedynie w roku 2005 wynosiła ok. 30%), produkcja roślinna – ok. 62–66% oraz pozostała produkcja – 2–6% (najwyższa w 2005 r. – 6%).

Rysunek 1

Struktura wartości produkcji indywidualnych gospodarstw rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Kolejnym elementem składowym wielkości ekonomicznej gospodarstw są koszty ogółem gospodarstw rolnych. Dotyczą one działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego poniesione na produkcję uzyskaną w roku obrachunkowym (tab. 3).

Nastąpił spadek kosztów ogółem w roku 2005 o 12%. Natomiast koszty przeciętne w roku 2006 utrzymały się na tym samym poziomie co w roku ubie-

Tabela 3

Koszty ogółem indywidualnych gospodarstw rolnych [PLN]

Rok	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	224 500	156,2	67 692
2005	198 001	136,6	62 884
2006	197 256	113,8	132 221

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

głym. Średnie koszty dla Polski wzrosły w roku 2006 w porównaniu do roku 2004 dwukrotnie.

Koszty ogółem obejmują koszty bezpośrednie, ogólnogospodarcze, amortyzację i koszt czynników zewnętrznych. Strukturę kosztów rolniczych gospodarstw rolnych przedstawia rysunek 2.

Udział kosztów bezpośrednich⁵ w kosztach ogólnych spada z 57% w roku 2004, do 51% w roku 2006. Wzrósł udział kosztów ogólnogospodarczych⁶ odpowiednio z 17% do 23%. Koszty zewnętrzne⁷ stanowiły stałą część kosztów ogółem – ok. 15%.

Rysunek 2

Struktura kosztów indywidualnych gospodarstw rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego⁸ jest nadwyżką ekonomiczną pozostałą na opłacenie nakładów pracy rolnika i zaangażowanego własnego kapitału w działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego. Stanowi wartość dodaną netto, pomniejszoną o koszt zewnętrznych czynników wytwórczych (wynagrodzeń, odsetek, subsydiów) i powiększoną o subsydia do inwestycji. Nie jest tutaj włączony koszt opłaty pracy rolnika i jego rodziny, koszt kapitału własnego wniesionego do gospodarstwa w postaci ziemi i innych składników majątkowych (tab. 4).

⁵Koszty bezpośrednie – obejmują koszty bezpośrednie: produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz gospodarki leśnej.

⁶Koszty ogólnogospodarcze – koszty zaopatrzeniowe związane z działalnością operacyjną, lecz nie uznane za koszty bezpośrednie działalności operacyjnej.

⁷Koszty zewnętrzne – to koszty związane z wynagrodzeniem za poniesione nakłady, które nie są zasobami należącymi do posiadacza (wynagrodzenie za pracę, czynsze, odsetki).

⁸Kategoria FADN.

Tabela 4

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego [PLN]

Rok	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	59 759	171,3	19 961
2005	65 241	122,6	21 942
2006	75 125	127,0	59 170

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Przeciętny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego wykazuje tendencję rosnącą. W roku 2006 wzrósł o 25,7%, w porównaniu do roku 2004. W roku 2005 wzrósł on o 9,1%, a w 2006 o 15,1%.

Dochód ten, w skali kraju, był w roku 2004 i 2005 prawie trzykrotnie niższy. W roku 2006 ta różnica nie była już tak duża. W porównaniu do roku 2004 dochód wzrósł o 169,7%.

Gospodarstwo chcące się rozwijać, przystosowywać do warunków rynkowych, musi inwestować. Poziom wartości inwestycji brutto oraz amortyzację, w latach 2004–2006 w badanych gospodarstwach rolnych, przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Inwestycje brutto i amortyzacja [PLN]

Rok		Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	Inwestycje	25 009	313,7	11 576
	Amortyzacja	29 622	114,1	12 857
2005	Inwestycje	34 190	279,1	11 500
	Amortyzacja	27 482	96,5	12 763
2006	Inwestycje	40 848	258,0	37 658
	Amortyzacja	28 897	97,0	21 488

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Wartość inwestycji z roku na rok rośnie. Dynamika wzrostu inwestycji, w porównaniu do roku poprzedniego, kształtowała się odpowiednio: 36,7% w roku 2005 i 19,5% w roku 2006.

W roku 2004 amortyzacja środków trwałych własnych, wycenianych wg wartości odtworzeniowej, przewyższała wartość inwestycji. W kolejnych latach sytuacja poprawia się i wartość inwestycji przewyższa amortyzację, co świadczy o rozwoju tych gospodarstw.

Z badanej grupy indywidualnych gospodarstw rolnych, nie wszystkie inwestowały. W roku 2004 było to 21,7% gospodarstw, w roku 2005 – 20,5%, a w roku 2006 – 15,0% które nie podejmowały żadnej działalności inwestycyjnej.

Przeciętnie, w skali kraju w dwóch pierwszych latach wartość amortyzacji przewyższała wartość inwestycji, czyli nie występowała nawet reprodukcja prosta majątku. Dopiero w roku 2006 wartość inwestycji przewyższa amortyzację o 75%, tzn. że wystąpiła reprodukcja rozszerzona majątku tych gospodarstw.

Gospodarstwa inwestowały z własnych środków, ale głównie z zaciąganych kredytów długo-, średnio-⁹ oraz krótkoterminowych¹⁰ (tab. 6).

Tabela 6

Wartość zaciąganych kredytów przez indywidualne gospodarstwa rolne [PLN]

Rok	Rodzaj kredytu	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	Długo- i średnio-terminowy	77 170	196,2	19 336
	Krótkoterminowy	48 862	165,2	8 336
2005	Długo- i średnio-terminowy	65 648	190,3	17 402
	Krótkoterminowy	35 032	185,3	6 704
2006	Długo- i średnio-terminowy	78 163	172,5	53 564
	Krótkoterminowy	40 886	213,5	20 410

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Przeciętna wartość zaciągniętych kredytów długo- i średniookresowych, dla badanych indywidualnych gospodarstw rolnych województwa zachodniopomorskiego, najpierw spadała, by w kolejnym roku wzrosnąć. W roku 2005 nastąpił spadek o 15% kredytów długo- i średnioterminowych oraz o 28% krótkoterminowych. W roku 2006 obserwujemy wzrost tych kredytów odpowiednio o 19% i 17%.

Z badanej grupy, w roku 2004 aż 42,8% gospodarstw nie zaciągnęło kredytu długo- i średnioterminowego, w roku 2005 – 44,3%, a w 2006 – 34,7%. Nieco lepiej wyglądała sytuacja dotycząca kredytu krótkoterminowego, odpowiednio:

⁹Kredyt długo- i średnioterminowy – zaciągnięty na okres dłuższy niż jeden rok.

¹⁰Kredyt krótkoterminowy – zaciągnięty na okres krótszy niż jeden rok oraz inne zobowiązania finansowe.

17,9% w roku 2004, 28,1% w roku 2005 i 26,0% w roku 2006, gospodarstw nie zaciągnęło tego kredytu.

W skali kraju poziom zaciąganych kredytów długo- i średnioterminowych w roku 2004, był czterokrotnie niższy niż w województwie zachodniopomorskim, a kredytów krótkoterminowych prawie sześciokrotnie. W roku 2006 średnia krajowa zaciąganych kredytów przez indywidualne gospodarstwa rolne wzrosła o 177% w porównaniu do roku 2004, a kredytów krótkoterminowych o 145%.

Zdolność gospodarstwa do samofinansowania swojej działalności i tworzenia oszczędności w ramach działalności operacyjnej (Cash Flow) przedstawia tabela 7.

Tabela 7
Cash flow [PLN]

Rok	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski
2004	76 294	155,9	27 956
2005	98 021	102,6	34 185
2006	99 246	119,6	74 344

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Dynamika wzrostu Cash flow dla badanych gospodarstw wynosiła odpowiednio 28,5% w roku 2005 i 1,2% w roku 2006. Wartości te dla Polski wynosiły odpowiednio 22,3% w roku 2005, oraz 117,5% w roku 2006. Należy to uznać za zjawisko pozytywne.

Efektom działalności gospodarstwa powinno być wytworzenie dochodu rocznego co najmniej na poziomie przeciętnego rocznego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Badane indywidualne gospodarstwa rolne województwa zachodniopomorskiego ten cel osiągnęły. W roku 2004 przeciętny dochód z gospodarstwa na jedną osobę pełnozatrudnioną był wyższy od średniego krajowego w gospodarce narodowej o 10,9%, w roku 2005 o 19,5%, a w roku 2006 o 23% (tab. 8).

Przeciętna dla indywidualnych gospodarstw FADN w Polsce w roku 2006 również przekroczyła poziom dla gospodarki krajowej o 7,3%.

Badając zmiany dochodu w przeliczeniu na jedną osobę, uwzględnia się osobę pełnozatrudnioną w jednostkach przeliczeniowych pracy.

W roku 2005 wzrost ten wyniósł 12% w porównaniu do 2004 roku, i 16,4% w roku 2005.

Tabela 8

Dochód z gospodarstwa na jedną osobę pełnozatrudnioną [PLN/AWU]

Rok	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności [%]	Średnia arytmetyczna dla Polski	Przeciętne roczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej
2004	30 477	124,6	13 901	27 475
2005	34 122	103,4	15 175	28 563
2006	39 735	94,1	34 657	32 293

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN i GUS.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy wykazały dynamiczny rozwój indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie zachodniopomorskim. Wskazuje na to wzrost osiąganych przeciętnych dochodów z gospodarstwa na jedną osobę pełnozatrudnioną na poziomie wyższym niż przeciętna krajowa w gospodarce narodowej.

W badanym okresie przeciętny dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego wzrósł o 26%.

Spadła wartość produkcji ogółem indywidualnych gospodarstw rolnych o 20%, przy stałej strukturze produkcji (ok. 64% produkcji roślinnej, 33% produkcji zwierzęcej i 3% pozostałej produkcji).

Spadły koszty ogółem o 12%. W strukturze kosztów gospodarstw rolnych, koszty bezpośrednie stanowią ok. 51% w roku 2006 (zmniejszenie o 6%) a koszty ogólnogospodarcze ok. 23% (wzrost o 6%). Koszty zewnętrzne są na stałym poziomie 15%.

W roku 2006 osiągnięto reprodukcję rozszerzoną majątku (wartość inwestycji przekroczyła amortyzację).

W roku 2006 ponad 34% badanych gospodarstw nie korzystało z kredytów długo- i średnioterminowych, a 26% kredytów krótkoterminowych. Małe grupa gospodarstw nieinwestujących. W roku 2006 grupa takich gospodarstw stanowiła 15%.

Wzrasta zdolność gospodarstw do samofinansowania swojej działalności i tworzenia oszczędności w ramach działalności operacyjnej.

Literatura

GREŃ J., Statystyka matematyczna. Modele i zadania. PWN Warszawa 1975.

KUKUŁA K., Elementy statystyki w zadaniach, PWN Warszawa 2003.

Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2004 roku. Wyniki z regionu FADN 785 Pomorze i Mazury opracowanie ZRR IERiGŻ, Warszawa 2005.

Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 roku. Wyniki z regionu FADN 785 Pomorze i Mazury opracowanie ZRR IERiGŻ, Warszawa 2006.

Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2006 roku. Wyniki z regionu FADN 785 Pomorze i Mazury opracowanie ZRR IERiGŻ, Warszawa 2007.

DIRECTIONS OF VARIATIONS IN HOUSEHOLDS IN ZACHODNIOPOMORSKIE PROVINCE IN YEARS 2004–2006

Abstract

Elaboration describes statistical analysis of variations in family households in years 2004–2006. Economic value, production value, costs, farm income, credits and investments were analyzed. Gauges like arithmetical average, interval of trust, variation factor and chain index for dynamics research were applied. All researched values showed growth of average quality and a very high changeability (between 170–500%). This indicates a very high variation between examined households.

Tomasz Kondraszuk

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Wydział Nauk Ekonomicznych SGGW

Rolniczy kalendarz rachunkowy (RKR) jako narzędzie ewidencji, planowania i kontroli w gospodarstwie wiejskim

Wstęp

Nowocześni rolnicy starają się uprawiać/hodować właściwe rośliny i zwierzęta w sposób najbardziej racjonalny. Rolnictwo nie jest już dla nich jedynie sposobem życia, ale biznesem, w którym mogą osiągnąć dobry dochód, jeżeli wykorzystają wszystkie możliwości oferowane przez ich otoczenie ekonomiczne i przyrodnicze. Gospodarstwo rolnicze powinniśmy traktować jako potencjalne przedsiębiorstwo osoby fizycznej, a rolnika jako przedsiębiorcę. Gwałtownie wzrasta ilość informacji, jaką rolnicy mogą i powinni wykorzystywać w swoich decyzjach w zarządzaniu [4]. Problemom ewidencji, planowania i kontroli poświęcone wiele miejsca w publikacjach i opracowaniach naukowych (Ziętara 1989, Kondraszuk 1996, Kondraszuk 2005B, Kondraszuk 2006).

Działalność gospodarstw rolniczych, podobnie jak innych przedsiębiorstw, nierozzerwalnie związana jest z funkcjonowaniem rynku. Partnerzy rynkowi (interesariusze) chcą znać aktualną sytuację poszczególnych jednostek gospodarczych i ich możliwości dalszego rozwoju. Dla dokonania oceny działalności gospodarstwa rolniczego i jego kondycji finansowej konieczne jest posiadanie odpowiednich informacji źródłowych. Od jakości tych danych zależy adekwatność analizy działalności jednostki gospodarczej, a także trafność podejmowanych decyzji w skali mikro- i makroekonomicznej.

Systemem informacyjnym, który pozwala na analizę i ocenę dokonań gospodarstwa jest rachunkowość. Skupiała ona wiele uwagi ekonomistów rolnych zajmujących się rachunkiem ekonomicznym. Dla potrzeb wspomagania procesu zarządzania gospodarstwem, rachunkowość i rachunek ekonomiczny bardzo często rozpatrywane są łącznie. Moszczeński (1930) stwierdził, że “W języku ekonomiki rolniczej badania rachunkowe nazywamy krótko rachunkowością”. Taka definicja rachunkowości jest bardzo uniwersalna i pozwalała na nieograniczone możliwości rozszerzania jej zakresu dla potrzeb zarządzania.

W działalności gospodarczej system informacyjny powinien być zorientowany na użytkownika. W rolnictwie budowa systemów informacyjnych stwarza wiele problemów i wymaga poznania specyfiki funkcjonowania oraz zarządzania działalnością rolniczą. W najprostszych warunkach rolnikowi wystarczyłby notatnik jako środek rejestracji najważniejszych zdarzeń gospodarczych. W bardziej złożonych warunkach należałoby dysponować skoroszytami, ewentualnie kartotekami, a w końcu należałoby zorganizować system informacyjny (informatyczny), wyposażając gospodarstwo w komputer z wyspecjalizowanym oprogramowaniem (Kondraszuk 2003).

W rolnictwie duże znaczenie odgrywiają wielkości ilościowe, a więc wyrażone w jednostkach naturalnych. Rolę informacji ilościowych trudno przecenić. Rolnik chcąc efektywnie gospodarować musi patrzeć na swoją działalność poprzez pryzmat żywych organizmów roślinnych oraz zwierzęcych i charakterystyk zachodzących procesów fizjologicznych i biologicznych. To one stanowią podstawę jego działalności i decydują o osiągniętych przez gospodarstwo rezultatach. Stwarzanie organizmom właściwych warunków rozwoju do osiągnięcia zakładanych wydajności jest nadrzędnym zadaniem rolnika. Musi on wnikać w najważniejsze wielkości ilościowe pozwalające na sterowanie tymi procesami. Uprawa, nawożenie, ochrona i pielęgnowanie roślin, żywienie i chów zwierząt stawiają przed rolnikiem wysokie wymagania. Procesy te przez naukę nie są do końca rozpoznane, tak aby rolnik z całą pewnością mógł wiedzieć, co należy w danej chwili robić i jakich rezultatów może się spodziewać. Dlatego w dalszym ciągu gospodarowanie w rolnictwie wymaga łączenia wiedzy fachowej z doświadczeniem.

Trudno oprzeć się stwierdzeniu, że istnieje duża luka pomiędzy możliwościami systemów informacyjnych a zdolnością ich skutecznego i efektywnego wykorzystania w prowadzeniu działalności gospodarczej (Kondraszuk 2000). Wpływ na to mają czynniki behawioralne i organizacyjne. Często także metody, jakie muszą stosować rolnicy i doradcy do wykorzystania tych informacji, są bardziej skomplikowane niż jest to konieczne. Poświęca się zbyt mało uwagi na dostosowanie metod gromadzenia i wykorzystania informacji do sposobów, jakie rolnicy byliby skłonni zaakceptować. W poszukiwaniu stosowanych przez rolników sposobów ewidencji i planowania czasopismo „top-agrar” w 2005 roku zorganizowało wśród swoich czytelników konkurs na system ewidencji księgowej w gospodarstwie. Autor był głównym „jurorem” i oceniał nadesłane propozycje. Okazało się, że bardzo często uczestnicy konkursu zapisywali najważniejsze zdarzenia gospodarcze w ogólnie dostępnych kalendarzach.

W referacie przedstawiono propozycję ewidencji i przetwarzania informacji w rolniczym kalendarzu rachunkowym (RKR). Kalendarz w intencji autorów ma być pomocniczym urządzeniem pozwalającym na organizację ewidencji róż-

nych informacji o gospodarstwie i jego otoczeniu. Ta forma gromadzenia wiedzy o gospodarstwie została pozytywnie oceniona i zaakceptowana przez rolników (Bet i inni 1998, Palasik 2000A, Palasik 2000B). W szczególności podkreślano jego funkcjonalność. Pierwsza wersja RKR została przedstawiona w opracowaniu (Kondraszuk 2005A). Obecna wersja oprócz ewidencji zawiera elementy planowania kwartalnego, umożliwiając w ten sposób integrację obu systemów i okresową kontrolę odchyłeń wielkości planowanych z faktycznie zrealizowanymi. Jednak ostateczny zakres gromadzonych danych rolnik określa sam. Daje to możliwość uczenia się i doskonalenia nabytej wiedzy w sposób zindywidualizowany, dostosowany do zakresu potrzebnych rolnikowi informacji. W kolejnych latach, jeżeli zaistnieje taka potrzeba, istnieje możliwość uszczegóławiania zakresu zbieranych danych i rozbudowywania kalendarza o nowe zestawienia. O tym jednak zadecyduje sam rolnik.

Przesłanki budowy systemu ewidencji, planowania i kontroli w gospodarstwie wiejskim

Indywidualne gospodarstwo rolnicze stanowi szczególnie złożony system. Oprócz organicznego charakteru wynikającego ze złożoności produkcyjno-organizacyjnej, ważnym wyróżnikiem jest rodzinny charakter prowadzonej działalności i realizowana ideologia paternalizmu. Towarzyszyć jej powinna idea przedsiębiorczości i rzadziej ideologia menedżeryzmu, która dominuje w przedsiębiorstwach z najemną siłą roboczą. Przedsiębiorczość przejawia się w kreatywności i innowacyjności i w każdej działalności gospodarczej odgrywa dużą rolę. Rola paternalizmu polega na kultywowaniu szczególnych wartości rodzinnych i stawiania spraw rozwoju rodziny na pierwszym miejscu¹. Jednak trudno nie zauważyć dostosowań w drugą stronę i podporządkowania zachowań członków rodziny rolniczej potrzebom gospodarstwa. Z punktu widzenia ekonomiki i organizacji przedsiębiorstwa, gospodarstwo rolnicze i gospodarstwo domowe tworzą gospodarstwo wiejskie (Kondraszuk 2006)².

Wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich obejmuje w ramach działalności gospodarstwa szeroko pojętą wytwórczość wiejską zawierającą oprócz rolnictwa (uprawy roślin, ogrodnictwa, chowu i hodowli zwierząt gospodarskich itd.) również działalność rękodzielniczą wykonywaną przez członków rodziny, przetwórstwo produktów rolnych, szeroko rozumiane usługi na rzecz środo-

¹Potwierdzają to badania hierarchii celów realizowanych przez rolników indywidualnych.

²Zauważmy, że nazwa Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) zawiera również właśnie takie określenie w stosunku do gospodarstwa.

wiska naturalnego, usługi agroturystyczne związane z terenami wiejskimi itd. To właśnie tak rozumiane gospodarstwo wiejskie posiada znane cechy charakterystyczne:

- głębokie poczucie własności, silna motywacja do pracy ponad normę,
- trwałość i jednolitość kierownictwa gospodarstwa, godzącego na bieżąco sprzeczne interesy indywidualne członków rodziny i zakładu pracy (gospodarstwa rolniczego),
- nastawienie na realizację celów długofalowych i gotowość poświęcenia dla przyszłego pokolenia,
- szybka komunikacja dzięki stałemu i bliskiemu wzajemnemu oddziaływaniu członków rodziny rolniczej,
- łączenie funkcji kierowniczych i wykonawczych,
- zdolność do elastycznego dopasowywania się do zmieniającego się otoczenia przy uwzględnieniu zarządzania finansami.

Podstawą realizacji zarówno celów indywidualnych członków rodzin rolniczych, jak i społecznych związanych z rozwojem terenów wiejskich, jest oszczędnie gospodarujące i nastawione na racjonalny dochód gospodarstwo wiejskie, dbające jednocześnie o otoczenie ze szczególnym uwzględnieniem zasobów środowiska naturalnego.

System ewidencji, planowania i kontroli powinien umożliwiać rolnikom realizację ich celów poprzez dostarczanie aktualnych danych do podejmowania decyzji i obejmować całość prowadzonej przez rolnika działalności. Jest to ważne z punktu widzenia stosowanego rachunku ekonomicznego i modeli decyzyjnych (Kondraszuk 2004A). Powinny one w większym zakresie uwzględniać w strategii rozwoju gospodarstwa wiejskiego działalność związane z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Wytwarzane sprawozdania oprócz bilansu, rachunku zysków i strat, przepływów środków pieniężnych i zmian w kapitale własnym zawierają wiele informacji dodatkowych oraz materiałów objaśniających z danego gospodarstwa.

Koniecznym warunkiem traktowania tak przygotowanej sprawozdawczości jako głównego i wiarygodnego źródła informacji finansowej o gospodarstwach rolniczych jest jej zgodność z podstawowymi założeniami (zasadami, koncepcjami) rachunkowości. Do najważniejszych należą zasada memoriału (accrual basis assumption) i zasada kontynuacji działania (going concern).

Zasada memoriału oznacza, że sprawozdania finansowe informują użytkowników nie tylko o dokonanych transakcjach pociągających za sobą wypłatę lub otrzymanie środków pieniężnych, lecz także o zobowiązaniach w zakresie przyszłych płatności gotówkowych i o zasobach, z których wpłynie gotówka w przyszłości. Dlatego też, dostarczany przez ten rodzaj sprawozdań zasób informacji o dokonanych transakcjach i innych zdarzeniach jest najbardziej przydat-

ny użytkownikom przy podejmowaniu decyzji gospodarczych. W RKR zasada ta wypełniona jest poprzez ewidencję wpat i wypłat, a następnie weryfikację na koniec okresu obrachunkowego bieżącej ewidencji wpat i wypłat o pozycje bilansu majątkowego, pozwalające na obliczenie wartości przychodów i kosztów ich uzyskania. Należy zauważyć, że spełnienie zasady memoriału na etapie sprawozdawczości jest również możliwe przy stosowaniu zasady kasowej na etapie ewidencji, tak jak to było w pierwotnej wersji Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych (Goraj i inni 1996, Grontkowska i inni 2000).

Zasada kontynuacji działania oznacza, że sprawozdania przygotowuje się przy założeniu domniemanego dalszego prowadzenia przez jednostkę gospodarczą działalności w dającej się przewidzieć przyszłości w takim samym (lub podobnym) zakresie. Realizacji tej zasady w RKR służą plany kwartalne weryfikujące wykonalność finansową zamiarów rolnika i jego rodziny. Ta zasada wykracza poza ścisłe ramy ewidencji księgowej i każe nam interpretować to, co było (sprawozdawczość „ex post”) w świetle tego, co może być („ex ante”). Stąd olbrzymia wartość wynikająca z integracji systemu ewidencji i planowania oraz możliwości analiz powstających odchyień wartości planowanych i zrealizowanych (Kondraszuk 2000B).

Zakres i zadania rolniczego kalendarza rachunkowego

Nasze gospodarstwa w dziedzinie prowadzenia ewidencji gospodarczej są zdecydowanie mniej zaawansowane od gospodarstw Unii Europejskiej. Poszukiwania autora rozwiązań, które mogłyby być zastosowane w praktyce zaowocowały opracowaniem idei rolniczego kalendarza rachunkowego.

Główne cele, które powinny być realizowane przez RKR to:

- podwyższenie wiedzy ekonomicznej rolników,
- dostarczenie informacji dla podejmowania racjonalnych decyzji,
- wytwarzanie sprawozdawczości z prowadzonej działalności dla partnerów rynkowych.

Ogólne warunki jakie z założenia ma spełniać RKR, to powinien być:

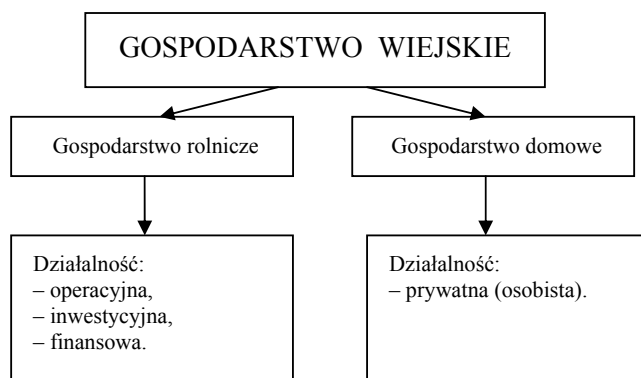
- tani i prosty w eksploatacji,
- dostarczający na bieżąco informacji o sytuacji finansowej gospodarstwa,
- zgodny ze standardami sprawozdań finansowych, tak aby ich interpretacja była jednoznaczna i zrozumiała dla zainteresowanych użytkowników.

Pod kierunkiem autora prowadzone są w ramach Podyplomowych Studiów Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych i Przedsiębiorstw na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie badania dotyczące przydatności różnych

form ewidencji dla prowadzenia gospodarstw. W szczególności poddano weryfikacji podstawowe elementy kalendarza i prześledzono jego realizację na przykładzie wybranych gospodarstw. Nawiązano stałą współpracę z ODR w Bielicach, który wydaje kolejne edycje RKR (Praca zbiorowa pod redakcją T. Kondraszuka 2007).

Kolejnym krokiem w kierunku rozbudowania systemu informacji w gospodarstwie była integracja prowadzonej ewidencji w formie kalendarza z systemem planowania. Podstawowym dokumentem z zakresu planowania jest plan przepływów środków pieniężnych w okresie kwartalnym. Pozwala to na uzyskanie sprzężenia zwrotnego w systemie planowania i kontroli. Wdrożenie takiego systemu umożliwi wykrywanie wcześniejszych zagrożeń wykonalności finansowej podejmowanych działań i podejmowanie właściwych działań korygujących. Jest to bardzo ważny element prawidłowego zarządzania w warunkach dążenia gospodarstw do trwałego i zrównoważonego rozwoju.

Podstawą ewidencji są codzienne zapisy o obrotach środków pieniężnych gospodarstwa wiejskiego w ramach prowadzonych działalności. Na rysunku 1 przedstawiono zakres prowadzonej ewidencji w gospodarstwie wiejskim.

Rysunek 1

Zakres ewidencji w gospodarstwie wiejskim na potrzeby RKR

Stan środków pieniężnych powinien być okresowo weryfikowany, aby umożliwić kontrolę prawidłowości i kompletności zapisów. Polega to na sprawdzeniu rzeczywistego stanu środków pieniężnych znajdujących się w kasie i na rachunku oraz porównaniu ze stanami wynikającymi z zapisów. W kalendarzu takim okresem jest tydzień. W tabeli 1 przedstawiono kolejne dni tygodnia (od poniedziałku do soboty) z prowadzonego kalendarza w gospodarstwie. Strona ta służy rolnikowi do zapisywania wszystkich informacji związanych z działalnością gospodarstwa i rodziny rolnika. Zwykle w kalendarzu umieszcza się to, czego oczekujemy. Plan naszych działań może mieć różną formę. Jeżeli to robi-

kwartalne były podstawą analizy zgodności wykonania z biznesplanem przez banki udzielające rolnikom kredytów z linii „młody rolnik”. Okres kwartału jest również odpowiedni do planowania wielkości spodziewanych wpłat i wypłat. Na bazie naszego doświadczenia i wiedzy staramy się ustalić czego możemy się spodziewać w okresie najbliższych trzech miesięcy. Ewidencja z kolei daje nam możliwości śledzenia jak nasze oczekiwania rozmiągają się z tym co rzeczywiście realizujemy. Najważniejsze w tym jest to, aby powstające odchylenia pozwoliły nam na weryfikację naszych wcześniejszych założeń i wyciągnięcie wniosków na przyszłość.

Kolejnym etapem w przetwarzaniu danych z RKR jest zamknięcie roczne i sporządzenie sprawozdań finansowych. W tym przypadku konieczne jest skorystanie z informacji, które zawarte są na kolejnych stronach kalendarza. Ze względu na ograniczoność referatu nie uda się ich przedstawić, a jedynie wymienić. Będą to informacje dotyczące spożycia i darowizn, otrzymanych zaliczek i przedpłat, należności i zobowiązań, zapasów inwentarza żywego, produkcji roślinnej w toku i produktów potencjalnie towarowych oraz zapasów środków produkcji. Dodatkowo należy obliczyć koszty amortyzacji aktywów trwałych. Oblicza się ją albo według wartości początkowej i stawek amortyzacyjnych, albo według wartości bieżącej (netto) i zakładanego okresu użytkowania danego środka. Poszczególne składniki aktywów i pasywów należy spisać na początek i koniec roku obrachunkowego (kalendarzowego) i stanowić one będą odpowiednio bilans otwarcia i bilans zamknięcia dla gospodarstwa. Jak wykazało doświadczenie z wdrożeń kalendarza sporządzanie takiej inwentaryzacji nie sprawia problemu, chociaż gdy rolnik robi to pierwszy raz, to mogą pojawić się wątpliwości przy wycenie poszczególnych składników majątku. Zasady sporządzania bilansu majątkowego są również wyjaśnione na stronach opisowych kalendarza. Każda tabela poprzedzona jest krótkim komentarzem, który ma umożliwić rolnikowi samodzielne jej wypełnienie. Jednak doradca może zaoszczędzić czas rolnika, pomagając mu w zrozumieniu poszczególnych obliczeń.

Zebrane wpłaty z działalności produkcyjnej (operacyjnej) weryfikujemy o stan poszczególnych pozycji zawartych w tabeli na początek i koniec roku. Dodajemy jeszcze to, co zostało spożyte (dom) i dodajemy ewentualne darowizny przekazane nieodpłatnie na zewnątrz. Darowizny te musimy wycenić według cen możliwych do uzyskania na rynku (wartość godziwa). Bardzo podobnie obliczane będą koszty gospodarstwa, tzn. poprzez weryfikację wypłat związanych z działalnością produkcyjną (operacyjną) gospodarstwa. Mając te kategorie można obliczyć dochód rolniczy brutto i netto, a także po korekcie o przychody spoza gospodarstwa, dochód osobisty i zmiany w kapitale własnym. Uzyskujemy w ten sposób pełne zamknięcie roku obrachunkowego dla gospodarstwa wiejskiego jako całości (Kondraszuk 2006).

Jeżeli rolnik zainteresowany jest bardziej szczegółowymi zestawieniami przychodów i kosztów ma do dyspozycji w kalendarzu kartę rośliny-pola na której znajdują się dane dotyczące na przykład nawożenia roślin, zwalczania chwastów i szkodników oraz zasobności poszczególnych pól. W produkcji zwierzęcej rolnik może prowadzić ewidencję na podstawie karty lochy, karty krowy itd. Karty pól lub karty zwierząt zawsze powinny być prowadzone chronologicznie. W przypadku kalendarza prowadzonego przez okres dłuższy możliwe jest kontynuowanie zapisów na karcie pola w roku następnym. Skoroszyt pozwala na przełożenie kart ewidencyjnych z roku poprzedniego do bieżącego. Podobnie jest ze wszystkimi istotnymi informacjami z lat poprzednich. Mogą one być zachowane i wykorzystane do sporządzania analiz wieloletnich.

Podsumowanie

Opracowując założenia dla systemu ewidencji, planowania i kontroli w gospodarstwie wiejskim należy brać pod uwagę występujące uwarunkowania i praktyczne możliwości rejestracji danych pierwotnych w gospodarstwie wiejskim. Często zapisy te prowadzone są przez żonę rolnika lub ich dzieci. Muszą więc być zastosowane najprostsze rozwiązania. Ciekawe jest, że wielu rolników, o ile ma problemy z rachunkiem wyników i ustalaniem kategorii zysku, to znakomicie posługuje się w podejmowaniu decyzji przepływami środków pieniężnych i trafnie ocenia płynność przedsiębiorstwa. Dlatego wybór metody kasowej jest jak najbardziej właściwy. Dokładnie odwrotnie jest z księgowymi, dla których obliczanie wyniku finansowego nie nastęrcza większych problemów, natomiast mają problemy ze zrozumieniem przepływów środków pieniężnych.

Rolniczy kalendarz rachunkowy służy ewidencji i generowaniu zestawów informacji, które rolnik będzie mógł wykorzystać dla własnych potrzeb usprawnienia zarządzania gospodarstwem. Jeżeli tak się stanie, to będzie to olbrzymia szansa na stworzenie warunków do pozyskiwania właściwych i wiarygodnych danych na potrzeby kreowania polityki rolnej w skali całego kraju.

Literatura

BET G., JANIAK W., NOWAKOWSKI M., PIĄTKOWSKI S. (1998): Rolniczy Kalendarz Rachunkowy narzędziem upowszechniania rachunkowości. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych SGGW, Zarzeczewo.

- GORAJ L., KONDRASZUK T., MAŃKO S., SASS R., POKRZYWA T., WÓJCIK E. (1996): Dane źródłowe i wyniki zunifikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolniczych. Krajowe seminarium, Warszawa.
- GRONTKOWSKA A., TCHORZEWSKA E. (2000): Wybrane problemy związane z wdrażaniem ZSRGR (w opinii rolników). Materiały konferencji naukowej pt. „Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku”. SGGW, Warszawa.
- KONDRASZUK T. (1996): Planowanie finansowe, kalkulacje kompleksowe (budżetowanie), controlling. Materiały pomocnicze, MBA – Zarządzanie w Agrobiznesie, SGGW.
- KONDRASZUK T. (2000): Systemy informacyjne w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Monografia, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KONDRASZUK T. (2003): Problemy integracji rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwie rolniczym. Roczniki Naukowe SERiA Tom V Zeszyt 5. Warszawa-Poznań-Koszalin.
- KONDRASZUK T. (2004): Zintegrowane sfery rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwie rolniczym. Roczniki Naukowe SERiA Tom VI Zeszyt 5. Warszawa-Poznań-Puławy.
- KONDRASZUK T. (2004): Ewidencja pozaksięgowa w gospodarstwie rolniczym jako element systemu planowania i kontroli. Monografia. Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi (str. 354–360). Uniwersytet Szczeciński i AR w Szczecinie.
- KONDRASZUK T. (2005A): Rolniczy kalendarz rachunkowy jako element systemu zarządzania wiedzą w gospodarstwie indywidualnym. Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej. Warszawa SGGW.
- KONDRASZUK T. (2005B): System informacji ekonomicznej w procesie planowania, implementacji i kontroli w przedsiębiorstwie rolniczym. Roczniki Naukowe SERiA Tom VII Zeszyt 1. Warszawa-Poznań.
- KONDRASZUK T. (2006): Gospodarstwo wiejskie jako podstawa rachunku ekonomicznego – ujęcie metodyczne. Roczniki Naukowe SERiA Tom VIII Zeszyt 1. Warszawa-Poznań.
- MOSZCZEŃSKI St. (1930): Filozofia rachunkowości rolnej. „Rolnictwo” Wyd. Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych.
- PALASIK A. (2000A): Rolniczy kalendarz rachunkowy na przykładzie wybranego gospodarstwa. Praca dyplomowa. Podyplomowe Studia Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych, Warszawa.
- PALASIK A. (2000B): Kalendarz rachunkowy jako narzędzie wspomagania decyzji w gospodarstwie rolniczym. Wieś Mazowiecka nr 10, WODR w Warszawie.
- ZIĘTARA W. (1989): Plan roczny i koncepcja systemu kontroli jego realizacji w państwowym przedsiębiorstwie rolniczym. Rozprawy Naukowe i Monografie. Wydawnictwa SGGW-AR Warszawa.
- Praca zbiorowa pod kierunkiem Kondraszuk T. (2007): Rolniczy Kalendarz Rachunkowy. Wydawnictwa ODR Bielice.

AGRICULTURAL ACCOUNTING CALENDAR AS A TOOL OF BOOK-KEEPING, PLANNING AND CONTROLLING IN RURAL FARMS

Constructing book keeping, planning and controlling systems in rural farms is difficult due to their specific features. Apart from its organic nature, which results from the productional and organizational complexity of a farm, family joint effort to operate farm activities and paternalistic ideology put into practice are another, important features. In consequence, even though farms are treated as businesses, its operations have limitations resulting from them being run by families. In the article there was presented the rural farm definition understood as an economic unit comprising of – on the one side – agricultural farm (enterprise), and the other side – household property. The proposed system of documentation and information gathering for our farmers has to be simple and adjusted to capabilities of a farmer. Agricultural Calendar is the most natural evidence tool, used for documenting recent and planned operations. A proposal of evidencing and data processing in the Agricultural Accounting Calendar is presented in the paper. This form of gathering knowledge about a farm and its operations was positively evaluated and accepted by farmers. During the creation of the system an emphasis was put on the functionality of the system. The scope of data collected allows after integration with a planning system, to make a periodical control of variances between realized and planned values. It gives a possibility of learning and improving the existing farmers' knowledge.

Tomasz Rokicki

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Uwarunkowania rozwoju produkcji owczarskiej w Polsce

Wstęp

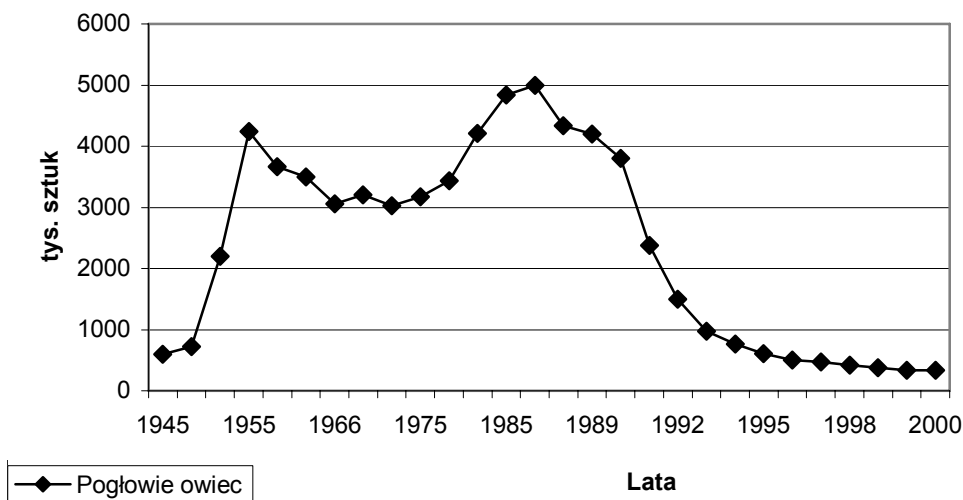
Produkcja owczarska w Polsce „przeżywała” chwile świetności w pierwszej połowie lat 80. Wówczas pogłowie owiec wynosiło około 5 mln sztuk. Po roku 1986 liczebność owiec sukcesywnie zmniejszała się [Poradnik... 2003, s. 7]. Przyczyną redukcji pogłowia owiec na przełomie lat 80. i 90. były przemiany gospodarcze, jakie dokonały się w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. W rezultacie zmianie uległy zasady gospodarowania i w konsekwencji ograniczona została opłacalność chowu owiec [Hodowla... 2003, s. 5]. Jedną z najważniejszych przyczyn było zmniejszenie zapotrzebowania przez przemysł włókienniczy na wełnę. Nadprodukcja tego surowca u głównych producentów spowodowała spadek ceny. Polska wełna nie miała szans w konkurencji z tańszym i lepszym jakościowo surowcem z krajów, które miały znacznie korzystniejsze warunki do jej produkcji [Niżnikowski 1994, s. 4]. Inflacja, wzrastające koszty środków do produkcji oraz brak płynności finansowej spowodowały likwidację wielu stad owiec. Dość spóźnioną odpowiedzią na taką sytuację było opracowanie programów mających na celu przestawienie produkcji owczarskiej na kierunek mięsny. W 1996 r. wprowadzono więc „Program rozwoju krajowego owczarstwa do roku 2010”. Założenia programu były ambitne i zakładały odbudowę pogłowia owiec w Polsce [Poradnik... 2005, s. 7–8]. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej zaczęto coraz większą uwagę przywiązywać do ras zachowawczych owiec, cennych ze względu na niektóre właściwości, takie jak m.in. odporność na zachorowania, plenność. Jednocześnie najbardziej opłacalny (wymuszony przez rynek) stał się kierunek mięsny użytkowania owiec. W Polsce brak jest jednak tradycji spożywania jagnięciny. W związku z tym większość produkcji jest kierowana na rynki zagraniczne (Włochy, Niemcy). Celem pracy jest określenie warunków, których spełnienie pozwoli rozwinąć produkcję owczarską w Polsce [Klepacki, Rokicki 2006b, s. 53–63].

Organizacja badań

W pracy przedstawiona została sytuacja produkcji owczarskiej w XX wieku i na początku XXI w. Do tego celu wykorzystano dane statystyki masowej GUS oraz materiały z Polskiego Związku Owczarskiego. Do objaśnienia tendencji i zależności w produkcji owczarskiej wykorzystano również literaturę przedmiotu. Na podstawie oceny produkcji owczarskiej w okresie kilkudziesięciu lat XX wieku i na początku XXI w., stosując wnioskowanie indukcyjno-dedukcyjne określono czynniki warunkujące rozwój produkcji owczarskiej w Polsce. Przybliżone zostały również przyszłe kierunki rozwoju polskiej produkcji owczarskiej.

Rozwój produkcji owczarskiej w Polsce w XX wieku

Na rysunku 1 przedstawiono zmiany w pogłowie owiec w latach 1945–2000. W wyniku działań wojennych i okupacji ziem polskich, w czasie II wojny światowej pogłowie owiec znacznie zmniejszyło się. Ocalało jedynie 600 tys. sztuk. Po wojnie przemysł włókienniczy potrzebował dużo surowca – wełny. Taka sytuacja sprzyjała szybkiej odbudowie pogłowia owiec. W tym czasie ceny wełny były gwarantowane przez państwo. W strukturze przychodów 70% pochodziło ze sprzedaży wełny, a 30% – żywca [Album 1986, s. 9], [Hodowla... 1998, s. 16].

Rysunek 1

Pogłowie owiec w Polsce w latach 1945–2000

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS z lat 1947–2000.

W 1955 r. pogłowie owiec liczyło już 4,2 mln sztuk owiec. Ówczesne uwarunkowania gospodarcze i polityczne preferowały kierunek mięsno-wełnisty. Najważniejszym celem było produkowanie wyrobów na własne zaopatrzenie, w tym wełny [Niżnikowski 1994, s. 7–8]. W 1966 r. utrzymywano już tylko 3 mln sztuk owiec. Przyczyną takiej sytuacji było zmniejszenie zainteresowania przemysłu wełną krajową oraz niskie ceny żywca na krajowym rynku, przy niewielkim eksporcie owiec. Od 1958 r. rozpoczął działalność Związek Hodowców Owiec, który zajmował się w pierwszych latach działalności szkoleniem specjalistów i doradców terenowych [Album.. 1986, s. 10].

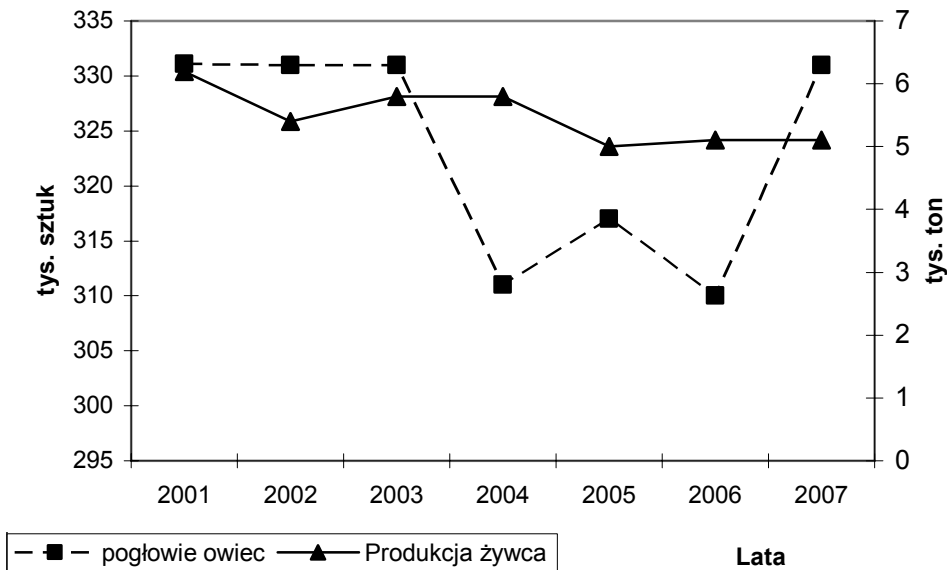
W drugiej połowie lat 70. poprawie uległy warunki skupu owiec, skór i mięsa. Dodatkowo ograniczone zostały środki płatnicze dla fabryk włókienniczych, więc wzrosło zainteresowanie wełną krajową. W wyniku tych działań pogłowie owiec rosło, tworzone były stada liczące po kilka tysięcy sztuk. Dobra koniunktura tworzyła podstawy do działań zmierzających w kierunku dalszego doskonalenia pogłowia owiec (poprawy plenności, wzrostu wydajności wełny, wprowadzania nowych ras mięsnych i plennych). Na początku lat 80. koniunktura na produkty owczarskie była wysoka. Dlatego też w latach 1980–1983 ceny wełny wzrosły o 35%, żywca o 70%, a skór owczych aż o 110%. Pogłowie w 1986 r. liczyło około 5 mln sztuk [Album... 1986, s. 11–13], [Hodowla... 1998, s. 17].

Po roku 1986 najpierw powoli, a po 1990 r. wręcz lawinowo pogłowie owiec zmniejszyło się. Spadło zapotrzebowanie na wełnę. Dodatkowo wzrósł import tańszej wełny z Australii. Również w zakresie mięsa jagnięcego i baraniego owczarstwo w Polsce natrafiło na silną barierę popytu. Wykryształowaniu wewnętrznego runku nie sprzyjał brak tradycji w spożywaniu jagnięciny [Poradnik... 2005, s. 151].

Wraz ze spadkiem pogłowia zmniejszyła się produkcja mięsa. Na początku lat 90. produkowano jeszcze 100 tys. ton, a w 2000 r. już zaledwie 6,5 tys. ton. Przyjęte w latach 90. programy, mające na celu zahamowanie spadku pogłowia owiec, nie wywołały zamierzonych efektów. Przyczyną niepowodzeń było z pewnością coroczne zmniejszanie środków budżetowych na Fundusz Postępu Biologicznego, z którego były wypłacane dotacje dla producentów owiec. [Berdychowska i in. 2004, s. 4–5]. Rozwój produkcji owczarskiej w XX w. następował więc wówczas, gdy koniunktura na produkty owczarskie była wysoka. Taka sytuacja miała miejsce na przełomie lat 70. i 80.

Stan produkcji owczarskiej na początku XXI wieku

Spadek pogłowia owiec trwał do 2001 r., gdy liczba owiec wyniosła 331 tys. sztuk, czyli zaledwie 6,8% stanu z 1986 r. W kolejnych latach liczba owiec utrzymywała się na poziomie 310–330 tys. sztuk (rys. 2), w tym 200 tys. szt.

Rysunek 2

Pogłowie owiec i produkcja żywca jagnięcego w Polsce w latach 2001–2007
 Źródło: Roczniki Statystyczne GUS z lat 2002–2008.

stanowiły maciorki jednoroczne i starsze. W momencie zahamowania spadku pogłowia owiec w 2001 r. nastąpiła stabilizacja produkcji żywca jagnięcego na poziomie około 5–6 tys. ton. W 2007 r. było to już 5,1 tys. ton.

W strukturze rasowej przeważały merynosy polskie i polskie owce nizinne, których udział wyniósł po 26%. Na podkreślenie zasługuje wzrastający z roku na rok udział owiec ras mięsnych w pogłowie [Poradnik... 2005, s. 159–160]. Produkcja owczarska nie została objęta płatnościami bezpośrednimi, jakie otrzymywali rolnicy z innych krajów UE. Płatności te jednak od 2008 r. zostały zlikwidowane. W Polsce, w tym czasie obowiązywały płatności krajowe z Funduszu Postępu Biologicznego. Od 2007 r. taka forma wsparcia jest już w zasadzie niemożliwa. W zamian wprowadzona została tzw. dopłata paszowa (zwana również zwierzęcą). Jest ona uzupełnieniem płatności podstawowej. Po spełnieniu określonych warunków rolnik mógł otrzymać w 2007 r. około 78 euro na 1 hektar [Rynek... 2007, s. 26–27].

Czynniki warunkujące rozwój produkcji owczarskiej

Rozwój produkcji owczarskiej w XX wieku był determinowany koniunkturą na wełnę. Powrót tego surowca „do łask”, w momencie wynalezienia włókien zastępujących właściwości wełny, jest mało możliwy. Rozwój produkcji owczar-

skiej na początku XXI w. powinien być związany ze wzrostem zainteresowania społeczeństwa mięsem jagnięcym.

Pod względem warunków środowiskowych najtaniej jest hodować owce w obszarach górskich. Ta działalność jest jednak prowadzona na terenie całego kraju. Na Podlasiu wykorzystuje się trwałe użytki zielone na glebach klasy V i VI. W Wielkopolsce, gdzie dominuje gospodarka polowa, owce doskonale wykorzystują pasze uboczne z produkcji, np. buraków cukrowych. Istnieje wiele systemów i technologii produkcji [Borys 2006, s. 15–17]. Czynniki środowiska dla rozwoju produkcji owczarskiej nie są więc ograniczające. Wśród najważniejszych czynników wpływających na opłacalność, a pośrednio na rozwój produkcji owczarskiej w Polsce można wyróżnić następujące [Klepacki, Rokicki 2006a, s. 53–56]:

- dotacja z budżetu krajowego lub inne formy wsparcia,
- cena za jagnięta,
- liczba jagniąt w miocie,
- liczba utrzymywanych owiec,
- częstotliwość wykotów,
- cena paszy,
- rasa owiec,
- zainteresowanie mięsem jagnięcym społeczeństwa.

Najważniejsze są czynniki ekonomiczne (krajowe wsparcie produkcji i ceny żywca jagnięcego). Są one niezależne od rolników, związane z polityką rządu oraz preferencjami społeczeństwa. Czynniki zależnymi są wskaźniki użytkowości rozplodowej i częstotliwość wykotów. W przypadku owiec wskaźniki rozrodu w Polsce są bardzo niskie. Średnio od jednej matki odchowuje się 1,1–1,3 jagnięcia [Hodowla... 2004, s. 18–24]. Wykoty z reguły występują raz w roku. W przypadku, gdy mięso jagnięce jest głównym produktem otrzymywanym od owcy, dużego znaczenia nabiera rasa hodowanych owiec. W odniesieniu do ras mięsnych jakość mięsa jest wyższa. Problemem jest niewątpliwie duże rozdrobnienie producentów i wytwarzanie niejednakowego (niestandardowego) surowca. Wydaje się jednak, że najważniejszym czynnikiem warunkującym rozwój produkcji owczarskiej w Polsce jest zainteresowanie mięsem jagnięcym społeczeństwa polskiego. Przy chłonnym rynku krajowym produkcja musiałaby wzrosnąć. Sprzedaż krajowa obarczona była mniejszymi kosztami, mniejszą liczbą pośredników. Cena otrzymywana przez rolników sprzedających jagnięta na rynek krajowy powinna też być wyższa [Rokicki 2006, s. 28–29].

Przyszłość produkcji owczarskiej w Polsce

Wielu autorów zajmujących się problematyką produkcji owczarskiej zwraca uwagę na promocję mięsa jagnięcego w Polsce. Na początku XX wieku ciągle niewielu Polaków wie o szczególnych, prozdrowotnych właściwościach mięsa jagnięcego. Szeroko przeprowadzona akcja promocyjna w środkach masowego przekazu jest konieczna. Tylko zmiana nastawienia konsumentów oraz różnego rodzaju formy wsparcia rządowego mogą skutecznie przyczynić się do rozwoju produkcji owczarskiej w Polsce. Wśród innych możliwości można wymienić tworzenie grup producenckich, przetwarzanie surowców i sprzedaż gotowych już wyrobów, czy też prowadzenie działalności agroturystycznej. Nie ulega jednak wątpliwości, że decydujący wpływ na przyszłość produkcji owczarskiej w Polsce będzie miała sytuacja ekonomiczna rolników, a ta jest warunkowana opłacalnością produkcji owczarskiej [Rokicki 2007, s. 155–164].

Wnioski

1. Produkcja owczarska „przeżywała” chwile świetności w pierwszej połowie lat 80. Rozkwit tej działalności rolniczej związany był z koniunkturą gospodarczą na produkty otrzymywane od owiec. W latach 1945–2007 pogłowie owiec wzrastało, gdy zwiększało się zapotrzebowanie na wełnę.
2. Zastąpienie wełny przez syntetyczne tkaniny miało największy wpływ na redukcję liczebności owiec na przełomie lat 80. i 90. Pod koniec XX wieku i na początku XXI w. dominującym kierunkiem stało się użytkowanie mięsne owiec.
3. Produkcja owczarska prowadzona jest na terytorium całego kraju. W każdym rejonie istnieją różne technologie produkcji. Można więc uznać, że czynniki środowiskowe nie mają dużego wpływu na rozwój produkcji owczarskiej.
4. Najważniejszy wpływ na rozwój produkcji owczarskiej mają uwarunkowania ekonomiczne, a więc odpowiednia cena za jagnięta i wsparcie krajowe hodowli owiec.
5. Do uwarunkowań uzależnionych od rolnika, mających mniejszy wpływ na rozwój produkcji owczarskiej, można zaliczyć wskaźniki użytkowości rozplodowej, liczbę jagniąt w miocie, częstotliwość wykotów i cenę paszy.
6. Zainteresowanie społeczeństwa polskiego mięsem jagnięcym poprzez promocję w środkach masowego przekazu pozwoli stworzyć rynek wewnętrzny i wyeliminować duże marże pośredników, występujące przy eksporcie do krajów UE. W rezultacie opłacalność produkcji owczarskiej wzrośnie, co powinno „przełożyć się” na wzrost pogłowia owiec.

Literatura

- Album. Owce w Polsce.* Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne, Warszawa 1986, s. 9–13.
- BERDYCHOWSKA G., NIEMCZYK J., SZKLARSKI L. T.: *Uwarunkowania i perspektywy rozwoju owczarstwa po akcesji do Unii Europejskiej, z uwzględnieniem stanu i sytuacji tego sektora na Mazowszu*, Biuletyn owczarski Polskiego Związku Owczarskiego, Warszawa 2004, s. 4–5.
- BORYS B.: *Unowocześnienie technologii produkcji owczarskiej jako czynnik wzrostu pogloba oraz rozwoju rynku produktów owczych [w:] Technologie produkcji owczarskiej.* Polskie Towarzystwo Zootechniczne, Warszawa 2006, s. 15–17.
- Hodowla i chów owiec.* pod red. Niżnikowski R. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003, s. 5.
- Hodowla owiec.* pod red. Wójcikowska-Soroczyńska M. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa 1998, s. 16–17.
- Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2004 roku*, Polski Związek Owczarski, Warszawa 2005, s. 18–24.
- KLEPACKI B., ROKICKI T.: *Determinanty rozwoju krajowej produkcji owczarskiej w opinii producentów [w:] Konsument i firma w dobie internetu.* Wydział Nauk Ekonomicznych UW-M, Olsztyn 2006 a, s. 53–56.
- KLEPACKI B., ROKICKI T.: *Prowadzenie efektywnych gospodarstw owczarskich po przystąpieniu Polski do UE [w:] Technologie produkcji owczarskiej.* Polskie Towarzystwo Zootechniczne, Warszawa 2006 b, s. 53–62.
- NIŻNIKOWSKI R.: *Chów owiec.* Państwowe Wydawnictwa Rolnicze i Leśne, Warszawa 1994, s. 4–8.
- Poradnik dla rolników – producentów jagniąt rzeźnych.* pod red. Niżnikowski R. Wydawca TWIGGER Conferences Ltd., Warszawa 2003, s. 7.
- Poradnik producenta jagniąt rzeźnych.* pod red. Niżnikowski R. Wydawca TWIGGER Conferences Ltd., Warszawa 2005, s. 7–8, 151–160.
- ROKICKI T.: *Kształtowanie się cen skupy i zbytu jagnięciny w Polsce*, Gospodarka Mięsna, Nr 9'06. Wydawnictwo Sigma Not, Warszawa 2006, s. 28–29.
- ROKICKI T.: *Oplacalność chowu i hodowli owiec w Polsce [w:] Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi*, pod red. naukową M. Bład i D. Klepackiej-Kołodziejskiej, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2007, s. 155–164.
- Rynek mięsa: stan i perspektywy*, Nr 33, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB, Agencja Rynku Rolnego, Warszawa 2007, s. 26–27.

THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF SHEEP PRODUCTION IN POLAND

Abstract

In the paper factors of sheep production development in Poland was presented. In 1986 year were around 5 million sheep. Price of wool and lamb meat grew. Economic situation on sheep producer were very good. Crisis has caused decrease price and demand of wool in Poland. Sheep population has decreased in 2001 year to 331 thousands. Sheep production development in XXI century is depended from economic factors (price of sheep meat and government support). Other factors (reproduction indices, number of lamb born, producer's group, sheep breed) have minor impact. Sheep meat promotion in Poland can cause growth economic results and sheep population.

Sylwia Dzedzic

Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności
Politechnika Rzeszowska

Spoleczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych

Wstęp

Współczesne przedsiębiorstwa, również reprezentujące sektor bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych, aby prawidłowo funkcjonować w burzliwym otoczeniu, zmuszone są ciągle je analizować.

Analiza strategiczna sprowadza się do badania i identyfikowania obecnych i przyszłych zmian oraz ich tendencji w otoczeniu firmy i jej własnym potencjale w celu określenia możliwości jej rozwoju oraz przyszłej pozycji konkurencyjnej [Penc-Pietrzak 2003, s. 2].

Wszelkie źródła sukcesu przedsiębiorstwa, zdaniem J. Penca [2000, s. 217], tkwią w jego otoczeniu. Bez względu na to, czy zgodzimy się z tym stwierdzeniem, prawdą jest, że zgodnie ze słowami tego autora, z otoczenia czerpie ono surowce, dochody, kapitały, zysk. Wynika z tego, że głównie otoczenie powinno wyznaczać kierunek myślenia strategicznego. Dobra strategia przede wszystkim powinna koncentrować się nie na problemach przedsiębiorstwa, ale na jego otoczeniu [Penc 2000, s. 217].

Jak zauważa H. Runowski [2004, s. 145–165], przedsiębiorstwa rolnicze zawsze znajdują się pod bardzo dużą presją ze strony otoczenia. Proces koncentracji przedsiębiorstw w otoczeniu rolnictwa jest znacznie bardziej zaawansowany, niż w samym rolnictwie. Tym samym, podstawowym źródłem osiągania przez przedsiębiorstwa rolne sukcesu gospodarczo-ekonomicznego jest dostosowywanie się do warunków i wymogów otoczenia. Wybór i rodzaj koniecznych procesów dostosowawczych zależy nie tylko od zmian w otoczeniu bliższym, ale również od zmian otoczenia dalszego. H. Runowski [2004, s. 145–165] stwierdza, że w literaturze przedmiotu dotyczącej gospodarki żywnościowej najczęściej można się spotkać z analizą wzajemnych relacji pomiędzy otoczeniem bliższym (np. konkurenci, odbiorcy, dostawcy) a przedsiębiorstwem, natomiast mniejszą uwagę poświęca się analizie otoczenia dalszego i charakterystyce poszczególnych jego wymiarów [Runowski, 2004, s. 145–165].

Takie postępowanie można tłumaczyć tym, że znacznie prościej jest wykonać analizę otoczenia bliższego, które można łatwiej obserwować, ze względu na bliskość występowania podmiotów, ich niejednokrotnie bardziej odczuwalny wpływ, a także pewną możliwość oddziaływania na czynniki tego otoczenia.

Jak zauważają G. Gierszewska i M. Romanowska, otoczenie tworzy niejednakowe warunki działania, zależne nie tylko od regionu czy branży, ale również od wielkości przedsiębiorstw, ich formy własności i wielu innych czynników [Gierszewska, Romanowska 1999, s. 35]. Makrootoczenie ma niezwykle silny wpływ na przedsiębiorstwa, tworzy dla nich zestaw szans i zagrożeń rozwojowych. To, co dla jednych jest zagrożeniem, dla innych może się okazać szansą [Romanowska 2004, s. 50]. Dlatego też, istnieje konieczność opracowania analizy makrootoczenia dla potrzeb każdego przedsiębiorstwa indywidualnie, a więc również dla przedsiębiorstwa zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych.

W analizie strategicznej otoczenia dalszego posłużono się metodą PEST. Ze względu na ograniczenia redakcyjne autorka zaprezentuje w artykule tylko społeczno-kulturowy wymiar analizy otoczenia dalszego dla przedsiębiorstwa zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych.

Metodyczne wskazania zastosowanej metody w analizie otoczenia dalszego

Posłużono się uznaną metodą analizy strategicznej, dokonując wyboru pod kątem jej przydatności w analizie badanego sektora.

Wykonana przez autorkę analiza strategiczna, zgodnie z zaleceniami A. Kalety [2000, s. 57], została sprowadzona do prognozowania kolejnych zjawisk w otoczeniu dalszym przedsiębiorstwa rolnego zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych, a dopiero w dalszej kolejności określano ich znaczenie strategiczne dla przedsiębiorstwa. Jak zauważa A. Kaleta, jest to podejście bardziej twórcze niż jakiegokolwiek próby wyliczenia z góry szans i zagrożeń rozwoju [Kaleta 2000, s. 57].

Analizę PEST przeprowadzono, posługując się metodą ekspercką. W metodzie eksperckiej szczególnie istotne dla osiągnięcia sukcesu w prowadzonych badaniach są: dobór ekspertów oraz ocena ich kompetencji [Kisielnicki 2005, s. 232]. Dobór ekspertów przebiegał na podstawie następujących kryteriów: wykształcenia ekonomiczno-rolnicze oraz prowadzonych przynajmniej kilkuletnich badań naukowych w zakresie szeroko rozumianych problemów organizacji i zarządzania przedsiębiorstwami sektora rolno-żywnościowego. Eksperti ci,

wcześniej, wielokrotnie w swoich badaniach wykorzystywali metodę PEST oraz metodę scenariuszy stanów otoczenia. Ostatecznie w badaniach wzięło udział 7 ekspertów, którzy – spełniając powyższe kryteria – przystąpili do pracy eksperta, polegającej m.in. na wyłonieniu i przeanalizowaniu czynników z czterech głównych segmentów otoczenia dalszego, tj. czynników polityczno-prawnych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych i techniczno-technologicznych (posługując się w tym celu metodą PEST), oraz określeniu zachodzących między nimi zależności, pod kątem ich potencjalnej siły i rodzaju wpływu, biorąc pod uwagę producentów rolnych działających w sektorze bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych.

Generowanie propozycji odbywało się przy użyciu tradycyjnej metody burzy mózgów. Po zakończeniu etapu pierwszego, związanego z podawaniem przez ekspertów własnych propozycji, przystąpiono do etapu kolejnego (który odbył się w następnym dniu), sprowadzającego się do konieczności przedyskutowania zaprezentowanych rozwiązań. Burzliwa dyskusja zakończyła się wyborem najbardziej logicznego wariantu, pozwalając tym samym na wypracowanie wspólnej, autorskiej listy 15 najistotniejszych trendów, zjawisk społeczno-kulturowych. Kolejnym zadaniem autorki pracy było opisanie ich w niewielkim skrócie (ale istotnym dla potrzeb logicznego wnioskowania o trafności wybranych do dalszej analizy strategicznej trendów), a także określenie ich wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstwa rolnego zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych w województwie podkarpackim.

Analiza wymiaru społeczno-kulturowego

Otoczenie społeczno-kulturowe ulega ciągłym, choć aktualnie bardzo przyspieszonym zmianom, związanym między innymi z zachodzącymi równocześnie procesami globalizacji i regionalizacji.

Wzrost zamożności polskiego społeczeństwa

Podstawowe tendencje i prawidłowości rozwoju konsumpcji, w długim okresie wskazują na poprawę poziomu życia społeczeństwa w miarę postępu i rozwoju gospodarczego danego kraju. Wskaźniki makroekonomiczne Polski (np. tempo wzrostu PKB, produkcji, poziom inflacji), także niektóre wskaźniki mikroekonomiczne (np. poziom i tempo wzrostu dochodów realnych, wzrost udziału wydatków na artykuły żywnościowe i usługi w wydatkach ogółem), świadczyć powinny o poprawie poziomu i jakości życia Polaków [Małysa-Kaletka 2000, s. 294–301]. Wzrost zamożności powinien oznaczać także zwiększone możliwości zakupu wybitnej jakości, a więc drogich produktów tradycyjnych

Tabela 1

Analiza PEST dla przedsiębiorstwa rolnego zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych – wymiar społeczno-kulturowy

Czynniki społeczno-kulturowe
<ul style="list-style-type: none"> • Zmiana struktury populacji • Powrót do korzeni, migracje na wieś (wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi jako miejscem zamieszkania i spędzania wolnego czasu) • Niskie wykształcenie mieszkańców wsi, z tendencją do poprawy • Wzrost zamożności polskiego społeczeństwa • Wzrost zainteresowania zdrowym stylem życia • Wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa polskiego (konsumentów i producentów rolnych) • Rosnące wymagania konsumentów co do znanego pochodzenia produktów i ich wysokiej jakości • Oczekiwany przez wielu klientów wysoki stopień przetworzenia produktu (brak czasu na przygotowywanie posiłków) • Zwiększająca się liczba użytkowników pojazdów (łatwość dojazdu do bezpośredniego sprzedawcy) • Prognozowany rozwój turystyki, w tym agroturystyki i ekoturystyki na obszarach wiejskich • Organizowanie targów branżowych i innych imprez promujących żywność • Słabe zainteresowanie bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych ze strony nauki rolniczej i ekonomicznej • Brak szkoleń w zakresie bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych dla rolników i nauczycieli, z tendencją do wzrostu zainteresowania organizacją takich szkoleń • Znaczne wymagania i oczekiwania konsumentów, głównie w zakresie przystępnej ceny • Wzrost oczekiwań konsumentów w zakresie zmiany metod produkcji, na korzyść ekstensywnych, przyjaznych środowisku i dobrostanowi zwierząt (szczególnie rolnictwo ekologiczne)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników metody eksperckiej.

i regionalnych (należy jednak dodać, że niektóre z nich nie są droższe od żywności konwencjonalnej, a nawet znacznie tańsze).

Wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa polskiego (konsumentów i producentów rolnych)

Dzięki odpowiedniej edukacji ekologicznej, a także z powodu wzrostu zagrożeń toksykologicznych ze strony przemysłu i rolnictwa, należy spodziewać się ciągłego wzrostu świadomości zdrowotnej i ekologicznej w polskich gospodarstwach domowych. Będzie się to wiązać z poszukiwaniem i nabywaniem dóbr naturalnych, bezpiecznych, sprzyjających zdrowiu człowieka, jak też z oszczędzaniem i racjonalnym użytkowaniem środowiska. W przyszłości na kierunki rozwoju spożycia w Polsce będą miały wpływ niewątpliwie także pro-

cesy demograficzne, w szczególności proces starzenia się społeczeństwa, spadek liczby zawieranych małżeństw i przyrostu naturalnego, wzrost udziału gospodarstw domowych jedno- i dwuosobowych itp. Generalnie czynniki te wpłyną z całą pewnością na zmiany w potrzebach, popycie konsumpcyjnym i preferencjach ludności, jak też przesądzą o możliwościach i rozmiarach konsumpcji polskich gospodarstw domowych w najbliższym okresie [Małysa-Kaleta 2000, s. 294–301]. Świadomość ekologiczna prowadzi jednoznacznie do poszukiwania żywności najwyższej jakości, potwierdzonej certyfikatem.

Rosnące wymagania konsumentów dotyczące znanego pochodzenia produktów i ich wysokiej jakości

Interesujący jest wzrost zachowań etnocentrycznych polskich konsumentów, dotyczących artykułów żywnościowych. Coraz częściej polscy konsumenci, dokonując zakupów, zwracają uwagę na pochodzenie produktu. Ważne jest, aby był to produkt polski, najlepiej oznaczony napisem „wyprodukowano w Polsce” [Bądek, cyt. za: Mikuta 2003, s. 122].

Zjawisko etnocentryzmu, będące elementem reklamy porównawczej, wyrażającej się w różnorodnych znakach graficznych na opakowaniach (np. Polska Dobra Żywność, Teraz Polska, Krajowy Produkt Przyszłością Polski, Dobre bo Polskie) może dobrze świadczyć o możliwościach konkurencyjnych polskich produktów rolno-żywnościowych [Pudelkiewicz 2003, s. 235].

Doradca brytyjskiego księcia Karola ds. rolnictwa, sir Julian Rose, apelował do polskich parlamentarzystów, przed którymi wystąpił z przemówieniem, o zdrowy rozsądek. Podkreślał, że żywność, jaką można kupić w supermarketach nie ma znanego pochodzenia, gdyż nikt nie jest w stanie określić, w której części świata została wyprodukowana. „Wszystko jest anonimowe i tak samo smakuje. Wieś obumarła” [Bové i Dufour 2002, s. 7]. Zachęcał do zwrócenia się w kierunku rolnictwa ekologicznego, systemu gospodarowania przyjaznemu środowisku naturalnemu i ludziom zamieszkującym polską wieś i tam gospodarującym.

Wymagania konsumentów odnośnie jakości produktów żywnościowych ulegają ciągłym zmianom. Jeszcze w latach 80., w krajach wysoko rozwiniętych, podstawowe kryteria rozstrzygające o jakości artykułów spożywczych stanowiły¹: wygląd zewnętrzny (wielkość, kolor, brak wad) i opakowanie. Obecnie, oprócz kryteriów handlowych, uwzględnia się również kryteria zdrowotne (wpływ produktów na stan zdrowia) i ekologiczne (wpływ produkcji na środowisko przyrodnicze). Konsumenci bowiem, w coraz większym stopniu są zainteresowani nabywaniem żywności najwyższej jakości, bezpiecznej dla zdrowia, bez środków konserwujących i pozostałości pestycydów, produkowanej meto-

¹Szerzej na temat jakości żywności: K. Szołtysek, *Zarys problematyki żywności ekologicznej*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 23–32.

dami nienaruszającymi równowagi środowiska przyrodniczego. Odpowiedź na zgłaszane ze strony konsumentów zapotrzebowanie stanowią m.in. produkty rolnictwa ekologicznego [Bołtromiuk 1999, s. 40–51]. Jednocześnie coraz lepiej sytuowani konsumenci poszukują towarów – w tym głównie żywności – które spełniają warunki bezpieczeństwa, są produkowane w sposób przyjazny dla środowiska oraz posiadają specyficzne walory smakowe, związane z miejscem pochodzenia lub tradycyjnym sposobem wytwarzania [Wilkin, Budzich-Szukała, Saloni 2005, s. 20].

Prognozowany rozwój turystyki, w tym agroturystyki i ekoturystyki na obszarach wiejskich

Z roku na rok przybywa w Polsce, także na Podkarpaciu, gospodarstw rolnych rozpoczynających działalność agroturystyczną lub ekoturystyczną. Jest to odpowiedź na wzrastające zapotrzebowanie na turystykę wiejską².

W Projekcie Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007–2013 w obszarze priorytetowym „Wsparcie Instytucjonalne” zamieszczono m.in. cel operacyjny „Tworzenie sprzyjających warunków dla zatrudnienia w przedsiębiorstwach turystycznych” a w nim działanie: „Tworzenie zielonych miejsc pracy poprzez rozwój ekoturystyki i agroturystyki”, dając tym samym podstawy do wspierania tych form działalności [Projekt Strategii Rozwoju Turystyki ..., 2005, s. 7].

Polskie obszary wiejskie posiadają korzystne warunki dla rozwoju agroturystyki. Dotyczy to zwłaszcza obszarów o niskim poziomie uprzemysłowienia, małym udziale zatrudnienia w zawodach pozarolniczych, posiadających korzystne warunki przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe. Liczba gospodarstw rolnych świadczących usługi agroturystyczne systematycznie się zwiększa. Nadal jednak gospodarstwa agroturystyczne stanowią mniej niż 1% ogółu gospodarstw rolnych w Rzeczypospolitej Polskiej. Dla większości gospodarstw rolnych rozwój działalności agroturystycznej stwarza miejscowej ludności wiejskiej dodatkowe możliwości zatrudnienia, wykorzystania istniejących zasobów mieszkaniowych, zagospodarowania bezpośrednio w gospodarstwie produkowanej żywności, przy jednoczesnym podnoszeniu poziomu kultury, infrastruktury otoczenia, ochrony zabytków i środowiska oraz walorów przyrodniczo-krajobrazowych. Agroturystyka przynosi znaczne dochody na tych obszarach, które potrafią wykorzystać atrakcyjność swojego położenia [Sektorowy Program Operacyjny ..., s. 53].

²Szerzej na ten temat patrz: A. Bott-Alama, *Uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej w województwie zachodniopomorskim*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 1–183; E. Pałka, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004, s. 1–135.

W województwie podkarpackim w 2005 roku liczba gospodarstw agroturystycznych wynosiła 604, które dysponowały 5464 miejscami noclegowymi³.

W projekcie Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007–2013, turystyka postrzegana jest jako szansa nie tylko dywersyfikacji działalności ekonomicznej, ale przede wszystkim podniesienia jakości życia na obszarach wiejskich [*Projekt Strategii Rozwoju Turystyki ...*, 2005, s. 7].

Organizowanie targów branżowych i innych imprez promujących żywność

W Polsce wiele różnorodnych instytucji, organizacji rządowych, samorządowych i pozarządowych, podmiotów gospodarczych, podejmuje problem promocji produktów rolno-żywnościowych. Istotą tych różnych działań promocyjnych jest duże ich rozproszenie, zarówno co do idei i treści, jak i instrumentów, środków oraz form [Pudełkiewicz 2003, s. 239].

Obserwacja różnorodnych inicjatyw promocyjnych (konkursy, wystawy, targi, konferencje, sympozja, kreowanie marek, znaków) narzuca od razu stwierdzenie, że są one nieskoordynowane, często mają charakter sporadyczny, okazjonalny. Efektywny i skuteczny system promocji i komunikacji marketingowej wymaga, aby wszystkie podejmowane w tym względzie działania miały charakter systemowy i zintegrowany wewnętrznie co do celów, treści, zakresu działania, środków i form. Ważną sprawą jest więc propozycja powołania Agencji Promocji Produktów Żywnościowych przy Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi, ze stałym budżetem promocyjnym. W Polsce wytwarza się bardzo dużo unikatowych produktów regionalnych, ale obecnie nie mają one dużej rynkowej siły przebicia. Ich promocję należałoby powiązać zarówno z promocją całego kraju, jak i jego poszczególnych regionów oraz z agroturystyką [Pudełkiewicz 2003, s. 239].

Zakończenie

Reasumując, przedstawione dane i spostrzeżenia sugerują, że w grupie czynników społeczno-kulturowych znajduje się wiele elementów sprzyjających rozwojowi w Polsce bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych, w tym szczególnie w południowo-wschodniej części kraju, gdzie obszary wiejskie województwa podkarpackiego charakteryzują się dużym rozdrobnieniem agrarnym i nadmiarem siły roboczej. Niewielki potencjał ekonomiczny, w połączeniu z niekorzystnymi w wielu rejonach województwa podkarpackiego warunkami glebowymi, powoduje, że większość gospodarstw produkuje przeważnie na własne potrzeby. Ale nawet one często dysponują nadwyżkami produkcji rolnej, któ-

³Dane pozyskane z Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego.

re chętnie zbywają poprzez sprzedaż bezpośrednią. Jedynie około 11% gospodarstw produkuje głównie na rynek [Regionalny Program Operacyjny..., s. 9].

Nadmiar siły roboczej, która – jak wynika ze statystyki – podnosi stopniowo swój poziom wykształcenia, stanowi dobry materiał na kandydatów do podejmowania nowej działalności gospodarczej, jaką jest sprzedaż bezpośrednia produktów rolniczych w woj. podkarpackim.

Migracja społeczeństwa polskiego na wieś, zmiana struktury populacji, rosnąca świadomość ekologiczna, nowy model konsumpcji oraz wiele innych elementów opisanych powyżej, wskazuje na spodziewany wzrost popytu ze strony klientów na produkty nabywane bezpośrednio u producenta rolnego.

Literatura

- BADEK A.: *Analiza nakładów czasu na przygotowywanie posiłków z wykorzystaniem mrożonych warzyw*, Praca magisterska SGGW, cyt. za: MIKUTA B., *Polski konsument żywności*, [w:] ADAMOWICZ M. [red.], *Marketing w strategiach rozwoju sektora rolno-spożywczego*, Wyd. SGGW, Warszawa 2003, s. 122.
- BOLTROMIUK A.: *Popyt na produkty rolnictwa ekologicznego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2–3 (271–272), Warszawa 1999, s. 40–51.
- BOTT-ALAMA A.: *Uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej w województwie zachodniopomorskim*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 1–183.
- BOVÉ J., DUFOUR F.: *Świat nie jest towarem*. Wyd. Andromeda, Gdańsk 2002, s. 7.
- GIERSZEWSKA G., ROMANOWSKA M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*. PWE, Warszawa 1999, s. 35.
- KALETA A.: *Strategia konkurencji w przemyśle*. AE, Wrocław 2000, s. 34–35, 57.
- KISIELNICKI J.: *Metody systemowe*. PWE, Warszawa 1986, Cyt. za: M. Moszkowicz [red.], *Zarządzanie strategiczne. Systemowa koncepcja biznesu*, PWE, Warszawa 2005, s. 232.
- MAŁYSA-KALETA A.: *Rola konsumpcji w kształtowaniu jakości życia Polaków*, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, Nr 901, Wrocław 2000, s. 294–301.
- PAŁKA E.: *Uwarunkowania i kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2004, s. 1–135.
- PENC J.: *Strategie zarządzania. Strategie dziedzinowe i ich realizacja. Zintegrowane zarządzanie strategiczne*. Agencja Wydawnicza „Placet”, Warszawa 1995, s. 217.
- PENC-PIETRZAK I.: *Analiza strategiczna w zarządzaniu firmą. Koncepcja i stosowanie*. C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 2.
- Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007–2013*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa czerwiec 2005, s. 7.

- PUDEŁKIEWICZ E.: *Koncepcja promocji produktów rolno-żywnościowych w układzie przestrzennym*, [w:] Adamowicz M. [red.], *Marketing w strategiach rozwoju sektora rolno-spożywczego*, Wyd. SGGW, Warszawa 2003.
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2004–2006* (dokument roboczy, wersja z dnia 30.12.2002), Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie, Departament Rozwoju Regionalnego, s. 9.
- ROMANOWSKA M.: *Planowanie strategiczne w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2004, s. 50.
- RUNOWSKI H.: *Kierunki rozwoju przedsiębiorstw rolniczych w Polsce*, *Postępy Nauk Rolniczych* nr 3/2004, s. 145–165.
- Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich, 2004–2006*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej, Warszawa, grudzień 2004.
- SZOŁTYSEK K.: *Zarys problematyki żywności ekologicznej*. Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 23–32.
- WILKIN J., BUDZICH-SZUKAŁA U., SALONI J.: *Wizja rozwoju polskiej wsi – elementy wspólne i różnicujące. Próba syntezy*, [w:] Wilkin J. [red.], *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.

SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT'S CONDITIONS OF DIRECT SALE OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Abstract

The contemporary enterprises which represent sector of agricultural products direct sales are forced to act properly within dynamic milieu to analyze it. The authors' strategic analysis was carried out to simulate further phenomenon in the external milieu of agricultural enterprise which is dealing with direct sales of agricultural products. There was also defined their strategic importance for enterprise. PEST analysis was conducted in the context of socio-cultural dimension by use of expert method. The detailed outcomes from analysis were presented in the article.

Sylwia Dziejczak, Leszek Woźniak

Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności
Politechnika Rzeszowska

Techniczno-technologiczne uwarunkowania rozwoju bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych

Wstęp

Trudno nie zgodzić się z opinią H. Runowskiego [2004], który po przeprowadzeniu analizy otoczenia dalszego stwierdził, że staje się ono coraz bardziej wymagające w odniesieniu do przedsiębiorstw rolniczych. Wynika to z szybkich zmian jakie zachodzą w otoczeniu. Jeżeli dodamy do tego zmiany o charakterze „szokowym” – pierwsza polegająca na przejściu od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej, druga wynikająca z wstąpienia Polski do Unii Europejskiej – z jakimi mamy do czynienia w Polsce, to okaże się, że przedsiębiorstwa rolnicze stają przed pilną potrzebą poszukiwania właściwych dróg dostosowań do zmieniających się warunków gospodarowania [Runowski 2004, s. 145–165].

Również takim wyzwaniom muszą poddać bezpośredni sprzedawcy, którzy ze względu na swoją specyfikę (m.in. niewielka skala produkcji) są jeszcze bardziej narażeni na oddziaływanie otoczenia, które, co należy podkreślić, dla przedsiębiorstw rolniczych staje się coraz bardziej wymagające.

Metodyczne przesłanki zastosowania metody PEST w analizie otoczenia dalszego

W celu ustalenia stanu obecnego, jak również prognozowania zachodzących w otoczeniu dalszym zmian, badacze najczęściej posługują się analizą PEST [Zob. np. Drajek i Niemczynowicz 2003, s. 108; Lisiński 2004, s. 72; Penc-Pietrzak 2003, s. 18]. Metoda ta pozwala na wyznaczenie obszarów lub tendencji, którym należy poświęcić najwięcej uwagi. Można ją wykorzystać także przy opracowywaniu kierunków rozwoju sprzedaży bezpośredniej.

Istotą narzędzia badawczego, jakim jest analiza PEST, zdaniem I. Penc-Pietrzak [2003, s. 18] jest zidentyfikowanie i przeanalizowanie potencjalnych zmian czynników polityczno-prawnych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych i techniczno-technologicznych, w celu określenia ich wpływu na przedsiębiorstwa. Jest oczywistym, że umożliwiała ona także taką ocenę w odniesieniu do przedsiębiorstw rolniczych prowadzących bezpośrednią sprzedaż, pozwala także na określenie możliwości dostosowania się do zidentyfikowanych zjawisk.

Otoczenie techniczno-technologiczne

Wykorzystywane w rolnictwie i przetwórstwie spożywczym technologie, a także ich uwarunkowania, mają decydujący wpływ na jakość oferowanych produktów.

Tabela 1 prezentuje wyniki analizy PEST dla bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych w obszarze techniczno-technologicznym. Formę tabelaryczną uzupełniono opisem wymienionych czynników. Bardziej szczegółowy opis dotyczy czynników wskazanych przez autorkę i ekspertów¹ za najważniejsze, stanowiąc tym samym uzasadnienie ich wyboru. Aby potwierdzić słuszność wyboru uwzględnionych czynników do analizy PEST w obszarze techniczno-technologicznym, przytoczono cytaty z literatury, potwierdzające ich znaczenie.

Analiza zinwentaryzowanych czynników

Wyższe standardy jakościowe w związku z wejściem do UE (HACCP – system analizy zagrożeń i krytycznych punktów kontroli, GMP – zasady dobrej praktyki produkcyjnej, GHP – zasady dobrej praktyki higienicznej)

¹Analizę PEST przeprowadzono posługując się metodą ekspercką. Dobór ekspertów przebiegał na podstawie następujących kryteriów: wykształcenia ekonomiczno-rolniczego oraz prowadzonych przynajmniej kilkuletnich badań naukowych w zakresie szeroko rozumianych problemów organizacji i zarządzania przedsiębiorstwami sektora rolno-żywnościowego. Ostatecznie w badaniach wzięło udział 7 ekspertów, którzy – spełniając powyższe kryteria – przystąpili do pracy eksperta, polegającej m.in. na wyłonieniu i przeanalizowaniu czynników z czterech głównych segmentów otoczenia dalszego, tj. czynników polityczno-prawnych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych i techniczno-technologicznych (posługując się w tym celu metodą PEST), oraz określeniu zachodzących między nimi zależności, pod kątem ich potencjalnej siły i rodzaju wpływu, biorąc pod uwagę producenta rolnego działającego w sektorze bezpośredniej sprzedaży produktów rolniczych.

Tabela 1

Analiza PEST dla przedsiębiorstwa rolnego zajmującego się bezpośrednią sprzedażą produktów rolniczych

Czynniki techniczno-technologiczne
<ul style="list-style-type: none"> • Wyższe standardy jakościowe w związku z wejściem do Unii Europejskiej (HACCP – system analizy zagrożeń i krytycznych punktów kontroli, GMP – zasady dobrej praktyki produkcyjnej, GHP – zasady dobrej praktyki higienicznej) • Trudności małych przetwórci ze spełnieniem wymagań sanitarno-weterynaryjnych • Łatwość w spełnianiu wymogów higienicznych związanych z przetwórstwem niskozaawansowanym (I-go stopnia) • Zwiększenie liczby rejestrowanych produktów tradycyjnych, regionalnych oraz certyfikowanych produktów ekologicznych • Odwrót od metod rolnictwa industrialnego w kierunku rolnictwa ekologicznego, integrowanego i ekstensywnego • Brak wiedzy klienta o sposobie produkcji, przechowywania i dystrybucji żywności • Stosowanie technologii informatycznych wspomagających sprzedaż produktów rolniczych oraz ich promocję

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników metody eksperckiej.

Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami² kierujący zakładem przemysłu rolno-spożywczego lub osoba przez niego upoważniona jest obowiązany wdrożyć i stosować zasady systemu HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points)³. System HACCP obowiązuje zatem wszystkich producentów żywności, poza producentami na etapie produkcji pierwotnej⁴, którzy w celu zapewnienia właściwej jakości zdrowotnej oraz zasad higieny, są obowiązani wdrożyć i stosować zasady dobrej praktyki produkcyjnej (GMP) i dobrej praktyki higienicznej (GHP) [Jasiński i Rzytki 2005, s. 15].

Jednocześnie warto zauważyć, że system HACCP opiera się na zasadach GMP i GHP. Poradniki dobrej praktyki produkcyjnej i dobrej praktyki higienicznej, w których zawarte są procedury związane z wytwarzaniem danego produktu,

²Art. 30 ustawy z dnia 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia.

³System HACCP – system analizy zagrożeń i krytycznych punktów kontroli. System opiera się na postępowaniu mającym na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywności poprzez identyfikację i oszacowanie skali zagrożeń z punktu widzenia jakości zdrowotnej żywności oraz ryzyka wystąpienia zagrożeń podczas przebiegu wszystkich etapów procesu produkcji i obrotu żywnością. System HACCP ma również na celu określenie metod ograniczania zagrożeń oraz ustalenie działań naprawczych (DzU 2004 Nr 130, poz. 1393).

⁴Zgodnie z obowiązującą definicją produkcja pierwotna to produkcja, chów lub uprawa produktów pierwotnych (produkty gleby, w tym rośliny rosnące w warunkach naturalnych, uprawy roślin, chów zwierząt, łowiectwo, rybołówstwo morskie i rybactwo śródlądowe), włącznie z zbieraniem plonów, łowiectwem, łowieniem ryb, udojem mleka oraz wszystkimi etapami produkcji zwierzęcej przed ubojem, a także zbiorem roślin rosnących w warunkach naturalnych.

powinny uwzględniać specyfikę wytwarzania danego wyrobu, a w szczególności potrzeby i możliwości tych przedsiębiorców, którzy:

- ze względu na wielkość zakładu oraz rodzaj produkowanej lub wprowadzanej do obrotu żywności prowadzą działalność na potrzeby rynków lokalnych;
- produkują żywność lub stosują surowce do produkcji żywności zgodnie z tradycyjnymi metodami, ustalonymi wieloletnią praktyką lub tradycją charakterystyczną dla danej żywności;
- prowadzą działalność w regionach szczególnych ze względu na położenie geograficzne lub dostępność do zaopatrzenia [Jasiński i Rzytki 2005, s. 15–16].

Zwiększenie liczby rejestrowanych produktów tradycyjnych i regionalnych oraz certyfikowanych produktów ekologicznych

Polska włączyła się w realizację unijnej polityki poprawy jakości wyrobów rolno-spożywczych, poprzez ochronę unikatowych produktów o określonym pochodzeniu geograficznym lub wytworzonych tradycyjną metodą, w oparciu o tradycyjną recepturę. Produkty takie mogą uzyskać potwierdzenie swojej wyjątkowości w wyniku rejestracji, ochrony i uzyskania znaków: „Chroniona Nazwa Pochodzenia”, „Chronione Oznaczenie Geograficzne” lub „Nazwa Specyficznego Charakteru” [Rolnictwo i gospodarka żywnościowa ... 2005, s. 47].

Chroniona Nazwa Pochodzenia

Chronione Oznaczenie Geograficzne

Gwarantowana Tradycyjna Specjalność

„Chroniona Nazwa Pochodzenia”, „Chronione Oznaczenie Geograficzne” lub „Nazwa Specyficznego Charakteru” [Rolnictwo i gospodarka żywnościowa ... 2005, s. 47].

Symbole graficzne potwierdzające regionalny lub tradycyjny charakter wyrobu rozpoznawane są w całej Europie (rys. 1). Prowadzone są akcje informacyjno-promocyjne, finansowane ze środków unijnych [Rolnictwo i gospodarka żywnościowa ... 2005, s. 48].

Posiadanie jednego z wymienionych oznaczeń stwarza szanse dla jego beneficjentów – producentów, których produkty zyskują prestiż i w rezultacie wzrasta na nie popyt i następuje wzrost produkcji chronionych wyrobów [Rolnictwo i gospodarka żywnościowa ... 2004, s. 42]. Ta-

Rysunek 1

Symbole graficzne potwierdzające wyjątkową wartość produktu

Źródło: [Rolnictwo i gospodarka żywnościowa ..., 2005, s. 48].

kie produkty w całej Europie są bardzo często sprzedawane bezpośrednio przez producentów.

Produkty te gwarantują nabywcy stałą wysoką jakość i zachowanie wielowiekowych receptur używanych podczas ich wytwarzania [*Rolnictwo i gospodarka żywnościowa* ... 2004, s. 42].

Polska ustawa z 17 grudnia 2004 r. wprowadziła dodatkowo możliwość utworzenia Listy Produktów Tradycyjnych. Procedura wpisu na Listę jest dużo prostsza niż rejestracja nazwy na poziomie UE. Zgodnie z ustawą, aby produkt został uznany za spełniający wymagania wpisu na Listę należy wykazać, że jest on wytwarzany od co najmniej 25 lat [*Rolnictwo i gospodarka żywnościowa* ... 2005, s. 49].

Gospodarstwa rolne starające się o przyznanie certyfikatu zgodności w zakresie produkcji, przetwórstwa oraz wprowadzania do obrotu produktów rolnictwa ekologicznego, korzystają z usług jednostek certyfikujących, które zostały do tego upoważnione przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Rejestr upoważnionych jednostek certyfikujących jest publikowany w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”. Warunki uzyskania certyfikatu przez producenta rolnego zostały opisane w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o rolnictwie ekologicznym.

Z uwagi na wzrost znaczenia produktów rolnictwa ekologicznego, obserwuje się tendencje do unifikacji znakowania tych produktów w Europie. Działania w tym zakresie podjęto zarówno na poziomie Unii Europejskiej, jak i poszczególnych krajów, w których niejednoznaczne znakowanie wpływało niekorzystnie na skuteczność procesu komunikacji na rynku żywności ekologicznej i na możliwość identyfikacji produktów rolnictwa ekologicznego przez konsumentów. Znak graficzny dla produktów rolnictwa ekologicznego, wprowadzony w 2000 r. rozporządzeniem Komisji Europejskiej nr 331/2000 z 17 grudnia 1999 roku, układem graficznym został zbliżony do znaków graficznych dla produktów regionalnych, produktów o chronionym pochodzeniu i produktów tradycyjnych (rys. 2) [Żakowska-Biemans i Gutkowska 2003, s. 14–15].

Rysunek 2

Polska wersja unijnego oznaczenia produktów rolnictwa ekologicznego

Źródło: www.dolinaeko.lublin.pl

Odwrót od metod rolnictwa industrialnego w kierunku rolnictwa ekologicznego, integrowanego i ekstensywnego

Przykład wielu krajów Unii Europejskiej, a także USA, wskazuje, iż stosowanie intensywnych metod gospodarowania w rolnictwie może stać się źródłem poważnych problemów ekonomicznych i ekologicznych. Intensywne rolnictwo z jednej strony wytwarza bowiem nadwyżki artykułów żywnościowych, których zagospodarowanie nadmiernie obciąża podatników i konsumentów, z drugiej natomiast wywiera niekorzystny wpływ zarówno na środowisko przyrodnicze, w którym przebiegają procesy produkcyjne, jak też na jakość i walory zdrowotne artykułów żywnościowych. Występujące negatywne konsekwencje intensyfikacji produkcji zmuszają zatem do poszukiwania nowych kierunków rozwoju rolnictwa, dostosowanych do wymogów ochrony środowiska. Konieczność szerokiego uwzględniania w gospodarce rolnej krajów wysoko rozwiniętych celów ekologicznych – obok celów ekonomicznych – została dostrzeżona i zaakceptowana dopiero w latach 90. XX wieku. Wyrazem tego są między innymi regulacje prawne przyjęte w Unii, dotyczące wspierania rozwoju rolnictwa ekologicznego. Upatruje się w nim szansę na ograniczenie poziomu produkcji, zmniejszenie pochodzących z gospodarki rolnej zanieczyszczeń środowiska przyrodniczego, a także podniesienie jakości płodów rolnych [Bołtromiuk 1999, s. 40–51].

Nadal pozostaje jednak pytanie, w jaki sposób ustalić proporcje między realizacją celów ekonomicznych i ekologicznych, które byłyby akceptowane zarówno przez producentów, jak i całe społeczeństwo (konsumentów i podatników) [Runowski 2005, s. 160].

W ujęciu skrajnym możemy mówić o dwóch formach rolnictwa: konwencjonalnym (intensywnym) i ekologicznym. Rolnictwo ekologiczne wytwarza więcej dóbr dla środowiska, a rolnictwo konwencjonalne więcej dóbr prywatnych. Jeżeli chce się stwierdzić, który system jest bardziej długotrwały (przyszłościowy) należy najpierw określić kryteria celowości uzyskiwania dóbr środowiskowych i dóbr prywatnych. Będą one prawdopodobnie inne w społeczeństwach bogatych, a inne w społeczeństwach biednych. Społeczeństwa bogate częściej niż społeczeństwa biedniejsze, upominają się o dobra środowiskowe. Stąd m.in. różne zaawansowanie rozwoju rolnictwa ekologicznego i innych przyjaznych środowisku metod rolniczego gospodarowania w różnych krajach [Runowski 2005, s. 160].

Patrząc perspektywicznie, choć już dzisiaj wyraźnie widać takie zjawisko, zostanie zakwestionowany paradygmat industrialnego rozwoju rolnictwa. Konkurencja w mniejszym stopniu nastawiona będzie na ilość, cenę, masowość i standaryzację produktów. Przy wysokim poziomie dobrobytu społeczeństwa unijnego, kryteriami wyboru częściej będą: jakość, bezpieczeństwo zdrowotne,

smak oraz społeczno-kulturowy kontekst wytwarzania żywności [Bołtromiuk 2005, s. 169].

Stosowanie technologii informatycznych wspomagających sprzedaż produktów rolniczych oraz ich promocję

Można stwierdzić, że w ostatnich latach tradycyjny obszar stosowania bezpośrednich kanałów dystrybucji, obejmujący rynek płodów rolnych, usług gastronomicznych i innych, poszerza się. Zmienia się styl życia nabywców; dążą oni do ograniczenia czasu przeznaczonego na zakupy oraz do indywidualizacji konsumpcji. Nawiązaniem bezpośredniej więzi z klientami są zainteresowani również producenci zaniepokojeni słabnącym oddziaływaniem masowej reklamy w warunkach nadmiaru towarów na rynku. Realizacji ich dążeń sprzyja rozwój technologii informatycznych [Czubała 1996, s. 26].

Rozwój technicznych środków komunikowania się (telefonów, komputerów, faksów i in.) umożliwia producentom gromadzenie bardzo licznych informacji o indywidualnych nabywcach, stwarza też możliwość korzystania z różnych, ogólnie dostępnych danych. Pozwala na bezpośrednie oferowanie wytworzonych produktów nie tylko we własnych firmowych sklepach, lecz także w domach i miejscach pracy potencjalnych nabywców [Czubała 1996, s. 27].

Jak twierdzą J. Saloni i B. Margol [2005, s. 105], nowe technologie stały się kolejnym narzędziem i umiejętnością. Narzędziem nie tyle przydatnym, co niezbędnym, w dużym stopniu warunkującym udział w wielu aspektach życia, a dostępnym wcale nie dla wszystkich. To ograniczenie związane jest z trzema podstawowymi czynnikami: sytuacją materialną, odległością miejsca zamieszkania od centrów infrastrukturalnych oraz z wykształceniem. Wszystkie te czynniki stawiają w gorszej sytuacji mieszkańców obszarów wiejskich. Tych właśnie, dla których dostęp do Internetu i nowoczesnych metod przekazu informacji jest wielką i niespodziewaną szansą [Saloni i Margol 2005, s. 105].

Zakończenie

Podsumowując należy stwierdzić, że rozwój poszczególnych dziedzin gospodarki, a także dokonujący się postęp technologiczny, biologiczny i organizacyjny zapewnia przedsiębiorstwom rolniczym dostęp do coraz nowocześniejszych i efektywniejszych technologii.

Produkcja rolnicza musi być prowadzona z zachowaniem reżimów technologicznych gwarantujących bezpieczeństwo produktów żywnościowych oraz w sposób zapewniający zarówno dobrą jakość produktu jak i poszanowanie wymogów ochrony środowiska i warunków utrzymania zwierząt. Dostosowanie

do podwyższonych standardów jakościowych, wymagań weterynaryjnych i sanitarnych oznacza konieczność modernizowania bazy wytwórczej gospodarstw, wyposażenia w nowe urządzenia techniczne. Większość tych wymagań o charakterze inwestycyjnym dotyczy produkcji zwierzęcej [*Strategia rozwoju ...*, 2004, s. 31].

Silna konkurencja i rywalizacja rynkowa w wielu sektorach gospodarki potęgują znaczenie odpowiedniego poziomu techniki i technologii produkcji. W rolnictwie mamy jednak do czynienia z pewnym pozornym paradoksem: najwyższą jakość produkcji gwarantują technologie tradycyjne, ekologiczne, niestwarzające zarazem zagrożenia dla środowiska. Problematyka ta stanowi przedmiot rozważań dotyczących otoczenia technologicznego [Reformat 2003, s. 91].

Otoczenie technologiczne jest to ogół czynników, które świadczą o stanie rozwoju technicznego, technologicznego, informatycznego przedsiębiorstwa, między innymi na jego podstawie buduje się strategię. W obszarze tego otoczenia, dzięki znacznym inwestycjom zagranicznym na terenie Polski, umożliwiono modernizację wielu firm: budowę nowoczesnych, klimatyzowanych magazynów wyrobów gotowych; zastosowano oryginalne receptury produkcji; zakupiono nowe linie produkcyjne i systemy komputerowe; coraz więcej uwagi przywiązuje się także do wdrażania nowych systemów zapewnienia jakości. Powyższe działania świadczą o wysokim poziomie techniki i technologii, a tym samym rzutują na otoczenie technologiczne konkretnego sektora oraz przyczyniają się do wzrastającej jakości wielu wyrobów. Kolejne efekty to wprowadzanie coraz ostrzejszych norm ekologicznych, dotyczących ochrony środowiska, upowszechnianie techniki komputerowej w celu przyspieszenia procesów sprzedaży i zamawiania konkretnych wyrobów, szerszy dostęp do nowoczesnych technik sprzedaży, opakowania produktu, reklamy, zarządzania, itp. [Reformat 2003, s. 91–92].

Umiejętności techniczne i poziom techniki można oceniać nie tylko poprzez jakość wyrobu, ale również poprzez koszt jednostkowy lub bezpośrednio, oceniając stan techniczny przedsiębiorstwa, umiejętności techniczne, kulturę pracy, konkurencyjność i wiek stosowanych technologii oraz wielkość środków przeznaczonych na postęp techniczny i opracowanie lub zakup nowych technologii [Romanowska, cyt. za: Reformat 2003, s. 92].

Przed producentami oferującymi swoje produkty poprzez zastosowanie bezpośredniego kanału dystrybucji otwierają się nowe szanse dotarcia do konsumentów. Nowoczesne formy sprzedaży takie jak np. sprzedaż wysyłkowa tradycyjną pocztą kurierską, czy sprzedaż drogą elektronicznych zamówień, w krajach rozwiniętych funkcjonuje już od dłuższego czasu i ciągle się rozwija. Można sądzić, że również w Polsce te formy sprzedaży w najbliższym czasie rozwiną się do takiego poziomu, który zadowolili zarówno producentów rolnych jak również klientów, coraz chętniej korzystających z nowoczesnych zdobyczy techniki.

Literatura

- BOLTROMIUK A.: *Popyt na produkty rolnictwa ekologicznego w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2–3 (271–272) 1999, s. 40–51.
- BOLTROMIUK A.: *Wizja zrównoważonego rozwoju polskiej wsi unijnej i postindustrialnego rolnictwa w perspektywie 2025 r.* [w:] J. Wilkin [red.], *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 169.
- CZUBAŁA A., *Dystrybucja produktów*. Wyd. PWE, Warszawa 1996, s. 26–27.
- DRAŹEK Z. I NIEMCZYNOWICZ B.: *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*. PWE, Warszawa 2003, s. 108.
- JASIŃSKI J., RZYTKI M.: *Produkty regionalne*. Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa, marzec 2005, s. 15–16.
- LISIŃSKI M.: *Metody planowania strategicznego*. PWE, Warszawa 2004, s. 72.
- PENC-PIETRZAK I.: *Analiza strategiczna w zarządzaniu firmą. Koncepcja i stosowanie*. C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 18.
- REFORMAT B.: *Strategie dystrybucji przedsiębiorstw na rynku dóbr konsumpcyjnych*. Wyd. AE w Katowicach, Katowice 2003, s. 91–92.
- Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005, s. 47–49.
- Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w Polsce*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Biuro Oznaczeń Geograficznych i Promocji, Warszawa 2004, s. 42.
- RUNOWSKI H.: *Kierunki rozwoju przedsiębiorstw rolniczych w Polsce*. Postępy Nauk Rolniczych nr 3/2004, s. 145-165.
- RUNOWSKI H.: *Systemy rolnictwa w scenariuszu przyszłości*. [w:] Wilkin J. [red.], *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 160.
- SALONI J., MARGOL B.: *Wieś w gospodarce informacyjnej – możliwy wpływ nowych technologii na sytuację i rozwój obszarów wiejskich*. [w:] J. Wilkin [red.], *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 105.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020)*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, listopad 2004, s. 31.
- ŻAKOWSKA-BIEMANS S., GUTKOWSKA K.: *Rynek żywności ekologicznej w Polsce i krajach Unii Europejskiej*. Wyd. SGGW, Warszawa 2003, s. 14–15.

TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT'S CONDITIONS OF DIRECT SALE OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Abstract

The contemporary enterprises which represent sector of agricultural products direct sales are forced to act properly within dynamic milieu to analyze it.

The authors' strategic analysis was carried out to simulate further phenomenon in the external milieu of agricultural enterprise which is dealing with direct sales of agricultural products. There was also defined their strategic importance for enterprise. PEST analysis was conducted in the context of technical-technological dimension by use of expert method. The detailed outcomes from analysis were presented in the article 1.